

Наукове видання

Східнослов'янська філологія

Збірник наукових праць

Випуск двадцятий
Мовознавство

Відповідальний редактор С.О. Кочетова
Технічний редактор А.М. Калашников
Комп'ютерне верстання та макетування:
Г.В. Шевченко, Т.Є. Постнікова
Коректори: Н.А. Жихарева,
О.Т. Захарова

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори

Підписано до друку 23.05.2011.
Формат 60x84/16. Папір 80 г/м².
Гарнітура Times. Друк - ризографія.
Умов. друк. арк. 10,89. Обл.-вид. арк. 13,0.
Умов.-вид. арк. 12,09.
Тираж 300 прим. Зам. № 43.

Видавництво Горлівського державного педагогічного
інституту іноземних мов
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи
ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м. Горлівка, вул. Рудакова, 25

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ГОРЛІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ

Збірник наукових праць
Випуск 20
Мовознавство

Горлівка
2011

УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0
С92

Рецензенти: д. філол. н. А.С. Зеленько,
д. філол. н. В.І. Мацапура

Редколегія: д. філол. н. М.М. Гіршман, д. філол. н. В.А. Глущенко,
д. філол. н. В.А. Гусев, д. філол. н. А.П. Загнітко, д. філол. н. В.М. Калінкін,
д. філол. н. М.О. Луценко, д. філол. н. Є.С. Отін, д. філол. н. П.В. Михед,
д. філол. н. О.С. Киченко, д. філол. н. С.О. Кочетова (відповідальний редактор),
д. філол. н. Л.Г. Фрізман, д. філол. н. В.В. Федоров, д. філол. н. Г.Ю. Мережинська,
д. філол. н. В.І. Теркулов, д. філол. н. А.Р. Габідулліна.

*Друкується за рішенням вченої ради
Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Протокол №11 від 18.05.2011*

Постановою президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1 збірник
“Східнослов’янська філологія” внесено до переліку фахових наукових ви-
дань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 16869-5632ПР.

Східнослов’янська філологія: зб. наук. пр. / Горлівський
С92 держ. пед. ін-т інозем. мов; Донецький нац. ун-т. Редкол. :
С.О. Кочетова та ін. – Вип. 20. Мовознавство. – Горлівка :
Вид-во ГДПШМ, 2011. – 208 с.

ISSN 1992-9196

Збірник присвячено дослідженню актуальних проблем
східнослов’янської філології.

Для наукових робітників, спеціалістів-філологів, аспірантів, студентів-
філологів, викладачів української та російської літератур і мов у школі.

**УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0**

Восточнославянская филология: сб. науч. тр. / Горловский
С92 гос. пед. ин-т иностр. языков; Донецкий нац. ун-т. Редкол. :
С.А. Кочетова и др. – Вып. 20. Языкознание. – Горловка :
Изд-во ГГПИИЯ, 2011. – 208 с.

ISSN 1992-9196

Сборник посвящен исследованию актуальных проблем восточносла-
вянской филологии.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов,
студентов-филологов, преподавателей украинской и русской литератур и
языков в школе.

**УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0**

ISSN 1992-9196

© Видавництво ГДПШМ, 2011

2011 - Вип. 20. Мовознавство

**АСПЕКТЫ) : МОНОГРАФИЯ. – ДНЕПРОПЕТРОВСК,
2010. – 276 с. 185**

Ю.О. Шепель
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: ПОПОВА І. С.
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ МЕТАМОВИ
УКРАЇНСЬКОГО СИНТАКСИСУ (ОДИНИЦЯ, ЗВ’ЯЗОК,
МОДЕЛЬ): МОНОГРАФІЯ. – ДНІПРОПЕТРОВСЬК : ВИД-
ВО ДНУ, 2009. – 432 с. 190

Е.И. Панченко
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: Ю.В. КРАВЦОВА.
МЕТАФОРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ МИРА: ПОЭЗИЯ
И ПРОЗА. – К.: ИЗД-ВО НПУ ИМ. М.П. ДРАГОМАНОВА,
2011. – 360 с. 196

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....201

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....203

- Т.М. Наумова
ПРОБЛЕМА ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ НОМІНАЦІЇ
У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ 117
- Л.І. Пац
СТРУКТУРА Й ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ
ІНФОРМАТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ 128
- В.В. Фефелова
МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИЛИ
МОВЦЯ В КОНТЕКСТІ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ
З ТЕМПОРАЛЬНОЮ СЕМАНТИКОЮ 133
- О.В. Чорна
ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОДАТКОВОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ 143
- Н.А. Жихарева
КОНТЕКСТУАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ НЕПРЯМИХ
МОВЛЕННСВИХ АКТИВ У ДІАЛОЗІ-КОНФЛІКТІ..... 155
- М.О. Марченко
ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ ПОЕТИКУ 165
- К.М. Шевченко
ПРО ДЖЕРЕЛА ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ДУБЛЕТНОСТІ..... 172
- РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.....183**
- Л.А. Петрова
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: ГЕРАСИМЕНКО
И. А. СЕМАНТИКА РУССКИХ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ. –
ГОРЛОВКА: ИЗД-ВО ГГПИИЯ, 2010. – 440 с. 183
- Ю.А. Шепель
ЛЯПИЧЕВА Е. Л. СТРУКТУРА И ЛЕКСИЧЕСКОЕ
НАПОЛНЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ФАУНА»
В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (СИСТЕМНО-
СТРУКТУРНЫЙ, КОГНИТИВНЫЙ И ОБРАЗНЫЙ

А.Р. Габидуллина
(Горловка)

УДК 811.161.1'42

ПАРАДОКС В ЭССЕИСТИКЕ ВИКТОРА ЕРОФЕЕВА

Парадоксальность – одна из самых ярких черт идиостиля В. Ерофеева. Умный, наблюдательный, образованный писатель, он любит шокировать своего адресата неожиданными суждениями о политике, литературе, исторических событиях и пр.

В научной литературе парадокс понимается как отклонение или противопоставление здравому смыслу (БСЭ), странное, необычное мнение, расходящееся с традиционным (Е. Ihrig), неразрешимое противоречие (Г.А. Брутян), разрушение некой презумпции, принимаемой как нечто парадоксальное (В.А. Успенский), суждение, в котором сказуемое противоречит подлежащему или определение противоречит определяемому (В.Я. Пропп), суждение, которое расходится с общепринятым представлением, отрицание того, что есть безусловно правильным (Д.П. Горский, Е.А. Селиванова), следствие изъятия логических или событийных звеньев из цепи суждений (Т.Г. Миролюбова), алогическая связь двух частей предложения или нескольких предложений, в которых объединяются противоречивые понятия, опровергаются общепринятые мнения и штампы (Г.Я. Семен). Таким образом, в логике парадокс рассматривается в широком и узком смысле. В широком смысле это утверждение, которое резко расходится с общепринятыми мнениями, правилами, традициями. В узком смысле парадокс – это два противоположных утверждения, для каждого из которых имеются убедительные аргументы.

В отличие от логики в языке художественной литературы парадокс может означать «просто какую-то органическую несогласованность, несоответствие, <...> но такую несогласованность, которая не может быть устранена [1, с. 198]. Речевой парадокс тяготеет к сублимированным формам языкового комизма. В парадоксальных высказываниях «осуществляется транспозиция признаков, причем какой-либо признак становится антитезой общепринятого суждения» [3].

В лингвистической литературе характеризуются, как парадокс, три вида парадокса: логический, семантический и прагматический. При этом отмечается, что в речи резкой границы между первыми двумя не существует, «поскольку логические парадоксы иногда используют семантику языковых знаков, а семантические являются столкновением логики правды/неправды с семантикой предложения. Языковые парадоксы, как кажется, основываются на функциональных особенностях языка и не связаны с научной картиной мира, а только с опытом говорящего» [4, с. 186]. По мнению Б.Т. Ганеева, «между логическими и семантическими парадоксами существует тесная связь, так как первые относятся к понятиям, а вторые – к их именам» [2, с. 89]. Всё вышесказанное дает нам основание описывать логико-семантические и прагматические парадоксы В. Ерофеева.

Парадоксальность в произведениях В. Ерофеева может возникнуть на разных уровнях языка:

- слова, фразеологизма или эпитонима («крылатого слова»): *политмуза, спермозавр, антинебо, антиапартеид*;
- словосочетания: *рак любви, бюрократический гомосексуализм*;
- предложения: *Безотцовщина – в русской литературе – лучшие отцовства* («Гений “без”»); *У нас все женщины – красавицы, даже если они не очень красивые* («Жизнь после золотой лихорадки»);
- сверхфразового единства: *Писатель говорит им, что они отвратительны: само слово «африканер» стало синонимом духовной отсталости, нравственного падения. «Новые африканеры» приветствуют его стоячей овацией* («Страна-огонь»);
- текста (например, «Сочувствие»).

Своеобразие модели парадокса заключается в особой семантической организации – несоответствии двух его частей, что называют «бинарностью», «полярностью» парадокса [5]: *И чем лучше она была, тем хуже о ней отзывались* («Полирик и его муза»).

Признаками парадокса, по мнению исследователей, являются: 1) грамматическая правильность, 2) противоречивость; соединение противоречивых понятий; 3) наличие алогизма; 4) «единство объекта характеристики» [2]; 5) одновременная реализация отношений контраста и тождества; 6) неожиданная, необычная трактовка известного и привычного.

А.Р. Габидуллина ПАРАДОКС В ЭССЕИСТИКЕ ВИКТОРА ЕРОФЕЕВА.....	3
Л.В. Бабина, А.Г. Дементьева КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ ПЕРЕНОСНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ФИТОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	12
Ю.А. Шепель ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ КУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ В РАМКАХ КОГНИТИВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ	19
В.Г. Байков СИНЕСТЕЗИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛОСТНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ СЛОВЕСНОГО ОБРАЗА	42
Н.В. Барбара ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ПОЛЯ 'СТРАНА' КОНЦЕПТА УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ 'ДОМ' В РОССИЙСКОЙ ПРЕССЕ	62
О.В. Гурко КЛАСИФІКАЦІЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	72
Н.В. Дьячок О ТИПОЛОГИИ ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ УНИВЕРБОВ	84
А.В. Мамрак СИСТЕМНО-КОГНИТИВНАЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПАРАДИГМА ЯЗЫКА.....	95
Е.В. Михайлова МУЗЫКАЛЬНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА СТИХИ И ОТРЫВОК ИЗ ПОЭМЫ Я. КОЛАСА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ.....	107

Марченко Марина Александровна – преподаватель кафедры немецкого языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Михайлова Елена Владимировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Белорусской государственной академии музыки (г. Минск, Белоруссия);

Наумова Татьяна Михайловна – кандидат филологических наук, доцент Приазовского государственного технического университета;

Панченко Елена Ивановна – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой перевода и лингвистической подготовки иностранцев факультета украинской и иностранной филологии и искусствознания Днепропетровского национального университета им. Олеся Гончара;

Пац Любовь Ивановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка, декан гуманитарного факультета Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Петрова Луиза Александровна – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русского языка Одесского национального университета им. И. И. Мечникова;

Фефелова Виктория Валентиновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры практики французского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Чёрная Елена Витальевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской словесности и культуры Национального университета Государственной налоговой службы Украины;

Шевченко Кристина Николаевна – преподаватель кафедры практики речи и информационных технологий Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Шепель Юрий Александрович – доктор филологических наук, профессор кафедры перевода Днепропетровского государственного технического университета.

Основными признаками парадокса В. Ерофеева являются, на наш взгляд, алогичность и противоречие. Из всех законов логики (тождества, непротиворечия, исключения третьего, достаточного основания) чаще всего нарушается закон непротиворечия, который гласит, что две противоположные мысли об одном и том же предмете, взятом в одном и том же отношении, сразу вместе не могут быть истинными: *Они не могут жить без гениев, а с гениями жить совсем не могут* («Писательские жены»); «Самый опасный враг – любимый человек» («Рак любви»). Как правило, парадоксальность здесь обусловлена антиномичностью высказывания: *Ты ложишься спать, гасишь свет и понимаешь – ты дома. Это не шорохи и не привычный вид из окна, но это и шорохи, и вид, и отражение в зеркале* («Дом в тебе») – два противоречивых требования находятся в прямой зависимости друг от друга. Приведенный парадокс выражает мысль, на первый взгляд, абсурдную, но в известной мере справедливую: для каждого человека свой дом наполнен особыми звуками и запахами.

На противоречии построены воспоминания В. Ерофеева о детстве, о семье: *“Я родился в сентябре 1947 года. У меня было счастливое сталинское детство. Чистый, безоблачный рай. В этом смысле я готов соревноваться с подозрительно спортивным Набоковым. Я тоже был барчуком. Только он – аристократическим, я же – номенклатурным”*. Образ детства – (откуда произойдет неизбежное изгнание, ощущаемое как трагедия) – образ набоковский, но иронически переосмысленный. Парадокс строится здесь на противоречии между общепринятым мнением по поводу сталинского режима и его авторской оценкой – необычной, новой, неожиданной (*счастливое сталинское детство; аристократический и номенклатурный барчук*). Другой пример противоречия: *Сталин – политический серийный убийца... Но я почему-то все равно млею, мне сладко* («Хороший Сталин»).

Ирония бывшего диссидента видна во многих эссе, названных критиками антисоветскими, обращенными, скорее, к западному читателю, незнакомому с реалиями России: отсюда «разжевывание» того, что постсоветский читатель понимает с полуслова. (1) *Царскую Россию трудно назвать исключительно авторитарией, как русский коммунизм – ее наследника – только тоталитаризмом. Русское государство было прежде*

всею інструментом общенаціонального спасення, мистическим апаратом, метафізическим телом, **поэтому русского государства практически не существовало**, была ея видимость, потемкинские деревни, строительные леса, от которых осталось много строительного мусора, и недаром Кюстин считал Россию империей фасадов («Любовь к родине: летающая тарелка особого назначения»). Эффект парадокса создается с помощью антитезы – стилистической фигуры контраста, заключающейся в резком противопоставлении понятий, положений, образов, состояний, связанных между собой общей конструкцией или внутренним смыслом. Другие примеры: (2) *Наша Родина состояла из двух человек. Другие были не в счет. Звали их Сталин и Молотов* («Черное море любви»). (3) *Русские девушки сбились в один ком от страха и отсутствия элементарного комфорта* («Любовь к Востоку, или Москва на склоне Фудзиямы»).

Парадоксальность высказываний В. Ерофеева нередко порождается сознательным объединением в ряд однородных членов слов из разных семантических полей, образующих фигуру силлессиса: (1) *Воздух соткан из обид и признаний в любви* («Север») – семантические поля «оскорбление» и «любовь»; (2) *Маринина – атеистка, подполковник милиции и дама, приятная во всех отношениях* («Мусор на совке») – в одном ряду представлены слова, называющие отсутствие религиозности, профессию и аксиологическую оценку; (3) *Гитлер был симпатичный парень, суще ничтожество, к тому же типичный еврей* («Черное море любви») – семантические поля, связанные с внешностью человека, его человеческими качествами и национальностью; (4) *В ЮАР меня привели детская мечта увидеть реку Лимпопо и статья в английском журнале* («Страна-огонь») – объединение в одном ряду абстрактного и конкретного существительного.

Парадоксальность высказываний М. М. Жванецкого нередко носит прагматический характер: *«Любовь к эскимосам: убиваем завтра, едим вчера»*: нарушены дейктические координаты.

Отступление от закона противоречия наблюдается в многочисленных оксюморонах, катахрезах и «телескопических» словах. Больше всего их в эссе «Шаманская маска», характеризующем Григория Распутина – одиозную, и в то же время неоднозначную фигуру начала XX века: *адско-райские глаза, целитель смерти, урод любви* и т. д.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Бабина Людмила Владимировна – доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры английской филологии Тамбовского государственного университета им. Г.Р. Державина (г. Тамбов, Россия);

Байков Вадим Григорьевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Барбара Наталья Викторовна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин, и. о. декана факультета дневной формы обучения Конотопского института Сумского государственного университета;

Габидуллина Алла Рашатовна – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Герасименко Ирина Анатольевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Гурко Елена Васильевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев факультета украинской и иностранной филологии и искусствознания, ведущий специалист областного центра истории и развития украинского языка Днепропетровского национального университета им. Олеса Гончара;

Дементьева Алевтина Геннадьевна – аспирант Тамбовского государственного университета им. Г.Р. Державина (г. Тамбов, Россия);

Дьячок Наталия Васильевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Жихарева Наталья Анатольевна – старший преподаватель кафедры германских языков Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Мамрак Алла Владимировна – кандидат филологических наук, доцент, профессор кафедры истории и политологии Национального горного университета (г. Днепропетровск);

Марченко Марина Олександрівна – викладач кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Михайлова Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мов Білоруської державної академії музики (м. Мінськ, Білорусія);

Наумова Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент Приазовського державного технічного університету;

Панченко Олена Іванівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара;

Пац Любов Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, декан гуманітарного факультету Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Петрова Луїза Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова;

Фефлова Вікторія Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики французької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Чорна Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету Державної податкової служби України;

Шевченко Кристина Миколаївна – викладач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу Дніпродзержинського державного технічного університету.

В произведениях В. Ерофеева чаще всего используются традиционные формы оксюморона – атрибутивные словосочетания (*положительная отрицательность* – «Страна-огонь»), когда прием парадоксальности создается нарушением типовой сочетаемости, следствием которой является возникновение противоречия на смысловом, эмоционально-оценочном и стилистическом уровнях. «Антонимия вещных и признаков слов в рамках атрибутивных оксюморонных словосочетаний носит межчастеречный характер. Декодирование оксюморона убеждает в относительной несовместимости семантики его членов, взаимодействие которых приводит к появлению нового, гибридного значения, возникающего в результате того, что оксюморон сочетает интенционал (ядро структуры лексического значения) одного слова с несвойственным ему импликационалом (периферийная часть значения) второго слова» [4, с. 7]. Так, колючая проволока в эссе «Страна-огонь» названа *стальным плющом предупреждения*. Противоречие возникает на смысловом уровне из-за несовместимости ядерных сем «жесткости» и «гибкости», «живого» и «неживого». Оппозиция приводит к десемантизации существительного, к появлению образа «антипартеида», когда горстка белых людей (буров) защищается от «черного» большинства.

Реже наблюдаются сочинительные сочетания оксюморонного ряда: *Игрушки матерчатые, но не материальные* («Дом в небе»). Оксюморон построен на противопоставлении паронимов: *материальный* – относящийся к материи, материалу; *вещественный*, реально существующий; *матерчатый* – сшитый из материи. *Нематериальный* = виртуальный. Речь идет о елочных игрушках, которые детям брать в руки запрещено. В эссе «Шаманская маска» жизнь предреволюционной России характеризуется как *смехотворная агония еще не созревшего, но уже гниющего государства*.

Оксюморонные словосложения в эссе В. Ерофеева прикреплены к оценочной сфере и служат средством иронической (даже саркастической) характеристики персонажа: *Иногда казалось, что мы все-таки взлетим и улетим. Так казалось, наверное, в кровавом бреду Ивану Грозному, пламенному монаху-садисту, но всегда что-то мешало* («Любовь к родине: летающая тарелка особого назначения»). Монахам обычно приписываются такие черты, как смирение, служение близ-

ким, утешение близких и т. д. Оксюморон характеризует неоднозначный характер русского самодержца.

Катахреза – один из любимых приемов В. Ерофеева. Это троп (разновидность метафоры), заключающийся в сочетании противоречивых, но не контрастных по природе слов в переносном значении, которые представляют своеобразное смысловое единство и создают образ: (о Кейптауне – городе со множеством птиц) (1) *Он так и остался в памяти райским скворечником попугаев и воробьев – антипартеидом неба...* («Страна-огонь»); (2) *Многочисленные волны врываются в гроты невыносимо нежного цвета, похожие на утробы* («Страна-огонь»), (3) *апокалипсическое удовольствие* («Любовь к глупости»); (4) *бюрократический гомосексуализм* («Любовь к эскимосам»); (5) *столичный фашист* (т. е. коренной житель Москвы, скинхед), *эротический рай отчаяния* и др.

Нарушение логического закона тождества («всякая мысль тождественна сама себе: A=A») лежит в основе парадоксальных высказываний, где В. Ерофеев описывает жизнь России разных периодов. Многие раскрываемые им понятия используются с другим смыслом, их значения подменяются или смешиваются, например: *Мешали в сущности пустяки: очередная война со Швецией...* («Любовь к родине: летающая тарелка особого назначения»).

Ироническое эссе «Сочувствие» показывает различия в восприятии трагедии с подводной лодкой «Курск» на Западе и в России: английская журналистка заплакала, а российская заметила: «Если обо всех плакать, то не заплачешься. Жизни не хватит». Этот факт дал автору повод порассуждать о том, что такое «сочувствие по-русски»: *Мы жалостливы, но без сочувствия. Получается, на первый взгляд, парадокс. На самом деле, в этом и есть наша слабость. Жалостливость – инстинкт, черта «любовной» беспомощности, одним словом, размазня. Пожалеют, но не помогут, ну, разве утешат. На другое нет сил. Нет умения бороться. Сочувствие – это состояние личности, которое может мобилизоваться и прийти на помощь в беде, или, если случилась трагедия, помочь тем, кто стоит вокруг гроба. Кстати, о словах: не мертвое правительственное «соболезнование», а «сочувствие» нужно людям. <...> А сочувствие – это и есть энергия любви, обращенной к горю. Сочувствие трактуется в словаре С.И. Ожегова как*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабіна Людмила Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології Тамбовського державного університету ім. Г.Р. Державіна (м. Тамбов, Росія);

Байков Вадим Григорович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Барбара Наталія Вікторівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, в. о. декана факультету денної форми навчання Контотопського інституту Сумського державного університету;

Габідулліна Алла Рашатівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Герасименко Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства, провідний спеціаліст обласного центру історії та розвитку української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара;

Дементьєва Алевтина Геннадіївна – аспірант Тамбовського державного університету ім. Г.Р. Державіна (м. Тамбов, Росія);

Дьячок Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Жихарева Наталія Анатоліївна – старший викладач кафедри германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Мамрак Алла Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри історії та політології Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ);

языковых и когнитивных структур (метафорических значений и метафорических концептов).

3. Новые идеи в области метафорического моделирования (параметризация метафорической модели как трехкомпонентной структуры) и концептуализации действительности (разработка теории метафорического концепта), изложение собственных взглядов автора на проблемы метафорической картины мира и языковой личности писателя.

4. Оригинальность разработанных методик анализа метафор, построения метафорических моделей, установления метафорических концептов и их описания.

5. Основательность описания продуктивных метафорических моделей, выявленных в русской поэзии и прозе первой половины XX в., и общих закономерностей метафорического моделирования в литературе данного периода, характеристики установленных метафорических концептов и структуры метафорической концептосферы.

6. Наличие богатого иллюстративного материала, свидетельствующего о кропотливой и фундаментальной подготовительной работе автора.

Вместе с тем хотелось бы высказать замечание по поводу характера описания результатов корпусного исследования метафорики русской поэзии и прозы, представленного во второй главе. Характеристики выявленных автором в произведениях разных писателей метафорических моделей даются по каждому поэту-прозаику отдельно (см. 2.2), но имеют сходную структуру. Это несколько усложняет восприятие излагаемого материала из-за обилия описываемых метафорических моделей. Было бы лучше, если бы такое описание было единым и характеризовало закономерности метафорического моделирования мира в русской поэзии и прозе в общем, более развернутом виде. Хотя, возможно, автор хотел акцентировать внимание на творческой индивидуальности каждого писателя. Данное замечание носит рекомендательный характер и отнюдь не снижает общего положительного впечатления о работе.

Монография Ю.В. Кравцовой «Метафорическое моделирование мира: поэзия и проза» является комплексным теоретико-прикладным исследованием, которое внесет существенный вклад в развитие лингвометафорологии и будет полезным для лингвистов, занимающихся проблемами изучения метафоры.

'отзывчивое, участливое отношение к переживаниям, несчастьем других'. Синонимами к этому слову являются «сострадание», «сопереживание», «соблезнование». Виктор Ерофеев соединяет эти понятия. Сочувствие русских для него – это «равнодушие в превосходной степени» (Дон-Аминадо), синоним жалостливости как склонности к состраданию. Из той же области «соблезнование» – формальное сочувствие. Сочувствие западных людей – это действительное сострадание, сопереживание, которое сродни эмпатии – 'способности чувствовать то же самое, что чувствуют другие'; это способность быть в контакте с другим человеком, способность воспринимать его чувства, не закрываясь от него, способность воспринимать его точку зрения, то есть то же самое, что и при сочувствии, но при этом человек сохраняет способность переключаться на свою вселенную, воспринимать свою точку зрения.

Немало ПВ построено в произведениях В. Ерофеева на нарушении закона достаточного основания («всякая истинная мысль имеет достаточное основание; достаточным основанием какой-либо мысли может послужить любая другая уже проверенная практикой, признанная истинной мысль»). Парадоксальными в таком случае становятся высказывания, нарушающие причинно-следственные связи, отчего следствие, вывод не вытекают из посылки, условия: (1) *В Москве все больше входит в моду убивать друг друга топорами. Это, конечно, дань уважения Достоевскому* («Любовь к кошкам»). (2) *Бигус казалась мне совершенством. Она была с потрескавшимися губами и такой прической, что казалась одноглазой.* (3) *Можно ли изменить жене, если ее бешено любишь? Я слышу громкое «нельзя!». Но ведь это – самое сладкое* («Измена»). (4) *Жить без паспорта, без прописки, без диплома и нижнего белья <...> – это все значит по-русски жить безукоризненно* («Гений “без”»).

Закон исключяющего третьего гласит: два противоречащих суждения не могут быть одновременно ложными: одно из них необходимо истинно, другое необходимо ложно, третье исключено, т. е. истинно либо А, либо не-А. Нарушение закона лежит в основе следующего парадоксального высказывания: – *Вот о русских нельзя сказать, что они обжоры, – огляделся русский. – Они много и грязно жрут, но обжорство – это не про них* («Бог Х»).

В эссеистике В. Ерофеева происходит «взрывание изнутри» общеизвестных выражений, что приводит к парадоксальности. Наблюдаются разнобразные трансформации фразеологических единиц (ФЕ), паремий, «крылатых выражений» и языковых штампов: 1) семантические трансформации (преобразование семантики с сохранением структуры общеизвестного выражения); 2) структурно-семантические трансформации устойчивых конструкций, затрагивающие как форму, так и содержание.

Семантические трансформации осуществляются за счет буквализации переносного значения ФЕ: *Писательские жены – это бульон из кур, которые попали не в свою тарелку* («Писательские жены»): ср.: *не в своей тарелке* – 'неуютно, дискомфортно; не на должном месте, вне привычной обстановки; в плохом расположении духа, не в настроении'.

К парадоксальному смыслу приводят такие структурно-семантические трансформации пословиц, поговорок и «крылатых выражений», как расширение компонентного состава устойчивого выражения (*прокрустово ложе святости* – ср.: *прокрустово ложе*), замена компонентов (*обрушил на меня ушат информации* – ср.: *ушат воды*; *любовь в одни ворота* – ср.: *игра в одни ворота*), комбинированные структурно-семантические трансформации (*Деньги схожи для них с красотой – та же «страшная сила»* – ср.: «Красота – страшная сила»), использование паремий и крылатых слов как прецедентных высказываний (*Мы все вышли не из гоголевской шинели, а из позора нижнего белья*), использование аллюзий (... *Гюнтер Грасс твердил, что все мы – Сизифы, напрасно прущие камень в гору*).

Виктор Ерофеев в своих эссе противоречив и неоднозначен. Это русский человек, но не носитель дурного языка и скверных привычек, а русский по мироощущению, по любви к Родине, по тем особым признакам постоянной и неизбывной рефлексии, свойственной человеку думающему или страдающему. Кажется, Александр Яшин однажды сказал: «Всё пишут, пишут, а все об одном – жизнь, смерть, любовь, предательство...» В общем-то, Ерофеев – тоже об этом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Библер В. С. Век Просвещения и критика способности суждения. Дидро и Кант / В. В. Библер // Западноевропейская

Выводы, представленные в заключении, еще раз подтверждают стройность композиции монографии и оригинальность идей автора.

Приложение содержит все продуктивные метафорические модели, выявленные в процессе исследования, и иллюстративный материал к ним.

Теоретическая значимость данного монографического исследования определяется тем, что в нем разработаны и описаны основные принципы нового семантико-когнитивного подхода к изучению метафоры и моделированию метафоризации, изложена аргументированная позиция автора по отдельным вопросам лингвометафорологии. Четко прослеживается авторская концепция метафорического моделирования, позволяющая установить взаимосвязь семантики метафор и метафорических концептов.

Практическую ценность имеют разработанные автором методики анализа и описания метафорических моделей и метафорических концептов, которые могут быть использованы при исследовании метафорики определенного этноса или его отдельного представителя, причем предлагаемая методика построения метафорических моделей применима как в корпусном исследовании метафорических контекстов, так и при изучении отдельных фактов метафоризации, что делает ее универсальной. Прикладное исследование является логическим продолжением теоретических разработок автора и служит подтверждением его концепции.

Особо необходимо отметить некоторые моменты, которые создают положительное впечатление о монографии:

1. Основательность изложения теоретического материала не только по проблемам лингвометафорологии, но и отдельным вопросам лингвистической семантики, лингвокогнитологии, лингвокультурологии, лингвогендерологии, лингвопоэтики и идиостилистики, которые рассматриваются в данной работе (о картине мира и ее типах, концепте и концептосфере этноса и индивида, гендерных стратегиях речевой коммуникации, литературном «билингвизме» и языковой личности писателя-«билингва» и др.), что свидетельствует о глубоком анализе значительного количества соответствующей литературы и отражает авторскую позицию.

2. Четкое обоснование разработанного автором нового семантико-когнитивного подхода к изучению метафоры как явлению языка и мышления, отражающего взаимосвязь

элемент, интегрирующий разные сущности, сходные в каком-либо отношении, и сформулированный в наиболее общем виде («форма», «звук», «цвет», «количество» и др.).

Во второй главе непосредственно представлены результаты корпусного исследования метафоричности ряда русских поэтов-прозаиков первой половины XX в. (З. Гиппиус, А. Белый, А. Ахматова, М. Кузмин, М. Цветаева, Б. Пастернак, В. Инбер, И. Сельвинский), где основательно и последовательно описаны выявленные в произведениях каждого из них продуктивные метафорические модели, сопоставительное изучение которых позволило автору установить общие закономерности метафорического моделирования и в целом охарактеризовать метафорическую картину мира русской поэзии и прозы данного периода. Интерес вызывают также рассматриваемые вопросы о литературном «билингвизме» и языковой личности писателя, рассуждения автора о специфике языковой личности писателя-«билингва» и описание ее модели, являющееся продолжением уже известных в данной области исследований (Ю.Н. Караулов, С.Г. Воркачев и др.).

Третья глава содержит аналитический обзор основных публикаций и направлений исследования в области лингвогендерологии, а также характеристику гендерных стратегий метафорического моделирования мира в русской поэзии и прозе. На основе сопоставительного анализа метафоричности в женской и мужской литературе автор монографии приходит к аргументированному заключению о том, что гендер не является определяющим фактором метафорического моделирования мира в русской художественной литературе изучаемого периода, а особенности метафоризации детерминированы языковой личностью писателя.

В четвертой главе рассматриваются проблемы метафорической концептуализации мира, в которой автор, опираясь на основные положения концептологии, излагает свои взгляды на метафорический концепт. Дано его толкование, определено соотношение понятий метафорического концепта, культурного концепта и концептуальной метафоры, выявлены и описаны специфические признаки и типы метафорических концептов, предложена методика его анализа. Основательно описана реконструированная автором метафорическая концептосфера русской поэзии и прозы первой половины XX в., выявлены общие, групповые и индивидуальные концепты, дана их характеристика в гендерном аспекте.

- художественная культура 18 века. – М. : Наука, 1980. – С. 151-249.
- Ганеев Б. Т. Парадокс: парадоксальные высказывания / Б. Т. Ганеев. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2001. – 400 с.
  - Овсянников В. В. Сублимированные формы языкового ко- мизма / В. В. Овсянников // Интерпретация художественно- го текста в языковом вузе. – Л.: ЛГУ, 1981. – С. 64-71.
  - Селіванова О. О. Пареміологічні парадокси в українській мові / О. О. Селіванова // Нариси з української філології (психоконітивний та етнокультурний аспекти). – К.- Черкаси: Брама, 2004. – С. 183-201.
  - Семен Г. Я. Лингвистическая природа и функционирование стилистического приема парадокса (на материале английского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Г. Я. Семен. – Одесса, 1986. – 16 с.
  - Шашкова С.И. Речевые средства выражения парадоксальности в произведениях И. Бунина: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / С.И. Шашкова. – Орел, 1998. – 17 с.

АННОТАЦИЯ

Габидуллина А.Р. Парадокс в эссеистике Виктора Ерофеева

В статье исследуются способы создания логико-семантического и прагматического парадокса в произведениях В. Ерофеева. Описываются лексико-семантические, словообразовательные, синтаксические и коммуникативно-прагматические особенности парадоксальных высказываний.

Ключевые слова: парадоксальные высказывания, противоречивость, алогизм.

АНОТАЦІЯ

Габідулліна А.Р. Парадокс в есеїстиці Віктора Єрофєєва

У статті досліджуються способи створення логіко-семантичного та прагматичного парадоксу у творах В. Єрофєєва. Описуються лексико-семантичні, словотворчі, синтаксичні та комунікативно-прагматичні особливості парадоксальних висловлювань.

Ключові слова: парадоксальні висловлювання, суперечливість, алогізм.

SUMMARY

Gabidullina A.R. Paradox in Victor Erofejev's essays

Ways of creating logic semantic and pragmatic paradox in the works of V. Erofejev are investigated in the article. Lexical semantic, derivational, syntactic and communicative pragmatic features of paradoxical statements are described.

Keywords: paradoxical statements, contradiction, illogic.

*Л.В.Бабина, А.Г.Дементьева
(Тамбов, Россия)*

УДК 801.3

**КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА КАК СПОСОБ
СОЗДАНИЯ ПЕРЕНОСНЫХ ЗНАЧЕНИЙ
ФИТОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ¹**

Целью данной статьи является анализ фитонимических единиц, развивающих переносные значения по метафорическим моделям. Исследование опирается на теорию концептуальной метафоры, фокусирующей свое внимание на исследовании способов формирования когнитивной основы лексического значения. Согласно теории, в основе метафоризации лежит процесс взаимодействия между структурами (фреймами и сценариями) двух концептуальных доменов – сферы-источника (source domain) и сферы-мишени (target domain). В результате однонаправленной метафорической проекции (metaphorical mapping) из сферы-источника в сферу-мишень заимствуются элементы, сформировавшиеся в результате взаимодействия человека с окружающим миром. Это позволяет структурировать менее понятную концептуальную сферу-мишень за счет более конкретной и понятной области-источника, что составляет сущность когнитивного потенциала метафоры [2]. Схематически, в соответствии с обозначением, принятым Дж. Лакоффом и М. Джонсоном, модель концептуальной метафоры можно представить следующим образом: «ОБЛАСТЬ ЦЕЛИ ← ОБЛАСТЬ ИСТОЧНИКА». В данном исследовании область источника репрезентируется фитонимической лексикой.

1. Научно-исследовательская работа выполнена в рамках аналитической ведомственной целевой программы «Развитие научного потенциала высшей школы (2009-2011 годы)», проект № 2.1.3/9318 «Исследование познавательных процессов средствами языка».

Монография имеет оптимальную структуру, отражающую четкость построения данной работы и логичность, последовательность изложения описываемого материала.

В предисловии определены предмет, цель, задачи и аспекты исследования.

Введение содержит краткую обобщающую характеристику ведущих направлений современной лингвометафорологии – семасиологического, ономасиологического, психолингвистического, лингвокогнитивного, лингвокультурологического, ключевые положения которых составили теоретическую базу данного исследования. Кроме того, автор выделяет ряд важнейших задач лингвистической теории метафоры, являющихся перспективными для ее дальнейшего развития.

В первой главе изложены основные концепции метафорической картины мира (З.И. Резанова, Г.Н. Скляревская и др.) и метафорического моделирования – когнитивного (А.Н. Баранов, А.П. Чудинов и др.) и семантического (Л.А. Кудрявцева, О.Н. Лагута, Н.П. Тропина и др.), согласно которым метафора рассматривается соответственно как когнитивная и семантическая модель. Автор предлагает свою трактовку понятия метафорической картины мира, описывает возможности применения метода моделирования с целью ее реконструкции, излагает принципы семантико-когнитивного моделирования метафоризации, сформированные вследствие обобщения идей семантического и когнитивного метафорического моделирования, представляет разработанную им методику построения метафорических моделей. Дана также авторская интерпретация понятий метафоры, метафоризации, метафорического моделирования, метафорической модели, продуктивности и регулярности метафорической модели.

Метафорическая модель определяется автором монографии как существующая в сознании носителей языка схема вербализации коррелятивных в аналогово-ассоциативном плане понятий. В работе установлены и описаны параметры метафорической модели, введены и обоснованы терминологические обозначения «метафорическая мегамодель», «метафорическая субмодель», «семантико-когнитивный формант». Метафорическая модель в понимании Ю.В. Кравцовой является трехкомпонентной структурой, включающей в себя исходную и новую денотативно-понятийные сферы и семантико-когнитивный формант, который трактуется как ментально-смысловой

моделі основних синтаксичних одиниць до комунікативного рівня та представлено на розсуд науковців моделі речення та великих синтаксичних сполук.

Зрештою, дослідниця доходить висновку, що модель є необхідною складовою метамовної тріади синтаксису «синтаксична одиниця – синтаксичний зв'язок – синтаксична модель» як інструменту лінгвістичного аналізу, об'єктивованої системи вивчення опису граматичної структури й ладу сучасної мови.

У цілому монографія І. С. Попової заслуговує на найвищу позитивну оцінку. Теоретичний аспект роботи послужить стимулом до подальшого вивчення синтаксичного моделювання, метамови.

Авторка проробила велику роботу. Хочеться думати, що результати її максимально використані. Дослідження І. С. Попової стало вагомим внеском у розвитку загальної лінгвістичної теорії та в розробці проблемних питань метамови. Особливо цікавим вийшов фактичний матеріал, який подано авторкою в нетрадиційному ракурсі. Можна сподіватися на те, що наукова розвідка знайде живий відгук у спеціалістів та буде сприяти вирішенню проблемних питань синтаксису.

*Е.И. Панченко
(Днепропетровск)*

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: Ю.В. КРАВЦОВА.

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ МИРА:

ПОЭЗИЯ И ПРОЗА. –

К.: ИЗД-ВО НПУ ИМ. М.П. ДРАГОМАНОВА, 2011. – 360 с.

Монографическое исследование Ю.В. Кравцовой «Метафорическое моделирование мира: поэзия и проза» выполнено в русле семантико-когнитивного направления современной лингвистики, в рамках которого осуществляется изучение соотношения семантики языка с концептосферой этноса, семантических процессов и явлений с когнитивными. В данной работе предлагается новый семантико-когнитивный подход к изучению метафорики языка и речи, сущность которого состоит в установлении взаимосвязи метафорических значений и метафорических концептов путем моделирования метафоризации как ментально-вербального процесса, что способствует реализации идеи комплексного рассматривания метафоры как явления языка и мышления.

Проведённый анализ языкового материала позволил выявить, что наиболее продуктивной метафорической моделью, определяющей формирование переносных значений фитонимов в английском, русском и французском языках является модель ЧЕЛОВЕК ← РАСТЕНИЕ.

Метафорическая модель ЧЕЛОВЕК ← РАСТЕНИЕ используется для описания как внешних, так и внутренних свойств человека. Так, ряд флористических метафор описывает *внешность человека*. В английском языке фитоним *weed* имеет переносное значение “a thin, ungainly person”, фитоним *green* – “having a sickly appearance; pale” (данные фитонимические единицы передают отрицательную оценку) [8]. Фитонимы *peanut* с переносным значением “any small person” [8] и *ginger* – “a ginger or redhaired person” [11] осмысливаются положительно или отрицательно в зависимости от контекста. Фитоним *daisy* со значением “an excellent, beautiful person (a girl)” [8] передает положительную оценку.

Во французском языке при описании внешности человека используется фитоним *asperge* с переносным значением “homme le plus grand”, который передает отрицательную оценку, а также выражения *avoir de la branche* – “pour être élégante, bienhabillée”, *un beau brin de fille* – “grande, belle fille” [1], отражающие положительное осмысление внешности человека.

В русском языке представления о внешности человека передают следующие фитонимы: *сморчок* – «маленький, невзрачный, морщинистый человек», *колода* – «толстый, неповоротливый человек», *корявый* – «некрасивый человек», *зелёный* – «о цвете лица: бледный, землистого оттенка» [3], *баклажан* – «неприглядный человек с синюшным оттенком кожи», *жёлтудь* – «лысый человек» [12]. Очевидно, что данные фитонимические единицы выражают отрицательную оценку. Положительная оценка передается фитонимами *берёзка*, *осинка*, *тростинка*, *ягодка*, имеющими переносное значение «стройная, привлекательная девушка», *кипарис* – «высокий, статный мужчина» [7]. Интересно заметить, что в русском языке при использовании фитонимической лексики для описания внешности человека в некоторых примерах прослеживается гендерный аспект, что не наблюдается в английском языке. Отметим также, что фитонимические единицы *берёзка*, *осинка*, *тростинка*, *ягодка*, *кипарис* имеют ещё одно переносное значение – «молодая/молодой», а фитонимы *зелёный*, *пустоцвет*, *незрелый*, *неспелый* – «неопытный по молодости, юнец» [3], т.е. передают *возрастные характеристики*.

В англійському мові значення "a young person, immature in age" мають фітоніми *plant, green, sapling, unripe, etc.*, "an adult" – *ripe, mature*; а в французькому мові переносне значення "qui a de la vigueur, de la jeunesse" розвивається у фітоніма *vert (-e)*, значення "homme adulte" має фітонім *mûr*.

При аналізі була виявлена одна особливість: фітонімічні одиниці *green, vert (-e)* і *зелёный* со значенням «молодой» представляють універсальні флористичні метафори, т.е. вони представлені в усіх трьох досліджуваних мовах. Однак англійська одиниця *green* і російський фітонім *зелёный* в значенні «цвет кожи» являються ендемічними для двох даних мов, так як в французькому мові такої метафори немає.

Часто названі рослин або плодів використовуються в якості визначень *частей тела человека*, характеризуючи їх зовнішніми ознаками. Так, в англійському мові лексема *pippin* служить для позначення обличчя людини: *pippin face* "a round red face" [8]. А фітонім *cauliflower* в словосполученні *cauliflower ear* набуває метафоричне значення "ear deformed from injury and excessive growth of reparative tissue" [8; 6].

В російському мові для позначення «круглого, червоного обличчя людини або носа» ми використовуємо фітонім *помидор* [7]. Фітонімічні одиниці *ботва, солома, водоросли* мають переносне значення «волоси людини», а фітонім – «пальці на руках» [10].

Активно названі рослин або плодів для позначення частей тела человека використовуються в французькому мові. Фітонім *oignon* має переносне значення "le pied de la personne", значення "le nez rouge" передає лексема *tomate*, а для позначення обличчя людини "face humaine" французи часто використовують фітонім *potme* [9]. Для опису форми очей використовується лексема *amande*: "les yeux en amande", а для опису волос лексема *banana*, маюча переносне значення "mèche de cheveux portée en avant du front" [9].

Самий продуктивний моделлю метафоричного переносу, використовуваною при опису частей тела человека, виявилася модель ГОЛОВА ← ПЛОД РАСТЕНИЯ в усіх трьох досліджуваних мовах. В англійському мові ряд фітонімів *bean, coconut, nut, onion, potato, pumpkin, pea* мають одне загальне переносне значення "person's head" [8; 6].

В російському мові дана група фітонімів не настільки багата, однак і тут фітонімічні одиниці *кочан,*

що являє собою будь-яку змістовно значущу послідовність слів, у тому числі й окрему словоформу (с. 400).

У зв'язку з цим І. С. Попова називає п'ять параметрів щодо критеріїв формування системи основних синтаксичних одиниць:

- 1) адекватність граматичного ладу мови;
- 2) функціональну детермінованість;
- 3) максимальне узагальнення в межах виконуваних функцій;
- 4) співвіднесеність з конкретним мовленнєвим ланцюгом чи його граматично значущим фрагментом;
- 5) пов'язаність з іншими одиницями системи.

Отже, запропонована науковцем система основних синтаксичних одиниць на основі одиниць базових включає і словоформу, і словосполучення, і мовленнєвий ланцюг, і речення, і наукову єдність, і текст. Будь-який мовленнєвий ланцюг і будь-який його фрагмент можуть бути описані в термінах основних синтаксичних одиниць і кваліфіковані як одна з них.

Третій розділ монографії присвячено виявленню та опису синтаксичних зв'язків слів у сучасній українській мові.

Під синтаксичним зв'язком дослідниця розуміє таку лінгвістичну категорію, на підставі якої формуються найрізноманітніші мовленнєві побудови, набувають комунікативної значущості об'єктивовані їх фрагменти, чи то будь-яка конфігурація, чи то окрема словоформа. Синтаксичний зв'язок сприймається як семантико-граматичні відношення між компонентами деякого мовленнєвого ланцюга, яке дозволяє лінгвістично осмислити його як повідомлення чи якийсь його фрагмент і кваліфікувати цей ланцюжок як ту чи ту синтаксичну одиницю. Дослідниця виявляє п'ять диференційних ознак системного синтаксичного зв'язку та п'ять груп ознак позасистемного зв'язку.

Особлива увага в цьому розділі приділяється опису синтаксичної омонімії. Авторкою описано різні мінімальні конструкції із синтаксичною омонімією. І. С. Поповою встановлено, що «у ситуаціях, коли ні одна із трансформ базової моделі конструкції із синтаксичною омонімією не стимулює багатозначності, відповідна конструкція модифікується й перебудовується із залученням якихось додаткових лінгвістичних ресурсів лексичного й морфологічного рівнів структури мови» (с. 406-407).

В останньому, *четвертому*, розділі І. С. Попова аналізує синтаксичну модель як метамовну побудову. Авторкою описано об'єкти моделювання в українському синтаксисі, виявлено

ерідна метамова, тобто система деяких правил, у межах яких дослідник вивчає граматику... й формує результати своїх досліджень» (с. 46).

Дослідниця зауважує, що лінгвістичні моделі будуються по-різному залежно від адресата і метамовних функцій. Різні підходи до побудови лінгвістичних моделей зумовлюють різні їх класифікації, вибір для класифікації різних підстав, кожна з яких може формувати певний клас лінгвістичних моделей із цілком певними їх властивостями. І. С. Попова приводить ґрунтовний огляд різних лінгвістичних моделей (за характером модельованого об'єкта, модельованого мовного ярусу, за характером теоретичного апарату). Проте дослідниця справедливо зазначає, що суттєвим у будь-якій моделі залишається ступінь її адекватності, її здатність бути аналогом виучуваного явища, а не її апаратна конфігурація, не рівень її формалізації.

Для синтаксичного рівня дослідниця визначає більш доречними такі моделі, як граф або ж формула. В україністиці найбільш поширеною, реально функціональною графічною моделлю речення авторка називає модель, що спирається на граматику дерев залежностей. Однак при цьому І. С. Попова, спираючись на ідеї І. І. Меншикова, зауважує, що ця модель має слабкі сторони, а це не дозволяє кваліфікувати її як універсальну метамову, універсальну систему опису й подання синтаксичної структури речення.

Другий розділ дослідження присвячено огляду та аналізу системи синтаксичних одиниць у сучасній українській мові, тому що саме синтаксична одиниця як лінгвістична категорія визначається важливим складником предмета синтаксису. Авторка зазначає, що «ні один із чотирьох основних аспектів наукових і науково-методичних пошуків на цьому рівні структури мови і кваліфікаційному, процесуальному, структурному й функціонально-змістовному – не може здійснюватися без опори на ту чи ту систему якихось матеріальних об'єктів, які з різним ступенем мотивування оголошуються синтаксичними одиницями, а тим більше – основними синтаксичними одиницями» (с. 399-400).

Усі синтаксичні одиниці І. С. Попова розподіляє на п'ять класів: базові, основні, похідні й аналітико-пошукові. Такий підхід вмотивований тим, що у пропонованому дослідженні під синтаксичною одиницею автор розуміє функціонально маркований і граматично впорядкований мовленнєвий ланцюг,

тыква, репа, дыня, арбуз объединены общим переносным значением «голова человека, часто большая» [3].

Во французском языке фитонимы *citrouille*, *patate*, *coloquinte*, как и в английском языке, имеют значение “la tête” [9; 4]. Кроме того, в ходе исследования во французском языке был выявлен фитоним с переносным значением “la tête”, характерный лишь для данного языка: *citron* [4].

Растительные метафоры функционируют и в сфере научной номинации **объектов анатомии человека**. Например, в английском языке *acinus* в значении “a racemose gland” [6]. У русской лексики *плод*, как и у английской лексики *fruit*, есть значение «зародыш человека или млекопитающего». Метафорический перенос в данном случае обусловлен тем, что плод человека или животного, как и плод растения, появляется у особи, достигшей определённой фазы биологического развития, в результате биологического взаимодействия между двумя особями одного вида [3]. В английском языке фитоним *bud* имеет переносное значение “germ of the lowest animal” [4].

Во французском и русском языках фитонимы *bourgeon* и *почка* активно используются для номинации объектов анатомии, а именно человеческих почек.

Флористические метафоры позволяют дать **характеристику ментальной деятельности человека**, а также передать представления об ее объектах.

В английском языке переносное значение “a slow or dim-witted person; dunce” имеют следующие фитонимические единицы: *gooseberry*, *melon*, *onion*, *prune* [6]. Такое же значение “a slow or dim-witted person; dunce” имеет ещё ряд фитонимов – сложных слов, образованных по модели N (фитоним)+head, у которых данное значение является единственным: *apple-head*, *banana-head*, *bean-head*, *pea-head*, *pumpkin-head*, *potato-head* [8]. Следует отметить, что в последнем случае в процессе формирования значений лексических единиц используется не только метафора, но и метонимия. По части, голова (мозг человека), на которую переносятся признаки плодов (форма, твёрдость, мягкость), мы называем человека в целом. То есть имеет место метафорическая, выделенная Луисом Гуссенсом.

Метафорическое значение “stupid, niais” активно развивают французские фитонимы: *courge*, *cornichon*, *poire*, *melon*,

banana, pomme [9]. Как показывает материал, есть некоторые совпадения с английскими фитонимами: *melon, banana-head, pumpkin-head*, а вот совпадений с фитонимическими единицами русского языка со значением «глупый, нелепый» нет.

В русском языке фитонимов с переносным значением «глупый человек, дурак» значительно меньше, чем в английском или французском языках. Носители русского языка для номинации глупого человека используют фитонимы: *дуб, дубина, пень*; простака мы называем *лотух, лох* [3].

Флористические метафоры используются и при описании *человека как субъекта эмоциональных переживаний*. Сами концепты эмоций и чувств неизбежно носят метафорический характер, поскольку данные стороны человеческой натуры не доступны непосредственному наблюдению. Большая роль в концептуализации эмоций отводится именно флористической метафоре, поскольку она предоставляет наглядную базу для осмысления невидимого. Отметим, что данный тип флористической метафоры может быть выявлен только в контексте. Например: В английском языке в предложении *“The uncertainty blossomed into fear again...”* [5]. В русском языке: *«С каждым днём ненависть к ней укоренялась в его сердце»* [7]. Во французском языке эта модель также находит отражение в языке: *“Il a décidé de déraciner du cœur de sentiments pour elle”* [9].

Флористическая метафора также определяет *черты характера человека и его моральные качества*. Причём следует отметить, что «положительные качества предстают как объект сознательного выращивания, в то время как негативные черты натуры подлежат “выпалыванию”». Например, в английском языке *to cultivate* имеет переносное значение “to develop or improve by education or training; to produce by culture” [8]. Русская лексема *культивировать* имеет переносное значение «насаждать, вводить в употребление» [3]. А у французского фитонима *cultiver* представлено переносное значение “former, développer par l'éducation” [9].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что данная метафора является универсальной для всех трёх языков.

Метафоры флористического круга характеризуют *человека и по положению в обществе*. Так, незначительный человек часто представляется как небольшой плод: *small potatoes, peanut* “insignificant person” [8; 4], а метафоры *top banana*,

одержання адекватних, а отже, об'єктивних і відтворюваних результатів наукових пошуків у галузі українського і загального синтаксису, І. С. Попова визначає на першому етапі пошуків аналіз термінологічної системи сучасного синтаксису та дефініцій основних синтаксичних понять і категорій, як-от: синтаксична одиниця та синтаксичний зв'язок. Так, наводячи приклади визначення речення (за Є. В. Кротевичем, Н. С. Родзевичем, О. С. Ахмановою, Л. П. Столяровою та ін.), авторка зрештою доходить висновку, що жодна з дефініцій не визначає суті речення як синтаксичної одиниці. Докладному висвітленню підлягають погляди науковців на такі поняття, як фраза, конструкція, висловлення, вислів, зворот, синтаксична конструкція, конструкція мови, граматичний зв'язок, синтаксичні відношення, відношення, підмет, присудок та ін. Для цього авторка звертається до словникової бази, зіставляючи визначення О. С. Ахманової, Д. І. Ганича та І. С. Олійника, авторів «Короткого тлумачного словника», Ш. Марузо, С. В. Кротевича та інших науковців.

І. С. Попова справедливо зауважує, що висловлені нею міркування щодо характеру використовуваних у лінгвістиці синтаксису дефініцій пов'язані з усталеними традиціями. Дослідниця пише: «Не випадково тому якісь фрагменти цілої низки дефініцій, причому не завжди найбільш значущі й несумнівні, переходять з одного визначення в інше, фігурують у різних виданнях, які віддалені в часі десятками, а іноді й сотнями років. Така сила авторитету, сила традиції, яка не дозволяє відмовлятися від того, що вже закріпилося завдяки багаторазовому повторенню, а звідси й некритичному до нього ставленню, надає можливість віддати перевагу якомусь одному погляду з уже канонізованих, але теж канонізованому» (с. 43). Авторка доходить висновку, що метамова синтаксису, яка взагалі довго була прив'язана до категорії формальної логіки та ін. наук, потребує серйозних корективів.

Звертаючись до питання моделювання в синтаксисі, І. С. Попова справедливо зауважує, що «метод моделювання свого теоретичного обґрунтування й практичного застосування набув передусім у структурному й прикладному мовознавстві, яке розчленувало поняття *модель* на дві іпостасі, одна з яких за традицією була кваліфікована як структурний чи функціональний аналог виучуваного явища, інша – як сво-

Дуже ретельно й прискіпливо авторка аналізує позиції сучасної лінгвістики щодо плану вираження в синтаксисі порівняно з фонологією, морфологією. І. С. Попова зазначає, що план вираження в синтаксисі динамічний і виявляє себе не в конкретній, лексично наповненій конструкції, в її моделі (с. 14). Не менше уваги приділено й плану змісту в синтаксисі. Підсумовуючи науковий огляд проблеми, І. С. Попова доходить висновку, що синтаксис як вершинний ярус структури мови є специфічним як у плані змісту, так і в плані вираження, бо в ньому скоординовані всі комунікативно значущі параметри лінгвістичних одиниць попередніх ярусів як у смислі функціональному, так і в смислі ступеня їх повноти й формальної детермінованості, а також можливості заміщати собою одиниці наступного в ієрархічному ланцюзі рівня (с. 20). Виходячи з того, що синтаксис, за І. С. Поповою, – це одночасно і деяка субстанція, що представлена набором фонем, і послідовність морфем, і сполучення слів, і сукупність якихось конструкцій, авторка вбачає об'єктивні труднощі, що супроводжують вивчення й опис синтаксичного ладу мови. Це надає можливість говорити про особливу роль метамовних побудов мовознавців у визначенні побудови ефективної й несуперечливої системи синтаксису.

Перший розділ дослідження порушує питання метамови з огляду на вітчизняну науку про синтаксис. Авторка ретельно розглядає й аналізує дефініції основних синтаксичних категорій. Питання моделювання в синтаксисі подається та аналізується як метамовна проблема. Приводиться типологія синтаксичного аналізу мовленнєвих ланцюжків. Зупинимося більш детально на деяких положеннях цього розділу.

На початку розділу авторка звертається до огляду питання основних синтаксичних категорій, мотивуючи це тим, що саме синтаксис «відзначається такою кількістю дискусій і представлений такою різноманітністю концепцій, тлумачень та пошуків» (с. 22). І. С. Попова докладно зупиняється на огляді проблеми метамови синтаксису, наводячи наукові спостереження за працями М. М. Александрова, О. Б. Шапіро, Н. Ю. Шведової, В. М. Нікітіна, В. В. Лопатіна, І. С. Улуханова, І. І. Меншикова та ін. вчених. Отже, продовжуючи пошуки систем аналізу синтаксичної структури мовленнєвих ланцюжків, разом із пошуком метамовних реалій як більш загального характеру, так і таких, у межах яких можна було б описати всі необхідні для

pumpkin, напротив, используются для номинации человека, занимающего высокое положение “the chief person in a group or undertaking” [8; 4].

В русском языке фитоним *малина* очень часто соотносится с хорошей, богатой жизнью человека и его высоким положением в обществе. А фитоним *шишка* имеет переносное значение «важный, значительный, влиятельный человек» [3].

Бесполезный в обществе человек осмысляется как *сорняк* во всех трёх исследуемых языках, что, видимо, иллюстрирует представление об обществе как некой совокупности растений, среди которых есть полезные и бесполезные – сорняки, подлежащие выпалыванию. В английском языке *weed* “useless person” [8], а во французском *plante adventice* “homme inutile” [9].

Взгляд на *деятельность человека* через призму растительной метафоры позволяет осмыслять деятельность в самом широком смысле как материальный объект, над которым можно производить различные действия, который способен развиваться, приносить плоды и увядать.

В английском языке данная группа флористических метафор представлена следующими лексическими единицами: *fruitless*, *unfruitful* – “useless; unproductive; without results or success”; *unfruitful* “not providing satisfaction; unprofitable”; *fruit* – “product, result, or effect” [6]. Описанные флористические метафоры являются универсальными, так как присутствуют и в русском языке: *бесплодный* – «безуспешный»; *плод* – «порождение, результат чего-нибудь» [6]; и во французском: *infécond*, *infertile* – “sujet, matière qui fournissent peu de choses à dire” [9; 4].

Таким образом, исследованный материал свидетельствует, что флористические метафоры активно функционируют в языках и германской, и славянской, и романской группы. Несмотря на то, что используются различные языковые средства, существуют названия растений, которые развивают одинаковые переносные значения во всех исследуемых языках. Интересно отметить, что совпадения переносных значений у фитонимов, называющих одно и то же растение, встречаются чаще в английском и французском языках, что можно объяснить единством Западной культуры, традиций и исторических событий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г., Ганшина К.А. Новый франко-русский словарь. – М.: Рус. яз., 1997. – 1195 с.
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1982. – 681 с.
4. Электронный словарь АBBY Lingvo. – Режим доступа: URL: <http://www.lingvo.ru>.
5. British National Corpus (BNC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>.
6. DK Oxford Illustrated Dictionary. – UK: Oxford University Press, 1998. – 1008 p.
7. Russian National Corpus (RNC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.ruscorpora.ru/en>.
8. Интернет-словарь. – Режим доступа: URL: <http://dictionary.reference.com>.
9. Интернет-словарь. – Режим доступа: URL: <http://dictionnaire.tv5.org>.
10. Интернет-словарь. – Режим доступа: URL: <http://www.onlinedics.ru/slovar>.
11. Интернет-словарь. – Режим доступа: URL: <http://www.peevish.co.uk/slang/html>.
12. Интернет-словарь. – Режим доступа: URL: <http://www.jargon.ru>.

АНОТАЦІЯ

Бабіна Л.В., Дементьєва А.Г. Концептуальна метафора як спосіб творення переносних значень фітонімічних одиниць

Стаття присвячена вивченню переносних значень фітонімічних одиниць на матеріалі російської, англійської та французької мов. Виявляється, що формування переносних значень здійснюється за допомогою метафоричних моделей, найбільш продуктивною є модель ЛЮДИНА ← РОСЛИНА.

Ключові слова: фітонімічна лексика, переносні значення, метафоричні моделі.

АННОТАЦИЯ

Бабина Л.В., Дементьева А.Г. Концептуальная метафора как способ создания переносных значений фитонимических единиц

Статья посвящена изучению переносных значений фитонимических единиц на материале русского, английского и фран-

І. С. Попової аналізуються й описуються три фундаментальні поняття сучасного синтаксису, що винесені в назву дослідження, – синтаксичні одиниці, зв'язок та модель.

У науковій розвідці розглянуто різні способи моделювання синтаксичної структури речення, аналізуються використовувані в практиці лінгвістичних досліджень моделі фрази та пропонується дещо нова система вивчення й опису синтаксичної будови мови. При цьому проблема моделювання синтаксичної структури комунікативних одиниць вирішується авторкою паралельно з проблемою синтаксичної парадигматики. Монографія представляє аналіз різних систем парадигми речення та виносить на розсуд науковців одну з можливих методик парадигматичного аналізу фрази.

І. С. Попова поставила за мету відшукати шляхи чіткого й несуперечливого опису цих категорій як у теоретичному, так і в практичному планах. Проте дослідниця відразу застерігає читача в тому, що цього досягти надзвичайно складно, бо вказані категорії як метамовні побудови часто-густо тлумачаться неоднозначно в усіх синтаксичних концепціях сучасної лінгвістики. Отже, пошуки зазначених шляхів надзвичайно важливі й складні. У цьому вбачається актуальність монографічного дослідження І. С. Попової. Більш того, актуальність рецензованої монографії полягає передусім у тому, що питання моделі речення та його парадигми в сучасній науці про синтаксис не знайшло свого остаточного вирішення ані в теоретичному, ані в практичному плані. Існуючі конкретні побудови, конкретні моделі різного характеру та призначення до цього часу не усталилися, не досягли такого рівня, щоб зробити певний вибір і надати перевагу одному якомусь способу моделювання синтаксичної структури висловлення іншому, визначити будь-яку конкретну систему опису й представлення іншому, і представлення парадигми комунікативної одиниці.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку літератури.

У вступі розглянуто яруси та рівні аналізу мови. Авторка звертається до наукової спадщини Е. Бенвеніста, Л. Блумфілда, Ю. О. Карпенка, В. М. Солнцева, Л. П. Столярової, В. А. Звєгінцева та ін. вчених, до аналізу наукових поглядів сучасних лінгвістів – І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, І. М. Кручиніної, О. С. Кубрякової, В. І. Перебийніс та багатьох інших.

В третьей главе монографии Е. Л. Ляпичева описывает анимализмы и зоосемизмы в лингвокультурологическом аспекте, рассматривая поэзию С. Аверинцева и рассказы Л. Улицкой. Автор проанализировала и описала особенности смыслового использования анимализмов и зоосемизмов СП «Фауна», сопоставила списки анимализмов в ЯКМ этих авторов, классифицировала тропы, мотивированные анимализмами, по их отнесенности к языковому уровню и по степени соответствия русской ментальной традиции.

Подводя итог вышеотмеченному, заметим, что помимо научно-теоретической ценности, монография Е. Л. Ляпичевой представляет собой интерес лексикографической практики и преподавания русского языка в русской и нерусской аудитории. Книга Е. Л. Ляпичевой написана так, что ее содержание доступно и интересно не только подготовленному читателю, но и тем, кто только начинает свое знакомство с вопросами лингвистической семантики.

Рецензируемое исследование оригинально, в нем привлекают смелость и значительность выводов, стремление выявить объективную картину языковой номинации, тонкость анализа сложных художественных явлений. Оно открывает новые перспективы в изучении лексической семантики и теории номинации.

По словам К. Паустовского, «русский язык открывается до конца в своих поистине волшебных свойствах и богатстве лишь тому, кто кровно любит и знает «до косточки» свой народ и чувствует сокровенную прелесть нашей земли». Можно с уверенностью сказать, что Е. Л. Ляпичевой русский язык открыл свои тайны. И обладательница их написала увлекательную книгу, в которой поделилась секретами своего мастерства со всеми, кому интересно знать, как «делаются» слова и появляются наименования.

*Ю.О. Шепель
(Дніпродзержинськ)*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:

**ПОПОВА І. С. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ
МЕТАМОВИ УКРАЇНСЬКОГО СИНТАКСИСУ
(ОДИНИЦЯ, ЗВ'ЯЗОК, МОДЕЛЬ): МОНОГРАФІЯ. –
ДНІПРОПЕТРОВСЬК : ВИД-ВО ДНУ, 2009. – 432 с.**

У запропонованій колу лінгвістів, яких цікавлять проблеми сучасного синтаксису як розділу граматики, монографії

пузского языков. Выявляется, что формирование переносных значений осуществляется при помощи метафорических моделей, наиболее продуктивной является модель ЧЕЛОВЕК ← РАСТЕНИЕ.

Ключевые слова: фитонимическая лексика, переносные значения, метафорические модели.

SUMMARY

Babina L.V., Demytyeva A.G. Conceptual metaphor as a way to create figurative meanings of plant names

The article is devoted to the study of the figurative meanings of plant names on the example of the Russian, English and French languages. It is revealed that the formation of the figurative meaning is carried out through metaphoric models. The most productive model is HUMAN BEING ← PLANT.

Key words: plant names, figurative meanings, metaphoric models.

*Ю.А. Шепель
(Днепродзержинск)*

УДК 81.0

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ КУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ В РАМКАХ КОГНИТИВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

Введение в проблему. Концепт, как отмечалось выше, представляет собой такую когнитивную единицу, которая является частью «всей картины мира, отраженной в человеческой психике», что предполагает достаточно большой объем знаний, относящихся к одному концепту. Встает вопрос о том, каким образом эти знания хранятся в сознании человека, а также извлекаются из него по мере необходимости. Возникает предположение, что вся эта информация каким-то образом структурируется и систематизируется в человеческом сознании, что приводит к появлению в науке новых понятий, призванных описать эти структуры представления знаний.

В статье **объектом** нашего исследования выбран концепт «менеджмент». Мы ставим основной **задачей** рассмотреть

его структуру и содержание в американской лингвокультуре с целью дальнейшего сопоставления этой структуры с той, которую он получает в лингвокультуре русской.

Первоначально появляющиеся в сфере исследований по искусственному интеллекту, новые понятия постепенно заимствуются лингвистикой и когнитологией и начинают активно использоваться в этих науках. Часто концепцию, описывающую различные структуры представления знаний, получающих терминологические обозначения фреймов, скриптов, схем, называют фреймовой теорией. Остановимся подробнее на ее основах.

Фреймовая теория представления знаний появляется в связи с постановкой вопросов машинного перевода, когда перед учеными встает проблема скрытых элементов значений. Эти элементы, известные носителям языка и воспринимающиеся как нечто само собой разумеющееся, не выражены явно в значениях слов и не отражены в их словарных дефинициях, что создает трудности в переводе и приводит к многозначности целых высказываний. Эти элементы Джекендофф называет «недостающими характеристиками», восполнить которые призваны такие понятия, как «скрипты», «фреймы», «схемы» [7]. Они предполагают «набор условий, часто отличающихся большой сложностью, которые описывают, как выглядит типичный предмет или событие...». Например, комнаты обычно имеют стены и потолки, на день рождения обычно дарят подарки, а еду в ресторане часто заказывают после изучения меню... Джекендофф отмечает, что «смысл теории фреймов заключается в том, что она дает возможность... дополнять недостающие характеристики концептов, которые не были установлены при их определении или категоризации» [7].

Психологическое обоснование теории фреймов тесно связано с понятием ожидания. Это значит, что нормальное взаимодействие людей в мире было бы невозможно, если бы каждое новое явление или предмет оценивалось бы ими как уникальное. Люди трактуют свои впечатления на основе имеющегося опыта и базируясь на каких-то типичных для своей культуры моделях. Именно эта идея и лежит в основе фреймовых исследований.

Следует отметить, что понятиями «скрипт», «фрейм», «схема» оперируют многие науки. Д. Таннен в книге «Framing in

народно-поэтической лексики. Автором монографии подмечено, что книжные анимализмы (62 слова) делятся на специальные и религиозно-мифические (культурные – по выражению Е. Л. Ляпичевой). При этом среди групп народно-разговорной лексики преобладают названия птиц над названиями псовых, пресмыкающихся и т.д. Преимущественно это слова с прозрачной «внутренней формой» (по признаку животного). Уступают им названия по действию животного.

Лингвистический фактор проявляет себя в выявлении синонимии, омонимии, паронимии и вариантности. Автор отмечает высокую степень «нелогичности», «несистемности» анимальной номинации (с. 219), активную роль «человеческого фактора» в наименовании животных, в количественном равновесии между группами синонимично-вариантных и омонимично-паронимичных анимализмов (69 : 63, соответственно). В монографии описаны 33 синонимичных и 87 вариантных названия животных. При этом автор отмечает такие интересные наблюдения. Среди синонимов с «прозрачной» этимологией превалируют номинации, которые различаются этимологической моделью по мотивирующей основе (*ореховка – кедровка, шишка 2 – сеноставка – усач 3 – дровосек*), различием сферы употребления (диалекты, разговорная речь (*гуран* (сиб.) – *косуля, квочка – клуша 1* (разг.) – *наседка*), а также одновременным функционированием русских и заимствованных слов (*дафнии – водяные блохи, ирбис – снежный барс*).

Среди вариантных названий животных исследовательница отмечает доминирование словообразовательных суффиксальных вариантов над фонетическими, грамматическими. Причиной появления вариантов Е. Л. Ляпичева называет 1) различие сфер коммуникации (разговорной, книжной, детской); 2) экзотичность наименований, которые могут восприниматься как различные грамемы.

Анимализмы-омонимы (39 пар слов) доминируют, по наблюдениям Е. Л. Ляпичевой, над паронимами (23 пары). Среди последних автор отмечает превалирование словообразовательных суффиксальных паронимов.

Выявление ядра и периферии анимализмов осуществлялось Е. Л. Ляпичевой по таким параметрам: 1) количественному, 2) функциональному, 3) потенциальному и 4) по количеству слов в микрополях анимализмов.

проанализировать возможности синергетического (мультипарадигмального) исследования зоосемизмов в условиях существования нескольких научных парадигм, вскрыть проблемные вопросы сущности семантического поля и концептосферы в современном языкознании и тем самым правильно выбрать для описания анализируемой лексики оптимальный научный аппарат исследования текстов заявленных авторов. Е. Л. Ляпичева определяет такие шаги анализа: интуитивно-дефиниционный выбор лексем, отражающих данную концептосферу (на материале толковых словарей и текстов различной коммуникативной и стилистической направленности) – анализ экстралингвистических и лингвистических факторов формирования поля анимализмов – распределение найденных слов по базовым фреймам человеческого сознания.

Во второй главе монографии Е. Л. Ляпичева описывает анимализмы и зоосемизмы как поля и концептосферы. Анимализмы как основная группа слов семантического поля животных рассматриваются в системно-структурном и когнитивном аспектах. Автор также анализирует неядерную лексику данного поля – зоосемизмы (слова с периферической семой «животное»). Е. Л. Ляпичева в этой части своего исследования ставит перед собой задачу – определить экстралингвистические и лингвистические факторы формирования семантического поля, выявить ядро и периферию семантического и понятийного полей, описать внутреннее устройство концептосферы животных.

В результате проведенного анализа исследовательница определяет четыре вида экстралингвистических факторов, формирующих семантическое поле анимализмов, устанавливает пять типов сексуально-детских парадигм, которые распределяются между ядром и периферией поля названий животных, имеющих более широкое номинативное поле (от 3 до 18 слов).

К наиболее влиятельным лингвистическим факторам формирования поля анимализмов Е. Л. Ляпичева относит факторы существования мотивации слова (256 слов), а также различные сферы коммуникации (158 слов) и их отражения в языке. Автор глубоко анализирует названия животных, обслуживающих сферу разговорного (96 слов), книжного (62 слова) стилей, слова разговорной окраски (96 слов), книжные анимализмы (62 слова), выделяет группы анимализмов народно-разговорной,

Discourse» (1993) делает краткий обзор о том, как эти понятия используются в различных областях знаний и каково их содержание [см.: 5]. Итак, «фрейм» и сходные с ним термины используются в психологии, лингвистике, антропологии, социологии. Несмотря на то, что все указанные термины часто взаимозаменяемы, некоторые исследователи отмечают существующие между ними отличия. Например, Чейф говорит об иерархической зависимости фрейма и схемы друг от друга: когда человек сталкивается с тем или иным событием, он идентифицирует его на уровне схемы, а затем строит свои ожидания о конкретных участниках и их роли в данном событии на уровне фрейма, получающего конкретное выражение в предложениях [5].

Абельсон, говоря об отличии фрейма от скрипта, отмечает, что скрипт соотносится с последовательностью событий и состоит из отдельных сцен. Так, сценарий похода в ресторан выглядит следующим образом:

John went into the restaurant. He ordered a hamburger and a coke. He asked the waitress for the check and left [2].

Термин «фрейм», который получает наибольшее распространение по сравнению с другими, вводит в научный обиход Г. Бейтсон в 1955 году, определяя его с психологической точки зрения как некий способ интерпретации людьми поведения друг друга. Позже термин начинает использоваться в социологических и антропологических исследованиях Д. Хаймса, Э. Гоффмана и Ч. Фрейка, а также в работах М. Минского в области искусственного интеллекта.

Так, Хаймс в своей работе «Ways of speaking» относит фрейм как некий «культурный образец» («*cultural pattern*») к одним из способов речи. Похожее толкование встречается и в работах Гоффмана и Фрейка. При этом Фрейк рассматривает фрейм как динамическую модель, споря с представителями школы искусственного интеллекта, которые, по его мнению, настаивают на определении фрейма как некоей статической данности [1; 8; 7].

Т.А. ван Дейк также отмечает важность учета того факта, что «фреймы не только содержат 'статичные' данные, но и 'динамические' процедуры, описывающие, как нужно действовать в тех или иных обстоятельствах» [1].

Иногда в связи с этим говорят о разных категориях фреймов: с одной стороны, об интерактивных «интерпретационных

фреймах» (работы по социальной и лингвистической антропологии), с другой стороны – о фреймах – структурах знаний, или схемах (работы по искусственному интеллекту).

Чтобы взаимодействие людей было эффективным, необходимо осознание человеком того, в рамках какого фрейма оно происходит. Например, с точки зрения языка одна и та же фраза может восприниматься по-разному в зависимости от фрейма шутки или фрейма ссоры (интерпретационный фрейм) [6].

Второй тип фреймов, схемы знаний, соотносится с ожиданиями, которые возникают у участников взаимодействия относительно людей, событий, объектов и окружающей обстановки и связанных с уже имеющимися у них знаниями о мире. Этот тип фрейма вызывает особый интерес у исследователей в области лингвистической семантики, так как очевидно, что значение высказывания сильно зависит от этих «фреймовых» знаний, имеющихся у участников общения.

В частности, к исследованиям такого рода фреймов обращается Ч. Филлмор, который первый связывает фрейм с лингвистикой, определяя его как «любую систему лингвистических выборов <...>, которые могут ассоциироваться с прототипными образцами сцен», иными словами «люди ассоциируют определенные сцены с определенными лингвистическими фреймами».

Ч. Филлмор сравнивает понятие фрейма с широко распространенными в лингвистике теориями лексических полей, согласно которым люди интерпретируют значения отдельных лексических единиц на основании того места, которое эти единицы занимают в системе своего поля. Например, значения счетных прилагательных мы воспринимаем в результате интерпретации «структурированного исходного знания», которое отражается в лексическом поле счета. Один из основоположников теории поля Й. Трир считал, «что в общем случае понимание значения слова сводится к пониманию структуры, в которой это слово функционирует...» [2; 8]. Концепция поля, таким образом, очень близка к концепции фрейма в ее понимании Филлмором. Однако, в отличие от поля, фреймы не принадлежат лишь к сфере языковых взаимоотношений (хотя некоторые фреймы действительно являются сугубо языковыми, например, единицы измерения или календаря), а непосредственно связаны с интерпретацией внеязыковой действитель-

определяет их ядро и периферию, описывает отношения зоосемичной лексики в СП животных как отражение отношений в концептосфере «Фауна».

Монография состоит из трех глав, в которых рассматриваются 1) основные понятия современных научных парадигм в связи с исследованием зоосемизмов; 2) экстралингвистические и лингвистические факторы формирования СП животных, проблемы выявления ядра и периферии семантического и понятийного полей, описание внутреннего устройства концептосферы семантического и понятийного полей, внутреннего устройства концептосферы животных; 3) различия в семантическом использовании, тематике анимализмов и зоосемизмов в творчестве С. Аверинцева и Л. Улицкой, в типологии тропов в текстах этих авторов.

Такая структура монографического исследования и логическая схема подачи и описания материала позволили Е. Л. Ляпичевой объединить три основных подхода к изучению лексики: системно-структурный, когнитивный и лингвокультурологический. Мотивирует это автор тем, что любые лексемные объединения в настоящее время нуждаются в новом интегративном (синергетическом) подходе, который объединяет «усилия» системно-структурного, когнитивного, лингвокультурологического и коммуникативного методов.

Приводимая автором библиография (более 300 позиций) как раз и свидетельствует о широкой теоретической базе автора, о глубоком изучении автором вопроса.

Методологической базой исследования явилось положение Е. А. Селивановой, согласно которому синергетический подход к материалу дает возможность взглянуть на объект исследования с разных сторон, отбросить повторяющееся и суммировать, обобщить различное.

Обращение Е. Л. Ляпичевой при поисках параметров формирования лексических групп слов к семантическим полям дало в конечном итоге автору возможность «не только „разводить“ современное изучение лексических групп по научным парадигмам, но и объединить их „усилия“» (с. 216).

Рассматривая в первой главе монографии понятия современных научных парадигм в связи с исследованием зоосемизмов, автору удалось довольно глубоко и всесторонне описать различные аспекты изучения анализируемой лексики,

когнитивном плане. Путем анализа этой периферийной зоны Е. Л. Ляпичева изучает вопрос смыслового использования анимализмов и зоосемизмов в произведениях С. Аверинцева и Л. Улицкой.

Автор монографии пытается уяснить, и нужно отметить, что вполне успешно, участие исследуемой лексики в создании когнитивных картин мира этих авторов. Помогает исследовательнице в этом применяемый ею прием выявления типов тропов, мотивированных словами семантического поля (далее – СП) «Фауна» по их отнесенности к языковому уровню и по степени соответствия русской ментальной традиции в идиостиле упомянутых авторов.

Как известно, одной из традиционных проблем лингвистики принято называть вопрос о механизме семантических изменений, вопрос построения модели таких изменений в рамках когнитивного подхода. Современная лингвистика считает, что первоначально изменения происходят в концептуальной информации человека, а уже потом этот процесс отражается в лексике и семантике языка.

Автор монографии вполне обоснованно опирается на методику концептуального исследования, предложенную З. Д. Поповой и И. А. Стерниним. Важной составляющей этой методики является указание на объем лексико-семантических единиц, отражающих концепт.

Сопоставление моделей полевой организации концептов, созданных в результате анализа единиц номинативного поля и полученных путем изучения ассоциаций, вскрывает разницу между традиционно-народным и современным содержанием того или иного концепта.

Поскольку изучение названий животных и слов, связанных с ними, весьма популярно, но носит фрагментарный характер, Е. Л. Ляпичева в рецензируемой монографии видит своей основной задачей стремление описать семантическое поле зоосемизмов современного русского языка в системно-структурном, когнитивном и лингвокультурологическом аспектах. Автор определяет научные инструментариумы когнитивного и лингвокультурологического описаний семантического поля анализируемых слов. На основе научного анализа лингвистических и экстралингвистических факторов формирования семантической группы анимализмов Е. Л. Ляпичева

ности. Таким образом, слова во фрейме структурированы на основе экстралингвистических связей. При этом если полю соответствует ряд взаимосвязанных слов в языке, фрейм может иметь лишь одного представителя в лексике. Вместе с тем фреймы отличаются от различных тематических классификаций лексики, так как представляют собой когнитивные структуры, выражая способы систематизации внеязыковой информации в сознании носителя языка.

Несмотря на сложные и не совсем четкие взаимоотношения между терминами фрейм, скрипт, схема, все они объединяются общим понятием «структур ожиданий» и описываются, как «человек организует свои знания о мире и использует их, чтобы интерпретировать новую информацию, события, опыт и взаимоотношения, с ними связанные» [1].

Таким образом, фрейм выступает как комплексный термин и является одной из важнейших структур представления знаний, но не произвольно выделяемых, а описывающих определенный концепт. Действительно, «в противоположность простому набору ассоциаций эти единицы [фреймы] содержат основную, типичную и потенциально возможную информацию, которая ассоциирована с тем или иным концептом».

И фреймы, и концепты относятся к когнитивным структурам, и в связи с этим представляется важным вопрос об их разграничении. Исследователи отмечают, что фрейм можно рассматривать как способ организации различных типов концептов, отличающихся по уровням сложности. Поэтому сам фрейм в свою очередь может включать в себя несколько уровней и составляющих единиц («*sub-units*»).

В.Н. Телия также отмечает, что «концепт – это всегда знание, структурированное во фрейм, а это значит, что он отражает не просто существенные признаки объекта, а все те, которые в данном языковом коллективе заполняются знанием о сущности» [1].

Если рассматривать концепт как первичное культурное образование, то можно сказать, что именно они формируют в сознании носителя некоторый образ окружающей его культурной действительности (в широком понимании культуры как обобщенно-универсального... способа самоорганизации и саморазвития человеческого бытия). Мысль, что в голове человека складывается как бы модель окружающей его внешней действительности, первоначально высказанная русским

физиологом И.М. Сеченовым, позже была положена в основу такого важного понятия человеческого бытия, как картина мира. Сам термин появляется в физике и означает физическую картину мира, «трактуемую как совокупность внутренних образов внешних предметов». Позже понятие картины мира выходит за рамки физической науки и начинает рассматриваться в более широком смысле. В.И. Постовалова определяет ее как «исходный глобальный образ мира, лежащий в основе мировидения человека, репрезентирующего сущностные свойства мира в понимании ее носителей и являющегося результатом всей духовной активности человека» [5].

Это значит, что картина мира содержит представление человека о мире, запреты и установки, направленные на должное поведение человека в этом мире, что определяет ее регулирующую роль в жизнедеятельности человека. Картина мира также создает некое единое «смысловое поле», благодаря которому обеспечивается взаимопонимание между представителями одной культуры.

Картина мира многолика и многомерна, так как она объединяет представления человека о различных сторонах окружающей его действительности и поэтому подразделяется на религиозно-мифологическую, философскую, научную, художественную и другие картины мира, которые в своей совокупности образуют концептуальную модель или концептуальную картину мира. Эту концептуальную картину составляют ментальные образования – концепты.

Выделяется также понятие языковой картины мира, которая выступает в виде некоторой проекции концептуальных структур и их материального воплощения в языке, иными словами представляет собой знаковый образ действительности. Языковая картина мира рассматривается как наивная в смысле ее противопоставления научной картине мира, при этом отмечается ее не менее сложный и интересный характер, но отнюдь не примитивность по сравнению с научными представлениями.

Понятие языковой картины мира в лингвистику вводят неогумбольдтианцы, тем самым подчеркивая важность изучения языка не самого по себе, а в связи с его культурными функциями. Поэтому можно говорить о том, что концепты, которые формируют концептуальную картину мира (а также и их языковые проекции, ибо язык впитывает в себя культур-

Полученные выводы аргументированы интересным фактическим материалом, извлеченным из фольклорных текстов, произведений русских авторов разных эпох и литературных направлений, ономастических и этимологических словарей и справочников. Богатство иллюстраций позволило разграничить оттеночные смыслы в составе колоративов с основной и производной цветовой номинацией, выявить валентностный потенциал цветоименований в разных языковых структурах. Значимыми представляются и наблюдения над особенностями функционирования народнопоэтических колоративных элементов в канве индивидуально-авторского художественного повествования, что демонстрирует усвоение и переосмысление основ народного мировидения.

Монография Ирины Анатольевны Герасименко «Семантика русских цветообозначений» является фундаментальным исследованием, написанным на высоком теоретическом и научном уровне. Книга представляет интерес для ученых-языковедов и преподавателей, аспирантов и студентов филологических специальностей высших учебных заведений.

Ю.А. Шепель
(Днепропетровск)

**ЛЯПИЧЕВА Е. Л. СТРУКТУРА И ЛЕКСИЧЕСКОЕ
НАПОЛНЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ФАУНА»
В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ
(СИСТЕМНО-СТРУКТУРНЫЙ, КОГНИТИВНЫЙ
И ОБРАЗНЫЙ АСПЕКТЫ) : МОНОГРАФИЯ. –
ДНЕПРОПЕТРОВСК, 2010. – 276 с.**

Представленное научному миру монографическое исследование Е. Л. Ляпичевой поднимает и решает вопросы, связанные с описанием семантического поля «Фауна».

Автор обращается к материалу русского языка и изучает его в системно-структурном, когнитивном и лингвокультурологическом аспектах. Исследовательница постаралась проанализировать и изучить экстралингвистические и лингвистические факторы формирования семантической группы анимализмов, определить ее ядро и периферию. Предметом анализа в этом плане выбрана лексика с периферийной семой «животное» в

содержание колоративных единиц (В. Н. Демин, В. В. Богданов, А. В. Тулупов, У. Ф. Уоррен, А. С. Хомяков, В. В. Макаренко). Системный подход к цветообозначениям, объединение этих лексических единиц по структурным (простые, композитные и составляющие описательных конструкций) и семантическим признакам (колоративы с основной и производной цветовой номинацией; полисемантические и моносемные; с эксплицитным и имплицитным значением цвета; собственно колоративы и колоративы с неконкретным цветовым содержанием; лексемы, называющие один или несколько цветов) определил углубленное рассмотрение данной лексико-семантической группы с учетом иерархии ее структуры. И. А. Герасименко подчеркивает, что «семантика распределенных подобным образом колоративов должна рассматриваться сквозь призму их исходных смыслов и номинативно-генетических пересечений. Именно в протолексемах ... можно найти источники номинации данной группы слов» (с. 26). Базируясь на этой основе, автор делает вывод о смысловой и стилистической дифференциации цветовых лексем в парадигматике и синтагматике.

Большой интерес представляет раздел монографии, посвященный русской антропонимии. Реконструкция внутренней формы колорослов имен собственных репрезентирует кумулятивную функцию языка. С другой стороны, подобный анализ позволяет выявить продуктивность словообразовательных моделей в антропонимической системе, а следовательно, прогнозировать перспективы семантических пересечений на разных уровнях языка (например, наличие части *рус-* в фамилиях *Русин, Русаков, Русанов, Русков* и т.д. свидетельствует о взаимодействии основ *рус- <русский* и *рус- <русый, светло-коричневый*). Прагматический аспект таких изысканий не вызывает сомнений.

Особо хотелось бы сказать о лингвистикоисториографическом аспекте освещения проблемы. И. А. Герасименко обоснованно обращается как к трактовкам языковедов прошлого, так и к концепциям современной русистики, что, несомненно, помогает читателю глубже понять комплексный подход автора монографии к освещению семантики колоративов. В частности, в работе емко изложены концепции В. И. Шерцля, Н. Б. Бахилиной, Е. М. Иссерлин, Л. М. Грановской, Л. Раденковича, В. Е. Моисеенко, И. В. Макеенко, С. В. Кезиной, В. К. Харченко и др.

ное своеобразие), отличаются специфичностью в культурно-национальном плане. Действительно, большинство исследователей сходится на том, что картины мира, складывающиеся в сознании носителей различных культур, не одинаковы, а национально-специфичны. Поэтому часто о концептах говорят как о культурных, или национальных, которые определяются как «конкретно репрезентируемая идея «предмета» в совокупности всех валентных связей, отмеченных национально-культурной маркированностью» и которые соответственно являются важным инструментом в изучении культурных особенностей разных народов.

Все сказанное выше подчеркивает значимость изучения концепта не только как продукта мысли (в его когнитивной трактовке), но и как культурного феномена (в его культурологической трактовке), что органично вписывает его в рамки не менее актуального (наряду с когнитологией) направления современной науки о языке – культурологической лингвистики. Одним из основополагающих тезисов лингвокультурологии выступают известные слова В. фон Гумбольдта о том, что «язык есть как бы внешнее проявление духа народов: язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык...» [4]. Э. Сепир также указывал, что «язык не существует и вне культуры, т.е. вне социально унаследованной совокупности практических навыков и идей, характеризующих наш образ жизни» [4]. Однако проблема взаимоотношения языка и культуры по-разному решалась в истории лингвистической мысли. Задаваясь вопросом о том, что первично – язык или культура, ученые иногда придерживались крайних точек зрения, утверждая, например, прямую зависимость культуры от языка. Такие концепции, однако, давно подверглись критике: конечно, язык во многом зависит от культуры, но и культура в какой-то степени определяется языком.

Это второе направление соотношения является наименее доказанным даже на современном этапе развития науки. Ученые склонны считать, что влияние языка на культуру выражается не в том, что люди смотрят на мир по-разному сквозь призму своего языка, а что язык, участвуя в процессах восприятия, запоминания, воспроизведения, в некотором роде вносит свою лепту в своеобразие мирозерцания. Несмотря на существующие разногласия, несомненной признается

роль языка в изучении культурных особенностей разных народов. Как отмечал Гумбольдт, «среди всех проявлений, посредством которых познается дух и характер народа, только язык и способен выразить самые своеобразные и тончайшие черты народного духа и характера и проникнуть в их сокровенные тайны...».

Наибольший интерес у исследователей всегда вызывало отражение национально-культурной специфики в лексическом составе языка как сфере, наиболее тесно связанной с экстралингвистической действительностью, в отличие от, например, фонетического и грамматического пластов языка. Так, подход к слову как «вместилищу знаний», в том числе и знаний культурного характера, намечается еще в античности.

Выделяется два основных подхода, связанных с взаимоотношением культуры и лексического слоя языка: лингвострановедческий и концептный.

Лингвострановедение, появляющееся как один из методов освоения иностранного языка, предполагает знакомство с культурной спецификой изучаемого языка посредством национально-маркированных лексических единиц. В рамках лингвострановедческой теории слова условно делятся на две большие группы: эквивалентные и безэквивалентные (с точки зрения сравнения двух и более языков и при переводе с одного языка на другой). При этом отмечается, что чистых эквивалентов практически не существует, так как даже при совпадении денотативных значений слова отличаются тем, что вызывают различные ассоциации у носителей разных языков. Вводится понятие лексического фона, к которому относят «те (взятые вместе) непонятные СД [семантические доли], которые входят в семему, но не участвуют в опосредованной языком классифицирующей деятельности человека» [4]. Как правило, фоновые семантические доли определяются культурными особенностями говорящих на данном языке.

В рамках лингвокультурологического направления появляются подходы, пытающиеся выйти за рамки собственно языковой сферы, и вводят понятие комплексных межуровневых единиц, которые в плане содержания соотносятся как с языковым значением, так и с культурным смыслом.

Однако за последние годы развития лингвистики в науке все более закрепляется концептный подход, ставящий в центр

Л.А. Петрова
(Одесса)

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ:

Герасименко И. А. Семантика русских цветообозначений. – Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2010. – 440 с.

Колоративная лексика представляется одной из самых изученных групп в современной лингвистике. Она рассматривается с точки зрения функционирования в языке и речи, возможностей классификации, декодирования культурной информации. В связи с антропонимизацией научной парадигмы в последние годы цветообозначения изучаются с позиций отражения в них этнической ментальности и межнациональных параллелей. Тем не менее, этот пласт лексики таит в себе значительный потенциал нерешенных вопросов. Поэтому появилась необходимость комплексного анализа содержательной структуры русских цветообозначений. Решению этой проблемы посвящена рецензируемая книга.

Монография состоит из пяти взаимосвязанных частей, последовательно раскрывающих ее основную идею: национально-культурная семантика русских колоративов связана с диахронической ориентацией их смысловой полифоничности, их амбивалентностью и взаимозаменяемостью.

Теоретическая ценность представленной работы заключается в детализации целостного представления о национальной специфике цветовой картины мира. В сферу исследования включены не только собственно колоративные номинации, но и слова с конкретным цветовым значением, имплицитные цветообозначения и лексемы, обозначающие несколько цветов, фразеологические сочетания и антропонимы с цветовым компонентом.

Среди разнообразных подходов к изучению семантики цветообозначений И. А. Герасименко выделяет те идеи, которые наиболее полно отражают глубинные смыслы этой группы слов, их номинативно-генетические пересечения. При решении этих вопросов автор привлекает современные этимологические наблюдения (Н. А. Луценко), теорию о стадиях развития цветообозначений (В. У. Тэрнер, Б. Берлин, П. Кей), идею о полярной прародине человечества, предопределившей конкретное

АННОТАЦІЯ

Шевченко К.Н. Об источниках этимологической дублетности

Работа посвящена установлению типологии межгlossовых отношений у номинатива, на базе которых возникли отношения этимологической дублетности в украинском языке. В основе разработанной типологии модифицирования лежит понятие о типе дистрибуции. Его учет позволяет выделить пять типов межгlossовых отношений – формальная идентичность, семантическая идентичность, формальная дублетность, формальная вариативность, семантическая вариативность. Их комбинация и формирует базовые модели актуального тождества номинатива, на основе которых возникли этимологические дублеты украинского языка.

Ключевые слова: вариативность, glossы, этимологические дублеты, дублетность, идентичность, номинатива.

SUMMARY

Shevchenko Ch. N. About the sources of etymological doublets

The work is devoted to the establishment of the typology of the relations between glosses in nominathemes, which led to the appearance etymological doublets in the Ukrainian language. The developed typology of modification is based on the type of distribution. Its registration allows the author to distinguish five types of the relations between the glosses' formal identity, semantic identity, formal doubling, formal variability, semantic variability. Their combination forms the models of actual identity of nominathemes on the basis of which the etymological doublets appeared in the Ukrainian language.

Key words: variability, glosses, etymological doublets, doubling, identity, nominatheme.

исследований человека как языковую личность с ее социокультурными, а также индивидуальными характеристиками. Сам термин «языковая личность» делает акцент на изучении человека как существа говорящего – homo loquens, обосновывая суть такого антропоцентрического направления следующим тезисом: «Нельзя познать сам по себе язык, не выйдя за его пределы, не обратившись к его творцу, носителю, пользователю – к человеку, к конкретной языковой личности...» [4].

Концептный подход является более объемным и предполагает в своем комплексном выражении, что человек «живет, общается, мыслит, действует в мире концептов, по отношению к которым традиционно понимаемые понятия, образы, поведенческие стереотипы и т.д. выступают их частными, проективными, редуцированными формами». Этот подход объединяет в себе не только лингвистический и культурный аспекты рассмотрения языка, но и взгляд на язык как продукт человеческого сознания.

С точки зрения концептологии как науки о концептах возможны два пути исследования: синтез концепта (то есть «до-страивание» таких формообразований, как понятия и образы, до соответствующего концепта) и анализ концепта (то есть разложение существующего концепта на его редуцированные формы). Поскольку мы идем от конкретного концепта к его материальному воплощению, то второй путь, а именно анализ концепта, представляется наиболее подходящим для данного исследования.

Теперь обратимся к объекту нашего исследования – концепту «менеджмент» и рассмотрим его структуру и содержание в американской лингвокультуре, имея в виду дальнейшее сопоставление этой структуры с той, которую он получает в лингвокультуре русской, поскольку, как это будет показано во второй главе исследования, мы считаем этот концепт заимствованной ментальной сущностью, внедренной в русскую лингвокультуру по целому ряду обстоятельств.

Концепт «менеджмент» в американской лингвокультуре: структура и содержание

Термин «менеджмент» (*management*) имеет североамериканское происхождение и зачастую переводится на русский язык как «руководство». Такой перевод полностью не рас-

крывает всей сложности семантики термина: это проистекает из комплексности и глубины содержания самого концепта. В практике хозяйственной деятельности человека менеджмент представляет собой номинант процессов управления этой деятельностью, и в этом смысле сам концепт включает в себя целую систему субконцептов, объединенных концептосферой «управление», поскольку управляют не только предприятием и организацией, но и государством, обществом, техническими системами, технологическими процессами. Вся англоязычная концептосфера «management» представляет из себя следующую систему:

*management (noun)*²
management, conduct, conduct of affairs, manipulation, operation, running, handling
managership, stewardship, agency, commission
care, charge, control, authority
superintendence, oversight, surveillance
patronage, protection
art of management, tact, way with, skill
business management, work study, management study, time and motion study, operations research, cost-benefit analysis
organization, masterminding, decision-making, policy
housekeeping, housewifery, husbandry, political economy, economics
statecraft, statesmanship, diplomacy
government, governance
regimen, dispensation, regime
regulation, lawmaking, legislation
reins of government, ministry, cabinet, inner cabinet, reins
staff work, administration
bureaucracy, civil service

secretariat, government office, workshop
superiority: directorship, leadership, management
arrangement: administration, paperwork, staff-work, management
agency: procuration, procurement, management
inspection: oversight, supervision, management
vocation: government service, diplomatic service, civil service, administration, management
action: implementation, administration, handling, management
conduct: organization, orchestration, treatment, handling, manipulation, direction, masterminding, management

2. The Original Roget's Thesaurus of English Words and Phrases (Americanized Version) is licensed from Longman Group UK Limited. Copyright © 1994 by Longman Group UK Limited. All rights reserved.

8. Суняйкина С. Д. Поэтические варианты слов в немецком языке / С. Д. Суняйкина // Бодуэновские чтения : Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : междунар. науч. конф., 11-13 дек. 2001 г. : труды и материалы : в 2-х т. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 121-123.
9. Теркулов В. И. Композиты русского языка в онома-сиологическом аспекте : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / Теркулов Вячеслав Исаевич. – Горловка, 2008. – 472 с.
10. Теркулов В. И. Номинатема : опыт определения и описания / В. И. Теркулов / науч. ред. М. В. Пименова. – Горловка : ГГПИИЯ, 2010. – 228 с. – (Серия «Знак – Сознание – Знание»; вып. 1).
11. Шигапова С. М. К трактовке понятия синтаксического варианта в плане решения дихотомии «инвариант-вариант» / С. М. Шигапова // Вестник АмГУ. – 1999. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журналу : <http://www.amursu.ru/vestnik/4/>
12. Шмелев Д. Н. Современный русский язык : лексикология : учеб. пособие [для студ. пед. ин-тов по спец. «Русский язык и литература»] / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 253 с.

АНОТАЦІЯ

Шевченко К.М. Про джерела етимологічної дублетності

Роботу присвячено встановленню типології міжглових відносин у номіна-тема, на базі яких виникли відносини етимологічної дублетності в українській мові. В основі розробленої типології модифікування лежить поняття про тип дистрибуції. Його врахування дозволяє виділити п'ять типів міжглових відносин – формальну ідентичність, семантичну ідентичність, формальну дублетність, формальну варіативність та семантичну варіативність. Їхня комбінація і формує базові моделі актуальної тотожності для номіна-тема, на основі яких виникли етимологічні дублети української мови.

Ключові слова: варіативність, глоси, етимологічні дублети, дублетність, ідентичність, номіна-тема.

що має в своїй основі граматичне модифікування глос. Нами відзначені лише випадки реалізації цієї моделі на базі латинських номінативів. Наприклад, так виникли етимологічні дублети *диск* – *дошка*, що походять, з одного боку, через фр. *disque* з форми акузатива однини лат. *discus (discum)* у значенні «кругла плита» (*диск*), а з іншого – безпосередньо з форми номінатива однини лат. *discus* у значенні «плита» (*дошка*).

Модель 8. СВ+ФІ (ГВ). Ця модель схожа на модель 3. Різниця полягає лише в тому, що розпад тотожності тут здійснюється на базі різних лексико-семантичних варіантів номінативів-джерел. Сюди відноситься, наприклад, пара *ніастр* – *пластур*, із яких перша номінатива походить за посередництвом італійської (іт. *pietra*) з форми акузатива лат. *plastrum* у значенні «пластинка (зі срібла)», а друга – за посередництвом німецької (нім. *pflaster*) – з форми номінатива лат. *plastrum* у значенні «пластир».

Наведені моделі є першим елементом опису ЕД української мови. Доповнені моделями утворення ЕД та моделями утворення схожостей – розбіжностей між ЕД, вони формують загальну картину етимологічної дублетності в українській мові. А це і є завданням наших дальших студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 606 с.
2. Горбачевич К. С. Вариативность слова и языковая норма / К. С. Горбачевич. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1978. – 237 с.
3. Доза А. История французского языка / А. Доза : [пер. с фр.] – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 471 с.
4. Рогожникова Р. П. Варианты слова в русском языке / Р. П. Рогожникова. – М. : Просвещение, 1966. – 116 с.
5. Семенюк Н. Н. Некоторые вопросы изучения вариантности / Н. Н. Семенюк // Вопросы языкознания. – 1965. – № 1. – С. 48-55.
6. Смирницкий А. И. К вопросу о слове (Проблема тождества слова) / А. И. Смирницкий // Труды ин-та языкознания АН СССР. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 4. – С. 3-50.
7. Стукало І. Проблема варіантності у мовознавстві / Стукало Ірина // Вісник Львівського нац. ун-ту : серія філологія. – Львів, 2006. – Вип. 38. – Ч. І. – С. 24-31.

director: staff, brass, top brass, VIPs, management
government: government, direction, management
commission: agency, factorage, trusteeship, executorship, management

churchoffice: churchoffice, management

Сюда же следует отнести субъектную составляющую исследуемой концептосферы, которая имеет вот такой вид:

manager (noun)

manager, person in responsibility, responsible person, VIP

man or woman in charge, key person, kingpin, bigwig

procurator, administrator, executive, executor, doer

statesman or -woman, politician

economist, political economist

housekeeper, chatelaine, housewife, househusband

steward, bailiff, farm manager, reeve, greeve

agent, factor, consignee

superintendent, supervisor, inspector, overseer, foreman or -woman,

ganger

warden, housemother, matron, nurse, head nurse, senior nursing

officer, tutor, protector

proctor, disciplinarian

party manager, whip, party whip, chief whip

custodian, caretaker, curator, librarian, keeper

master of foxhounds, whipper-in, huntsman

circus manager, ringmaster

emcee, M.C.

Other Forms

superior: boss, foreman, manager

spectator: inspector, examiner, scrutinizer, overseer, manager

motivator: manipulator, manager, wirepuller, puppet master, influence

doer: executor, executive, administrator, manager, director

director: manager, controller

master: employer, captain of industry, capitalist, boss, governor, manager

consignee: factor, one's man of business, bailiff, steward, manager³

В самом общем виде семантическое содержание концепта «management» в англоязычной лингвокультуре представляется как способ (манера) обращения с людьми, власть и искусство управления, особого рода умения и административные навыки, орган управления, административная единица. При более

3. The Original Roget's Thesaurus of English Words and Phrases (Americanized Version) is licensed from Longman Group UK Limited. Copyright © 1994 by Longman Group UK Limited. All rights reserved.

пристальному розгляді змістового змісту поняття виділяються наступні понятійні константи менеджменту:

- процес управління господарською діяльністю організації;
- процес управління виробництвом (продажем) товару або послуги;
- функції управління організацією;
- персонал управління організацією.

Процесний аспект менеджменту заключається в тому, що спеціально підготовлені люди формують організацію, ставлять перед нею цілі і завдання, забезпечують за допомогою планування досягнення останніх через ефективне управління людьми і ресурсами.

Функціональний аспект передбачає в ході управління виконання наступних функцій: цілеполагання, планування, координування, учет, контроль, аналіз. За допомогою виконання цих функцій суб'єкти менеджменту – менеджери – забезпечують умови і організують ефективне використання праці, виробничого апарату, матеріальних і фінансових ресурсів організації.

Обобщаючи функціонально-процесуальний зміст поняття «менеджмент», можна вивести наступне визначення аналізованого поняття:

Менеджмент – комплексний процес забезпечення цілеспрямованої господарської діяльності організації, ефективного використання факторів виробництва (праці, капіталу і землі) і фінансів, який ґрунтується на системі принципів, функцій, методів і організаційної структури управління організацією, повністю відповідної умовам зовнішнього середовища.

Не слід також забувати про такий змістовий аспект поняття «менеджмент», як когнітивно-ціннісний. Для того, щоб виявити основні конститутивні ознаки такого роду в англійськомупонятійному змісті досліджуваного поняття, звернемося до аналізу текстових і словникових визначень поняття «management», щоб уточнити зміст змістової структури термінологічного поля лексики, номінуючої когнітивно-ціннісну частину досліджуваного поняття. Виявлення таких ознак можливо при умові застосування теорії семантичного поля, осно-

Модель 3. СІ+ФІ (ГВ). Фонетична ідентичність при граматичній варіативності тут може мати місце лише тоді, коли глоси, що різняться граматичним значенням, мають однакові граматичні показники. Це характерно для латинських іменників середнього роду на *-um*. Розбіжності між ЕД виникають тут тільки на рівні мов-посередників або при переході від мови-донора до мови-реципієнта. Такі, наприклад, *пюпітр* – *пульт*, які прийшли до української мови, з одного боку, за посередництвом французької (фр. *pupitre* «пюпітр» < лат. акузатив *pulpitum*), а з іншого – німецької (нім. *Pult* «пульт» < лат. номінатив *pulpitum*).

Модель 4. СІ+ФД. Формальне розходження має тут своїм джерелом відношення фонетичної дублетності номінатив-джерела. Наприклад, різниця між компонентами *-нета-* – *-нсте-* в ЕД *конетабль* – *констебль* є відбиттям відповідної розбіжності фонетичних дублетів фр. *connétable/constable*, один із яких прийшов до української мови безпосередньо з французької мови – *конетабль* «головнокомандувач у Франції до 17 століття» (фр. *connétable*), а другий – за посередництвом англійської мови (англ. *constable* «поліцейський чин» – укр. *констебль* «поліцейський в Англії»).

Модель 5. СІ+ФД/ФВ (ГВ). Фонетичні розходження, викликані граматичним варіюванням, доповнюються тут ще й фонетичними розходженнями, викликаними відношеннями фонетичної дублетності між глосами номінатив-джерела. Такими, наприклад, є ЕД *модель* – *модуль*, перший із яких походить з форми акузатива *modellum* лат. *modulus/modellus* «зразок», що за еволюційною традицією попала до італійської мови (іт. *modello* «зразок» > фр. *modèle*) укр. *модель*), а другий – з форми номінатива *modulus* лат. *modulus/modellus*, запозиченої до української мови (укр. *модуль*) за посередництвом німецької (нім. *Modul* «складова»).

Модель 6. СВ+ФІ. У цій моделі ЕД виникають на базі різних лексико-семантичних варіантів номінатив-джерела, що не мають розбіжностей у плані вираження. Наприклад, ЕД *кар'єр* – *кар'єра*, запозичені українською мовою безпосередньо з французької мови, походять із різних лексико-семантичних варіантів фр. *carrière* «швидкий біг коня» – «швидке просування по службі».

Модель 7. СВ+ФВ (ГВ). У цій моделі семантична варіативність підкріплюється ще й формальною варіативністю,

вигляд **СІ+ФІ**, оскільки саме на базі семантично і формально ідентичних глос нім. *Binde* формуються українські дублети. Завдання полягає в тому, щоб дати за зазначеною матрицею перелік моделей актуальної тотожності номінатами-джерела для етимологічних дублетів української мови.

Нами відзначаються такі моделі актуальної тотожності номінатом, на базі яких виникли ЕД української мови.

Модель 1. СІ+ФІ. Етимологічна тотожність виникає тут на базі відношень абсолютної ідентичності джерельних глос. У номінатами-джерела немає внутрішніх протиріч, які б могли стати причиною розходження ЕД на тому чи іншому рівні їхньої структури. Такі розходження можуть виникнути лише на рівні мов-посередників або при переході від мови-донора до мови-реципієнта. Такими, наприклад, є укр. *бригантина* – *бриг*, які увійшли в українську мову, з одного боку, безпосередньо з іт. *brigantino* «бригантина», що і є номінатомою-джерелом для зазначених одиниць, а з іншого – за посередництвом фр. *brigantin* та англ. *brig* «бриг».

Модель 2. СІ+ФВ (ГВ). Тут фонетичні розбіжності в ЕД виникають на базі розбіжності граматичних маркерів джерельних глос базової номінатами. Зазвичай ця модель відзначається для ситуацій, коли одна з глос номінатами-джерела проходить через мову, еволюційно пов'язану з мовою-джерелом, а друга – запозичується. Це актуально, наприклад, для глос номінатива та акузатива іменників латинської мови. Як відомо, в аналітичних мовах, що еволюційно виникли на її базі, «спрощення відмінкової системи закінчилося зі зникненням форми відмінка підмета й поширенням відмінка доповнення (акузатива – К. Ш.)» [3, с. 274]. Навпаки – запозичення номінатами-джерела відбувалося в цій моделі саме на рівні словникової форми – номінатива. Тому в тих випадках, коли латинські іменники потрапляють у мову-реципієнт, з одного боку, через еволюційно пов'язану з латиною романську мову, а з іншого – внаслідок запозичення, вони завжди мають своїм джерелом граматично та фонетично різні глоси джерельної номінатами. Наприклад, укр. *прокуратор* – *прокурор* походять, з одного боку, від номінатива лат. *procurator* «повірений у справах», запозиченого безпосередньо українською мовою (укр. *прокуратор* «у Давньому Римі – судовий повірений»), а з іншого – від акузатива *procuratorem*, який пройшов через еволюційно пов'язану з латиною французьку мову (фр. *procurateur* «прокурор»).

вателем котрої вважається німецький учений Йост Трир. Он полагал, что лексика представляет собой совокупность частных систем, или подсистем, называемых семантическими полями, внутри которых слова связаны отношениями взаимного противопоставления. Согласно этой теории на каждое «*понятийное поле*», соответствующее определенной сфере понятий, как бы накладываются слова, членящие его без остатка и образующие «словесное поле». При этом каждое слово получает смысл только как часть соответствующего поля.

В современном языкознании семантическое поле определяется как совокупность языковых единиц, объединенных общностью содержания в отражающих понятийное, предметное или функциональное сходство обозначаемых явлений. Семантическое поле характеризуется определенными свойствами:

- 1) наличием семантических отношений (корреляций) между составляющими его словами;
- 2) системным характером этих отношений;
- 3) взаимозависимостью и взаимоопределяемостью лексических единиц;
- 4) относительной автономностью поля;
- 5) непрерывностью обозначения его смыслового пространства;
- 6) взаимосвязью семантических полей в пределах всей лексической системы (всего словаря).

Понятийное поле термина (ППТ) – часть его семантического поля, включающая только специфические для данной области семантические отношения между понятийным содержанием данного термина и другими специальными понятиями, необходимыми для смысловой идентификации термина. Сами эти понятия могут выражаться как терминами данной области знания, так и не-терминами.

Терминологическое поле термина (ТПТ) – это часть понятийного поля, включающая только специфические для данной области семантические отношения между понятийным содержанием данного термина и другими специальными понятиями, необходимыми для смысловой идентификации термина. Сами эти понятия могут выражаться только терминами данной области знания.

Всего для анализа методом сплошной выборки из специальных экономических текстов и словарей по экономике было отобрано 100 терминов. Первоначальная текстовая цепочка терминов представляется в следующем виде:

Principals of management, scientific management, management activity, operational research, management, management by objectives, company, motivation project, management top external advice, management corporate planning, organization, the management of organizational change, chief executive, organizational process, the style of an organization, team, team-building session, merger, corporate relations, service, service strategy, the management of quality, quality, quality of design management, accounting system, cost accounting, cost unit, cost center, profit center, costing system, cost allotment, database marketing, the strategy of marketing, sales manager, planning process, sales objective, top-down planning, monitoring, bottom-up planning, portfolio management, portfolio analysis, product design, product design management, materials management, production management, the planning of production, production system management, coefficients method, optimized production technology, just in time management, managing director, computer-aided drafting, computer-aided facilities management, cable management, development management, development system, human resources management, mentoring, negotiation, dispute, observation, feedback stage, the action plan stage, the development stage, monitoring operations manager, operations management, operations function, linear programming.

На следующем этапе анализа по видовому признаку были отобраны группы терминов (например, термины, определяющие различные типы менеджмента, используемые в различных организациях).

Далее был проведён анализ родовидовых отношений внутри представленной терминологической цепочки. При традиционном терминологическом изучении понятийного содержания терминов родовое понятие часто считается как бы заданным: речь идёт о классификационном делении уже достаточно специализированных понятий. Однако вопрос о том, каким именно «номинативным словосочетанием» выражается родовое понятие, остаётся открытым и не имеет убедительных ответов. В тексте дефиниции выделяется две части: родовой фрагмент и видовой фрагмент, которые обладают семантической законченностью и синтаксической правильностью, при этом синтаксически видовой часть всегда находится в отношении подчинения к формулировке родового понятия. Для иллюстрации всего вышесказанного демонстрируется одна из групп терминов:

Project management – a person or organization responsible for a particular piece of work that will create something new or improve a situation.

в) формальна дублетність (ФД), тобто розбіжність у звучанні глос, яка не пов'язана з розбіжністю їхнього значення та дистрибуції, наприклад, розбіжність у звучанні піє. **vors* – **vols*, на базі якої виникли ЕД *ворс* – *волос*;

г) формальна варіативність (у схемах – ФВ), тобто розбіжність у звучанні глос, яка або викликана розбіжністю фонетичного оточення (наприклад, він змі[x], він змі[h] би, де у другому випадку приголосний зберігає свою дзвінкість перед наступним дзвінким приголосним), або є вираженням розбіжності граматичного значення глос, що зіставляються (у схемах – ФВ(ГВ); наприклад, такою є розбіжність у плані вираження глос лат. *agentus* (номінатив одн.) – *agentum* (акузатив одн.), перша з яких стала джерелом для нім. *Agent* – рос. *агент*, яке потім було запозичене українською мовою (укр. *агент*), а друга – джерелом для фр. *agent*, запозиченого в українську мову у формі *ажан*;

г) семантична варіативність (СВ), тобто розбіжність у значенні різних глос однієї номінативи, наприклад, розбіжність у значенні фр. *pique* «спис» – «позначка карткової масті (схожа на спис)» (конотативна актуалізація), що була джерелом для утворення ЕД *nika* «спис» – *nika* «карта».

Формальне модифікування може мати гібридний статус, коли один його тип доповнюється другим. Нами відзначаються дві такі ситуації. По-перше, це ФД/ФВ(ГВ), коли формальна дублетність супроводжується формальним варіюванням граматичної природи, що відбувається, наприклад, у випадку створення ЕД *білля* – *булла* на базі формальних дублетів – граматичних варіантів лат. номінатива однини *bullā* (> укр. *булла*) та акузатива однини *billam* «грамота» (> фр. *bille* – англ. *bill* «законопроект» > укр. *білля*), а по-друге, це ФІ(ГВ), коли розбіжність у граматичному значенні глос не знаходить свого підкріплення у плані їхнього вираження, наприклад, у випадку створення ЕД *суб'єкт* – *сюжет*, що походять із формально тотожних глос номінатива та акузатива лат. *subiectum* «суб'єкт» за посередництвом німецької (> нім. *Subjekt* > укр. *суб'єкт*) та французької (> фр. *sujet* > укр. *сюжет*) мов.

Матриця опису моделі актуальної тотожності номінативи-джерела вміщує дві позиції – позицію семантичної ознаки та позицію формальної ознаки. Наприклад, для ЕД *бунда* «стрічка» – *бинт*, отриманих українською мовою за посередництвом відповідно польської (пол. *binda*) та російської (рос. *бинт*), модель актуальної тотожності номінативи-джерела має

Типологію модифікацій номінативи В. І. Теркулов пропонує будувати на основі дистрибутивного принципу [9, с. 74]. Запропонована ним система модифікацій номінативи декларує три типи можливих відносин між глосами у тому чи іншому аспекті їхньої структури. По-перше, це ідентичність, яка являє собою «абсолютну тотожність тих або інших компонентів структури глос, реалізованих в ідентичних або різних оточеннях» [9, с. 75]. Наприклад, тотожність звучання глос номінативи **стіл** у реченнях *Там уже **стіл** був накритий* та *Відразу за **стіл** усілась* трактується нами як формальна ідентичність. По-друге, це дублетність, тобто «розходження тих або інших компонентів глос, що не є обумовленим розходженням їхніх оточень, тобто розходження, яке базується на відносинах вільного модифікування (у традиційній термінології – вільного варіювання – К.Ш.)» [9, с. 75]. Наприклад, граматичними дублетами є глоси **жінкой** – **жінкою** номінативи **жінка**, оскільки, по-перше, вони мають тотожне граматичне значення (орудний однини), а по-друге, можуть вживатись в однакових оточеннях: *Тобі з **жінкой** не возиться, Мак-симе! – Останнім часом не можу порозумітися з **жінкою**.* По-третє, це варіативність, під якою розуміються «розходження між глосами, зумовлені розходженнями контекстів, у яких вони вживаються» [9, с. 75]. Варіанти завжди знаходяться у відносинах додаткової дистрибуції. Наприклад, граматичними варіантами є відмінкові форми іменника, оскільки вони не можуть зустрічатися (за певними стилістично зумовленими винятками) в тотожному оточенні.

Глоса номінативи – двопланова одиниця: вона має форму та семантику. Тому ми їй повинні при описі модифікування номінативи давати характеристику цього модифікування на обох рівнях структури знака. Існують такі форми модифікування:

а) формальна ідентичність (ФІ), тобто абсолютна тотожність плану вираження глос, наприклад, формальна тотожність глос давньотюрк. *ağil*, на базі якого були утворені ЕД *агел* «кругла загорода для овець» – *аул*;

б) семантична ідентичність (СІ), тобто абсолютна тотожність значення глос, наприклад, тотожність значення глос лат. (МДж) *ancora* «якір», на базі якої виникли ЕД *анкер* – *якір*;

Top management

- a person or people in charge of an organization;
- the activity of controlling and dealing with some thing.

Management of organizational change – relating to the way an organization and its activities are planned and arranged.

The management of quality – the management of systems in a company to make sure that each department is working in the most effective way and in order to improve the quality of the goods produced or services provided.

Operations management – the activities, decisions and responsibilities of operations managers.

Management accounting system – a manager who deals with a particular client or group of clients, especially in a bank or advertising agency.

Management by objectives – the activity of controlling an activity and measuring performance in relation to particular aims.

Scientific management – concerns for product forecasting, production planning and work study.

Management – the activity or skill of directing and controlling the work of a company or organization.

Portfolio management – the managing of a group of different types of investments, paying attention to the risk and profits of each in relation to the rest.

Human resources management – the work of employing, training and helping the people who work in an organization.

Just in time management – a total management approach which aims to reduce inventory of all kinds and at all work stations to the minimum – even to zero stocks.

Materials management – referred originally to the management of the activities within an organization which had to do with the planning purchasing, transport, storage and handling of the materials required by the organization, using materials in the general sense to refer to the whole range of goods and services obtained from outside the organization in order to prepare finished products for sale.

Рассмотрение представленных выше родовидовых понятий позволяет утверждать, что

1. они выражаются либо терминами ранее определёнными (как в *management of organizational change*, *TQM*, *management accounting system*, *portfolio management*), либо терминами, не имеющими текстовой дефиниции, которые не определялись ранее (как в *scientific management*, *human resources management*);

2. видовые понятия выражаются как терминами изучаемой области, так и терминами смежных областей [3].

Данные родовые понятия оказываются основанием для структуризации трех терминологических полей, структурирующих концепт «менеджмент» в англоязычной лингвокультуре: *activity, skills, person*.

На следующем этапе выделились общие признаки и отличительные, на основе общих выделились уровни представленных выше полей:

ACTIVITY	EMPLOYING TRAINING MANAGING WORK STUDY CONTROLLING
PERSON	MANAGER GROUP DEPARTMENT ORGANIZATION COMPANY

В свою очередь отличительные признаки разделились на подуровни уровней выделенных трёх полей:

ACTIVITY	MANAGING-----REWARD SYSTEM WORK STUDY---FEEDBACK CONTROLLING-----WORKING CONDITIONS EMPLOYING-----NEGOTIATION TRAINING-----TEAM
PERSON	MANAGER----ANALYTICAL FRAMEWORK GROUP-----PROFITS ORGANIZATION-----EMPLOYEE WELFARE COMPANY-----SERVICES DEPARTMENT-----JUNIOR MANAGEMENT

На основе проведённых родовидового, дефиниционного, понятийного анализов нам удалось выстроить терминологическую цепочку проанализированных терминов, определить родовидовые отношения внутри неё и в результате прийти к некоторой структуризации концепта «*management*» в англоязычной культуре. В самом общем виде структура концепта может быть представлена в виде следующей схемы.

тожнення різних мовленнєвих одиниць в одній мовній сутності. Ми погоджуємося з тими дослідниками, які твердять, що в основі тотожності слова лежить його семантична тотожність. Однак треба зазначити, що семантична тотожність не може бути трактована як семантична монолітність, оскільки для мови нормою є наявність багатьох значень у тієї самої одиниці. Тому особливості значимості набуває питання про основу тотожності семантики слова, яка дозволяє зводити в єдиний номінативний комплекс усі його лексико-семантичні варіанти.

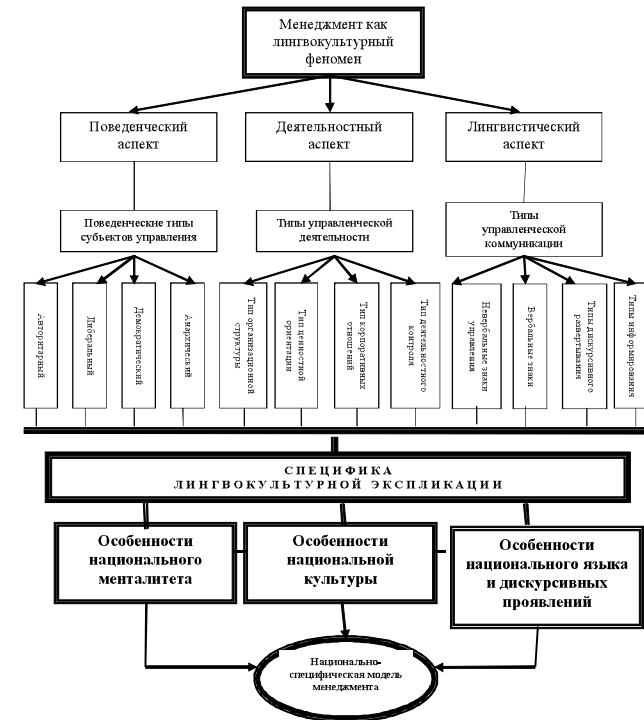
Нам видається більш відповідною дійсності теорія семантичного інваріанта – загального значення, представлена в роботах В. А. Звєгінцева, В. М. Маркова, В. І. Теркулова тощо. Згідно з цією теорією «поняття “значення” переноситься в сферу мови й визначається як семантичний мовний <...> інваріант, реалізований у мовленні у своїх лексико-семантичних варіантах» [9, с. 86]. Цей інваріант, за думкою В. І. Теркулова, є концептом, що є «не стільки значенням, яке зазвичай відносять до рівня мовлення, скільки елементом організації системи значень, тобто – віртуальним інваріантним значенням, що виявляється на рівні мови» [10, с. 107]. Коротко сформулювати зазначену концепцію можна так. На рівні мови існує концептуальна інформація, яка, з одного боку, є знанням про той чи інший фрагмент реальності, а з іншого, – є семантичним комплексом, компонентом структури номінативного знака на рівні мови, що виконує дві функції. По-перше, він визначає межі референції, тобто можливості позначення в мовленні глосом цієї номінативної одиниці певного референта. По-друге, він встановлює моделі коагуляції, тобто актуалізації тих чи інших аспектів концепту в мовленні відповідно до завдань комунікативної ситуації (рівень мовленнєвого смислу). Інакше кажучи, ми вважаємо модифікаціями однієї номінативної одиниці всі глоси – мовленнєві утворення – які: а) актуалізують той самий концепт, здійснюючи референцію в окреслених ним межах; б) є формально взаємопов'язаними. Таким чином, номінатема являє собою «сукупність глос (екстенціонал), що перебувають у стані семантичної тотожності у всіх її проявах (інтенціонал – інваріантне значення) і взаємної формальної обумовленості» [9, с. 123]. Залишається лише визначити, якими можуть бути типи і форми модифікування номінатемами, принаймні з огляду на систему ЕД української мови.

сам **фактор модифікування**, незалежно від того, чи зв'язане воно зі значенням модифікацій номінативної одиниці, чи ні (в одному ряді перебувають і фонетичні варіанти, не пов'язані з розходженнями в семантиці, і лексико-семантичні варіанти, де номінативне розходження міститься в самій природі явища). У випадку ж із граматичною словозміною підставою для виділення різних форм номінативи є ознака **наявності в них різних граматичних значень**» [9, с. 70-71]. На наш погляд, граматичні форми повинні розглядатися не з погляду статусу їхньої семантики, а з огляду на те, яким є глибинний механізм модифікування при їхньому вживанні.

Причина виникнення складнощів при визначенні типології модифікацій номінативи полягає в тому, що у варіантології більш поширеним є екстенціональний підхід до визначення різновидів номінативної одиниці, відповідно до якого модифікаціями однієї номінативи вважають «регулярно відтворювані видозміни того ж самого слова, що зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексичного й граматичного значення й різняться або у фонетичному аспекті (вимовою звуків, складом фонем, місцем наголосу або комбінацією цих ознак), або формотвірними афіксами (суфіксами, флексіями)» [2, с. 17]. Тут модифікування визначається лише через перелік можливих видозмін слова, які не порушують його тотожності.

На наш погляд, більш продуктивним є інтенціональний підхід, який дає не реєстр можливих модифікацій, а інваріантні ознаки, що встановлюють межі тотожності номінативної одиниці і форми її модифікування. До цих ознак належить, по-перше, наявність спільного кореня у реалізації однієї номінативи, а по-друге, – такі відносини між звуковими й лексико-семантичними розходженнями, при яких перші не виражають других [6]. Треба розглядати тотожність як таку, що одночасно охоплює обидві сторони мовного знака – і семантичну, і формальну. Саме в такому напрямку рухається теорія номінативи В. І. Теркулова. За думкою науковця, номінативна одиниця завжди існує у двох вимірах – мовному, де вона «закономірно повинна бути описана одночасно і як модель процесу (номінації – К.Ш.), і як система потенційних мовленнєвих номінативних знаків», та мовленнєвому, де вона існує «як конкретний процес позначення й конкретна одиниця» [9, с. 8]. Питання полягає в тому, щоб визначити, що ж лежить в основі ото-

Структура и формирование национально-специфической модели лингвокультурного концепта «менеджмент»

Таким образом, в понятийной структуре концепта просматриваются такие составляющие, как:

- когнитивная эквивалентность (ориентация сознания субъектов управления на определение закономерностей управленческого процесса);
- коммуникативность (управление информационными потоками);
- социальная ориентированность (управление трудовыми операциями);
- удовлетворение материальных потребностей (управление рынком, маркетинг);

- інструментальність (управление операциями с объектами управления, т.е. ресурсами и продуктами деятельности);
- посессивность (управление собственностью, имуществом);
- социальная рефлексия (одобрение управленческих действий, легитимность управления, правовые форматы управления);
- прогнозируемость (прогнозы при принятии управленческих решений, определение тенденций и направлений научно-технического прогресса, демографических показателей социума и их важности для успешного хозяйствования).

Все перечисленные составляющие концепта находят свое отражение (реализуются, транспортируются) в управленческий дискурс [6]. Рассмотрим феномен управленческой коммуникации в следующем разделе работы и выделим базовые характеристики и конститутивные признаки дискурса управления.

Базовые характеристики управленческой коммуникации: управленческий дискурс

Феномен управленческой коммуникации обладает сложным устройством и представляет собой деловой или управленческий дискурс, т.е. деловой текст в контексте ситуации производственной (трудовой) деятельности человека.

Англоязычное управленческое общение обладает следующими лингво-коммуникативными характеристиками.

1) Коммуникативная корректность, проявляющаяся как соблюдение демократических форм общения управленческого персонала с подчиненными, таких, например, как преимущественное общение в фамильяризованном режиме (не смешивать с фамильярным и «панибратским» общением), предполагающем разрешение вышестоящего сотрудника называть его по имени («*Mr. Stanton, will you please sign these papers? – Oh, Jane, please call me Jack, OK?*»). В дистантном (сугубо семиотическом) аспекте коммуникации невербальные формы столь же демократичны: рукопожатие и похлопывание по спине абсолютно приемлемы в интерперсональной коммуникации американского менеджера и подчиненного.

2) Широкое использование военной терминологии для номинации агрессивности управления бизнесом

(*business as war, an offensive Strategy, a defensive Strategy, a takeover bid arsenal, attack, blitz, campaign, inroads, invade, mobilize, tactics, troops, weapons, capture, defense, deter, fight, mission, retaliate,*

Для того, щоб зрозуміти, на базі яких питомих міжгослових відносин виникають ЕД, треба встановити, які форми існування має сам стан актуальної тотожності номінативної одиниці. Як відомо, слово у мовленні представлене певними різновидами, «кожен із яких має якість слова й так чи інакше характеризує це слово» [4, с. 8]. Проблема полягає в тому, щоб визначити, «якими є межі розходжень між окремими вживаннями слова, за якими воно перестає бути єдиним і рівним самому собі, а його видозміни набувають характеру самостійних слів» [11]. Незважаючи на те, що ця проблема широко обговорювалася науковцями – у різний час про зазначений феномен писали Ш. Баллі, О. І. Блінова, К. С. Горбачевич, Л. К. Граудіна, В. О. Іцкович, В. П. Жирмунський, К. О. Левковська, А. Мартіне, В. М. Русанівський, Н. П. Семенюк, М. Д. Степанова тощо (див. огляд концепцій варіативності в [7, с. 24-31]), – поки що не існує несуперечливого реєстру модифікацій номінативної одиниці. До останніх зазвичай відносять різноманітні варіанти слова, серед яких виділяють, з одного боку, його формальні модифікації, «не пов'язані зі зміною основного <...> значення певної конкретної номінативної одиниці» [5, с. 49], наприклад, укр. *коровод* – *хоровод*, а з іншого – глоси, які мають статус «різних значень того ж самого слова» [1, с. 71], тобто лексико-семантичні варіанти типу *вік* «століття» – *вік* «ступінь у розвитку людини».

Зазначене об'єднання уявляється нам непереконливим, оскільки формальне та семантичне модифікування мають абсолютно різну природу: формальне варіювання «ніяк не паралельне лексико-семантичному варіюванню слова, оскільки останнє засновано на асоціаціях, які прозоро відбиті в самих одиницях лексики», у той час як формальні дублети «і не перебувають у відносинах «додаткового розподілу» між словами, і ніяк не можуть бути пояснені з погляду сучасних зв'язків між словами» [12, с. 72].

Крім варіантів, окремим типом модифікацій слова зазвичай вважають і його граматичні форми на кшталт відмінкових форм *справа* – *справи*, *білий* – *білого* тощо. На нашу думку, протиставлення цих одиниць варіантам, представлене, наприклад, у О. І. Смирницького [6, с. 20], є не зовсім правильним, оскільки принципи виділення варіантів та граматичних форм мають різну природу: «У випадку з варіантами підставою для виділення є

Ключові слова: постмодернізм, поетика, когнітивна поетика, лінгвопоетика, поетичне мовлення, мова, мовна особистість, картина світу.

АННОТАЦІЯ

Марченко М.А. К вопросу о когнитивной поэтике

В статье представлен аналитический обзор поэтической теории постмодернизма. Определяются особенности исследования поэтики постмодернизма на основе когнитивной поэтики. Целью когнитивной поэтики является исследование механизмов поэтического мышления на основе поэтической речи и объяснение нарушения языковых норм, что характеризует поэтическую речь постмодернизма.

Ключевые слова: постмодернизм, поэтика, когнитивная поэтика, лингвопоэтика, поэтическая речь, язык, языковая личность, картина мира.

SUMMARY

Marchenko M.O. To the question about cognitive poetics

This article is dedicated to the analytical review of poetic theory of postmodernism. The peculiarities of postmodern poetics are defined on the basis of cognitive poetics. The objects of cognitive poetics are the analysis of mechanisms of poetic thinking on the basis of poetic discourse and explanation of the breach of language norms that is characteristic of poetic discourse of postmodernism.

Key words: postmodernism, poetics, cognitive poetics, linguopoetics, poetic discourse, language personality, language, picture of world.

К.М. Шевченко
(Горлівка)

УДК 81'373.424

ПРО ДЖЕРЕЛА ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ДУБЛЕТНОСТІ

Етимологічними дублетами (далі – ЕД) називають номінатами, «тотожні через їхнє минуле, але не тотожні в їхньому сьогоденні» [6, с. 45], наприклад, укр. *бургомістр* (<сер.-нім.) – *бурмистер* (<пол. *burmistrz*<сер.-нім.), що отождествляються на рівні сер.-нім. *Burgemeister*.

territory, war, fight, withdraw, action, aggressor, battle, bombarding, fight, counter-offensive, join forces, raid).

3) Метафоричность, проявляющаяся в широком использовании в деловой коммуникации следующих типов метафор – военной (*to make successful inroads into the market, to go for a frontal attack, to change tactics, to use weapons, arsenal of weapons, to mobilize resources, to launch a media blitz, to send troops of managers, to invade the market*), рыночной (*to saturate the market, a shrinking market, a collapsing market*), спортивной (*a motivated team, to be shown a red card, the front runner, neck and neck, a knockout blow, to move the goalposts, key players, on the ropes, an outsider*) и метафоры здравоохранения (*paralyzed company, to return to form, to show a healthy profit, to be in good shape, the plant management needs a drastic surgery*).

4) Доминирующее употребление словосочетаний с широкозначными глаголами действия *make* и *do*, естественными для производственной, а стало быть, и управленческой деятельности (*to make an application, to make a deal, to make an offer, to make a request, to make money, to make an appointment, to make a decision, to make a mistake, to make progress, to make a phone call, to make certain, to make sure, to make changes, to make smb do sth, to do a job, to do good, to do research, to do damage, to do your duty*).

Для американского управленческого дискурса характерно широкое использование особых – сленгизованных – формул и клише, а также лексических единиц, включаемых менеджерами американских компаний в коммуникацию со своими подчиненными. Вот что пишет Уильям Уикер, американский обозреватель экономической колонки в Newsweek по поводу этого жаргона менеджмента:

«Management uses a great deal of jargon to explain things to their employees. Employees, wishing to clearly understand their management, must understand this management jargon. They must not be misled by the words and phrases used by management. Management jargon is a combination of words, phrases, and sentence constructs which can be used to obscure a statement. Jargon is less specific and thus less clear than ordinary English. When management uses jargon to clarify a point it frequently obscures the truth. Occasionally, management may use jargon to hide their own lack of knowledge when answering employee's questions».

Он также отмечает большую степень креативности менеджеров в создании подобных словечек и фраз:

«The explanations of the terms may not be accepted by all. Common use may dictate completely different meanings. New words are added to

management jargon all the time. Also, the meanings of individual phrases change over time».

Основными параметрами такого жаргонизованного дискурса менеджмента он называет следующие:

1. Семантическая размытость высказываний (*obscure and vague meaning of sentence constructs*).

Вот его комментарий:

Managers are less accountable when they are less precise. They can use a variety of ways to obscure their meaning. Their vague sentences can be agreed to by more people. Successful managers gain agreement from a vast majority of employees by the use of vague sentences. Politicians are the real experts at being vague. The following are some constructs that are inherently vague.

2. Циклическая аргументация (*Circular reasoning*):

When a reason is the same as the object being explained. Thus, no explanation is offered.

Example: We are giving small raises because we are not giving large raises.

3. «Семантически пустые» высказывания (*semantically empty statements*):

Descriptions which add little to understanding.

Example: Our profits are better than they seem.

4. Широкое и зачастую неуместное использование «I think»:

To state that the following is one's own opinion. The speaker protects the firm by stating something as his own opinion. Also, the opinion is accurately stated even if the opinion is poor. No promise or commitment has been made. The statement must be assumed to be an honest opinion. Few would disagree that it is an opinion.

Example: I think raises will be good this year.

5. Частое использование списка риторических вопросов (*list of rhetorical questions*):

Unanswered queries vaguely outline what is not being said.

6. Негативные декларации (*negative declaration*):

Giving a statement about what is not the case. The statement that something is not the case does not say what is the case.

Example: Our president will not be fired. This does not imply the president will not leave the firm. He may retire, quit, pursue a better offer, change careers or be forced out.

7. Использование дескрипций, противоположных по смыслу (*opposite qualifiers*):

When a description contradicts itself.

Example: A small box which is large on the inside.

14. Літературознавча енциклопедія. Т. 2; / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: Вид. центр «Академія», 2007. – 622 с.
15. Мойсієнко А. К. Поетика слова і світу / А. К. Мойсієнко // Мовознавство. – 2008. – №4-5. – С. 32-39.
16. Ноздріна Л. А. О категориальном статусе некоторых лингвистических явлений / Л. А. Ноздріна // Вестник ВГУ, 2001. – №2. – С. 39-46. – (Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»).
17. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. / А. А. Потебня – М.: Высш. шк., 1990. – 344 с.
18. Структура и функционирование поэтического текста. Очерки лингвистической поэтики; отв. ред. док. филол. н. А. Н. Кожин. – М.: Наука, 1985. – 221 с.
19. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 334 с.
20. Филоненко В. И. К вопросу изучения языка писателя / В. И. Филоненко // Вопросы языка и стиля. – Пятигорск, 1966. – С. 84-93.
21. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М.: Высш. шк., 2002. – 437 с.
22. Шевченко Л. І. Лінгвістичні інтерпретації. Постлаканівська перспектива / Л. І. Шевченко // Мовознавство. – 2006. – №5. – С. 66-72.
23. Ronen R. The real as limit to interpretation / R. Ronen // Semiotica. – Berlin; N.Y., 2000. – Vol. 132, № 1/2. – P. 121-135.
24. Tsur R. Light, Fire, Prison: Cognitive Analysis of Religious Imagery in Poetry / 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tau.ac.il/tsurxxx/Kostandin_Lakoff2.html. 12 p.
25. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.

АНОТАЦІЯ

Марченко М.О. До питання про когнітивну поетику

Стаття присвячена аналітичному огляду поетичної теорії постмодернізму. Визначаються особливості дослідження поетики постмодернізму на засадах когнітивної поетики. Когнітивна поетика має за мету дослідити механізми поетичного мислення на основі поетичного мовлення та пояснити порушення мовних норм, які є типовими для поетичного мовлення постмодернізму.

рушення її законів, а це в свою чергу спричиняє складність та неординарність поетики постмодернізму. А когнітивна поетика має за мету пояснити механізми порушення мовних норм, які призводять до глибинних змін у семантиці [2, с. 172].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения: в 4-х т.; [пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура] / Аристотель. – М.: Мысль, 1984. – Т. 4. Поэтика. – 830 с.
2. Белехова Л.И. Образный простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Белехова Л.И. Глосарій з когнітивної поетики: наук.-метод. посіб. / Белехова Л.И. – Херсон: Айлант, 2004. – 124 с.
4. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. / Виноградов В. В. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 255 с.
5. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. / Виноградов В. В. – М.: Гослитиздат, 1959. – 654 с.
6. Винокур Г. О. Филологические исследования. / Винокур Г. О. – М.: Наука, 1990. – 452 с.
7. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в потєбнянській ретроспективі / Воробйова О. П. // Мовознавство. – 2005. – №6. – С. 18-25.
8. Гете Й. В. Простое подражание природе, манера, стиль. / Гете Й. В. // Собр. соч. в 10-ти т. – М., 1937. – Т. 10. – 356 с.
9. Григорьев В. П. Поэтика слова. / Григорьев В. П. – М., 1979. – 210 с.
10. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. / Гумбольдт В. – М.: Прогресс, 1984. – 396 с.
11. Ильин И.П. Постмодернизм. Словарь терминов. / Ильин И.П. – М.: ИНИОН РАН, 2001. – 384 с.
12. Каратаєва Г. М. Текстовий концепт *подорож* у французькій постмодерністській прозі (на матеріалі творів Ле Клезіо): дис. ... кан. філол. наук: 10.02.05 / Каратаєва Ганна Михайлівна. – К., 2008. – 298 с.
13. Кушнерик В. І. До проблеми фоносемантичних явищ та універсалій у германських та слов'янських мовах / В. І. Кушнерик // Мовознавство. – 2008. – №4-5. – С. 119-125.

8. Использование шуточных референций, которым чаще всего трудно доверять (*proof by example*):

The listing of supportive anecdotal evidence. Giving cases where something has happened does not prove the line of reasoning. Anecdotal evidence can be interesting but rarely reliable.

9. Констатация желаемого вместо действительного (*statements of desires*):

A statement that something is hoped for does not imply any action is to be taken to ensure the desired outcome.

Example: I want us all to be happy with our compensation.

10. Неубедительная аргументация (*vacuous reasoning*):

When a non explanatory statement is given as a reason.

Example: Since this is this year, our sales are good.

Таким образом, подводя итог всему вышеотмеченному, можно прийти к таким выводам.

Концепт рассматривается 1) как ментальный конструкт, получающий языковое выражение; 2) как сложная вероятностная структура, образуемая вероятностными оценками обыденного сознания – оценками приблизительными, но сходными у членов однородного социума.

В глобальной структуре концепта вычленяются когнитивная и прагматическая (эмотивно-оценочная) части, коррелирующие между собой своими элементами. Концепт, актуализируя и объективируя себя в деятельности умственной (мышление), предметной (практика) и знаковой (семиозис), представляет собой исходную идеальную базу порождения актуальных смыслов и картин тех идеальных миров, которые выстраиваются мышлением и выражаются языком в речи.

В практике хозяйственной деятельности человека менеджмент представляет собой номинант процессов управления этой деятельностью, и в этом смысле сам концепт включает в себя целую систему субконцептов, объединенных концептосферой «управление», поскольку управляют не только предприятием и организацией, но и государством, обществом, техническими системами, технологическими процессами.

В самом общем виде семантическое содержание концепта «management» в англоязычной лингвокультуре представляется как способ (манера) обращения с людьми, власть и искусство управления, особого рода умения и административные навыки, орган управления, административная единица. В понятийной структуре концепта выделяются следующие консти-

туенты: 1) процесс управления хозяйственной деятельностью организации; 2) процесс управления производством (продажей) товара или услуги; 3) функции управления организацией; 4) персонал управления организацией.

Процессный аспект менеджмента заключается в том, что специально подготовленные люди формируют организацию, ставят перед ней цели и задачи, обеспечивают посредством планирования достижение последних через эффективное управление людьми и ресурсами. Функциональный аспект предполагает в ходе управления выполнение следующих функций: целеполагание, планирование, координирование, учет, контроль, анализ. Посредством выполнения этих функций субъекты менеджмента – менеджеры – обеспечивают условия и организуют эффективное использование труда, производственного аппарата, материальных и финансовых ресурсов организации.

В понятийной структуре англоязычного концепта выделяются следующие признаки: 1) когнитивная эквивалентность (ориентация сознания субъектов управления на определение закономерностей управленческого процесса); 2) коммуникативность (управление информационными потоками); 3) социальная ориентированность (управление трудовыми операциями); 4) удовлетворение материальных потребностей (управление рынком, маркетинг); 5) инструментальность (управление операциями с объектами управления, т.е. ресурсами и продуктами деятельности); 6) посессивность (управление собственностью, имуществом); 7) социальная рефлексия (одобрение управленческих действий, легитимность управления, правовые форматы управления); 8) прогностичность (прогнозы при принятии управленческих решений, определение тенденций и направлений научно-технического прогресса, демографических показателей социума и их важности для успешного хозяйствования).

Для американского управленческого дискурса, наряду с активным использованием терминов и метафор из военной, спортивной и других сфер общения, сопряженных с управленческой коммуникацией, а также с типичными вербалиями, характерными для обыденной коммуникации, свойственно широкое использование особых – сленгизованных – формул и клише, а также лексических единиц, включаемых менеджерами американских компаний в коммуникацию со своими подчиненными.

речним зауваження Р. Цура про те, що вивчення художнього тексту із застосуванням інструментарію когнітивної поетики вимагає міждисциплінарного підходу [25, с. 1].

Виходячи з того, що постмодерністська чуттєвість – специфічна форма світовідчуття та теоретичної рефлексії – вживається на позначення світу як хаосу, кризи віри, децентризму, нефіальних нарацій [14, с. 256], то це уявлення картини світу знаходить відбиток і у мові, яка характеризується, на думку Р. Цура, нетрадиційним використанням мови та порушенням законів лексики та семантики [25, с. 5]. З одного боку, ці особливості використання мови здатні відобразити своєрідність епістеміологічних моделей постмодернізму. З іншого боку, вони спричиняють складність, неординарність та багатогранність світової художньої літератури другої половини ХХ ст. [23, с. 121]. Тому саме когнітивна поетика, на думку Л.І. Белехової, здатна пояснити механізми порушення мовних норм, які ведуть до глибинних змін у семантиці [2, с. 172].

Когнітивна поетика досліджує художню семантику поетичних текстів, звертаючи увагу на лінгвокогнітивних стратегіях формування й обробки інформації, яка опредметнена в цих текстах [25, с. 5]. На думку Р. Цура, з одного боку, когнітивна поетика виявляє фактори, які спричиняють особливий ефект поезії та забезпечують можливість інтерпретації дифузних емоцій [24, с. 7], з іншого боку – встановлює, як загальні когнітивні механізми та стратегії опрацювання інформації регламентують формування художньої образності, творення й інтерпретацію художніх текстів та досліджує розбіжності у використанні цих механізмів та стратегій, які визначають специфіку художнього мислення [25, с. 1-5]. Саме постмодерністська чуттєвість, яка є відчуттям світу хаосу, де відсутні будь-які критерії цінностей, значеннєвої орієнтації світу та особлива манера письма, метафорично есеїчного, тобто поетичного, мислення [11, с. 222-223] передбачає поетичне мовлення найкращим засобом осягнення процесів мислення [14, с. 254].

Отже, у ХХІ ст. виникає необхідність розширити сферу філологічних досліджень. Це зумовлено особливостями філософії постмодернізму, який має антропоцентричний характер. Тому когнітивна поетика на відміну від традиційної поетики досліджує художнє мовлення в його безпосередньому зв'язку з мисленням мовної особистості (автора, читача, персонажа тощо) [12, с. 17]. Також особливість сприйняття постмодернізмом світу як хаосу знаходить відбиток у мові, що призводить до по-

нітивної поетики, поетичне мовлення постмодернізму характеризується не тільки поетичністю, а й емотивністю [24, с. 4, с. 56-61]. Взагалі, на думку В.Є. Халізева, поезії притаманний акцент на словесну експресію, тут спостерігається мовленнєво-творчий початок [20, с. 273]. Виходячи з цього, слід звернути увагу на те, що поетичне мовлення постмодернізму передбачає не тільки естетичну, прагматичну, а й емотивну функцію тому, що актуальним залишається емоційне ставлення індивіда до життя, що зумовлює розвиток постмодерністської чуттєвості як настанови на сприйняття фрагментаризованих і семіотизованих реалій [14, с. 254].

Як бачимо, дослідження поетичної творчості постмодернізму вимагають нових методів та підходів. Тому є доречним звернутися до теоретичної парадигми когнітивної поетики, яка здебільшого орієнтована на дослідження поетики постмодернізму. Також Г.М. Каратаєва вказує на необхідність поетичної теорії когнітивної поетики в дослідженні поетичного мовлення постмодернізму, виходячи з філософії та особливостей цієї доби [12, с. 17].

На думку О.П. Воробйової, когнітивна поетика в її сучасному вигляді представлена низкою оригінальних концепцій, кожна з яких висвітлює ту чи іншу когнітивну грань художньої свідомості, втіленої в художніх творах, прозових або поетичних [7, с. 19]. Специфіка сучасних досліджень у руслі когнітивної поетики полягає у плідній взаємодії не тільки лінгвістичної та літературознавчої наук, а й багатьох інших дисциплін [12, с. 20]. На думку В.І. Кушнерик, сучасна мовознавча наука змушена розширити сферу дослідження явищ, прямо чи опосередковано пов'язаних із мовою [13, с. 119]. Через це в дослідженні мови пропонується використовувати нові принципи, згідно з якими передбачаються активні виходи в інші суміжні з лінгвістикою науки, вивчення мови з метою пізнання її носія та різнопланових аспектів процесу мислення людини, поглиблене вивчення широкого кола функцій мови, прагнення до всебічного пояснення мовних явищ [13, с. 119]. Також Л.І. Белехова звертає увагу на ефективність міждисциплінарних підходів у дослідженнях когнітивної поетики, підґрунтям яких слугують теоретичні засади когнітології, методологічний апарат когнітивної лінгвістики та надбання традиційної лінгвістики та літературознавства [2, с. 172]. У цьому сенсі є до-

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристов С. А., Сусов И. П. Коммуникативно-когнитивная лингвистика. Разговорный дискурс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.trersu.ru/~susov/Aristov.htm>.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений (Оценка, событие, факт) / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 2005. – 338 с.
3. Белланже Л. Переговоры / Л. Белланже. – С.Пб. : Нева Экономикс, 2003. – 128 с.
4. Большой энциклопедический словарь (философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия). – Минск : УП «Минская фабрика цветной печати», 2002. – 1008 с.
5. Буряковская В.А. Признак этничности в семантике языка (на материале русского и английского языков): дисс. ... канд. филол. наук / В. А. Буряковская. – Волгоград, 2000. – 200 с.
6. Венедиктова Т. Д. Разговор по-американски: дискурс торга в словесности США XIX века / Т. Д. Венедиктова. – М. : НЛЮ, 2003. – 326 с.
7. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и метод): моногр. / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 331 с.
8. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации: учеб. для вузов / под ред. А. П. Садохина / Т. Г. Грушевская, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002.

АННОТАЦИЯ

Шепель Ю. А. Формирование системы культурных концептов в рамках когнитивных возможностей личности

В статье поднимаются актуальные вопросы, которые касаются проблем языковой личности и ее языковой культуры в рамках этнокультурологии и лингвокультуры.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, этнокультура, языковая картина мира, лингвокультура, концепт, теория фреймов.

АНОТАЦІЯ

Шепель Ю. О. Формування системи культурних концептів у межах когнітивних можливостей особистості

У статті порушуються актуальні питання, які торкаються проблем мовної особистості та її мовної культури в межах етнокультурології і лінгвокультури.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, етнокультура, мовна картина світу, лінгвокультура, концепт, теорія фреймів.

SUMMARY

Shepel Yu. A. Forming of cultural concept system within the framework of cognitive possibilities of personality

Pressing questions which touch the problems of language personality and her language culture within the framework of ethnoculture and linguaculture rise in the article.

Keywords: cognitive linguistics, ethnoculture, language picture of the world, linguaculture, concept, theory of frame.

*В.Г. Байков
(Горловка)*

УДК 811. 161. 1.=25 (075)

СИНЕСТЕЗИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛОСТНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ СЛОВЕСНОГО ОБРАЗА

Пространство современной антропоцентрической парадигмы лингвистики ориентировано не только на человека говорящего, чувствующего и творящего, но и на сам его язык как субъект собственного структурирования и функционирования, смотрящий на себя как бы в зеркало и воссоздающий собственный, отражённый в нём образ [14]. Тематика исследований в области слова и образа, разрабатываемая автором этих заметок уже в течение ряда лет, чётко вписывается в пространство упомянутой парадигмы и тесно связана с его преподавательской деятельностью. Одному из аспектов этой темы посвящается и данная статья. Она сохраняет преемственность с предыдущей публикацией в данном сборнике, но если предыдущая статья была посвящена в основном когнитивным моментам теории образа [1], то данная работа фокусирует внимание на перцептивной стороне его построения и восприятия.

Поскольку теория построения и восприятия словесного образа как одного из основных понятий лингвистики и поэтики опирается на его философскую, герменевтическую, психосоциолингвистическую и когнитивную интерпретации, категория образа и образности имеет междисциплинарную, экспан-

лишається вивчення лінгвістичного аспекту мови художнього тексту [12, с. 18].

На думку Л.І. Белехової, теоретичні парадигми поетики певної епохи виникають у відповідь на потребу розуміння поетичної творчості саме цієї епохи [3, с. 3]. Тому філологічні дослідження поетичної творчості постмодернізму ґрунтуються на меріологічних та епістеміологічних моделях світосприйняття цієї епохи.

Постмодернізм, на думку І.П. Ільїна, виступає як характеристика певного менталітету, специфічного засобу світосприйняття, світовідчуття та оцінки як пізнавальних можливостей людини, так і її місця та ролі в навколишньому світі [11, с. 206]. Це зумовлює антропоцентричний характер сучасних філологічних розвідок. У цьому сенсі слід погодитися з Л.І. Шевченко, який зауважує, що антропоцентричний вектор пізнання вербалізованої свідомості постає лінгвістичною мотивацією діалогічної людини, створенням сучасної методологічно обґрунтованої теорії мовної особистості [22, с. 72]. Кожний окремих письменник – постмодерніст із його творчим надбанням потребує суто диференційованого персоніфікованого підходу, який на перший план висуває мовну особистість – автора, що творить у певній історичній та літературній період [12, с. 22]. Антропоцентричний підхід до вивчення мови, що пропагується науковою парадигмою наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, передбачає системне дослідження мови та її одиниць, тексту, дискурсу крізь призму «людського фактору» [12, с. 19]. Ця установка в рамках сучасної лінгвопоетики пов'язана, у першу чергу, з антропоцентричним характером як самого художнього тексту, так і сучасної науки загалом [12, с. 19]. Художнє мовлення є віддзеркалення образного представлення дійсності крізь призму індивідуальної свідомості [12, с. 19]. Мова розглядається як віддзеркалення когнітивних структур людського мислення та пізнання [12, с. 19], а кожний художній текст віддзеркалює певний індивідуальний авторський світ [12, с. 20].

Більш за те: постмодернізм передбачає нове специфічне бачення світу [14, с. 254] та характеризується як спроба виявити на рівні організації художнього тексту певний світоглядний комплекс специфічним способом емоційно забарвлених уявлень [11, с. 206]. Тому, на думку Р. Цура, засновника ког-

Поетична мова, або поетичне мислення, – це феномен, який лежить на межі літератури, критики, філософії лінгвістики та культурології [11, с. 211]. Як зазначає А.К. Мойсієнко, поетика стає сферою притягання творчих інтересів як літературознавців, так і лінгвістів; не випадково в художньому тексті, який є одним і тим самим об'єктом дослідження для літературознавців і лінгвістів, вони знаходять різні предмети дослідження [15, с. 34]. У цьому сенсі слід погодитися з В.Є. Халізовим, який зауважує, що художнє мовлення активно розглядається як лінгвістами, так і літературознавцями; більш за те: мовознавців, на його думку, цікавить перш за все вживання мови, яке характеризується специфічними засобами та засадами, тому опорним поняттям стає «мова художньої літератури, а дисципліна, яка досліджує цю мову, зветься лінгвістична поетика» [21, с. 260]. В.П. Григор'єв у свою чергу зауважує, що предметом лінгвістичної поетики слід вважати творчий аспект мови у будь-яких її проявах [9, с. 58]. Синтез лінгвістичних та літературознавчих методів і досліджень художнього мовлення є кроком уперед для обох наук та великим досягненням сучасної лінгвопоетики, яка таким чином дозволяє нам розглянути художній текст з усіх можливих ракурсів і проникати в його глибинні та приховані надра [12, с. 20]. Л.А. Ноздріна вважає, що «саме взаємозв'язок літературознавчих та лінгвістичних методів при дослідженні художнього твору допомагає вийти на інший новий рівень розуміння художнього тексту, що безпосередньо пов'язаний зі світобаченням автора, його картини світу» [16, с. 40]. В.В. Виноградов вбачає, що в галузі поетики лінгвістичні методи дослідження перехрещуються з літературознавчими і збагачують їх [4, с. 186]. В.В. Виноградов та О.А. Потебня підкреслюють взаємозв'язок лінгвістики та поетики [5, с. 252], [17, с. 22]. А.Н. Кожин зазначає, що нерівноправне положення поетики в колі лінгвістичних дисциплін пов'язане з тим, що на відміну від занять поетикою літературознавця заняття поетикою мовознавця розглядається як вихід його за рамки своєї науки [18, с. 3]. О.Г. Винокур взагалі не вбачає принципіальних відмінностей між лінгвістикою і поетикою [6, с. 59].

Однак, незважаючи на сьогоденну популярність мультидисциплінарного підходу до розвідок художнього твору, основним завданням лінгвопоетики як розділу науки про мову за-

сионистскую природу. Поэтому важную роль для понимания природы словесного образа играют психологический, психофизиологический и психолингвистический аспекты его онтологии и функционирования.

Первые два из перечисленных аспектов являются определяющими как для формирования ментального, так и для формирования вербального образов. Схема реакций организма на раздражители и сигнальные стимулы внешней среды разворачивается по иерархии степеней сложности от специализированного ощущения через восприятие и представление к эмоциональному и рациональному модусам сознания. Переход от специализированных сенсорных реакций к целостному восприятию объекта как синтезу его отдельных признаков обеспечивается синестезией. Данный термин обозначает как процесс, так и его результат.

Известно, что психофизиология синестезии основывается на возбуждении иных (сопутствующих, или конкомитантных), неспецифических для отдельного восприятия рецепторов по ассоциативным связям (возбуждение зрительных, вкусовых и тактильных реакций слуховыми, слуховых – тактильными, вкусовых – зрительными, обонятельных – температурными и т.д.). Первым из исследователей, локализовавших области мозга, ответственные за эти процессы, был А.Р. Лурия [11]. Он объяснил, в частности, и феномен А.Н. Скрябина, который имел обыкновение называть тональность до-мажор «красной». Это привело композитора к созданию симфонической поэмы «Прометей», где в партии «Лисе» («Свет») применены световые эффекты, лёгшие в основу современных инженерных разработок светомузыки и более широко – современной концепции синтеза искусств. Композитор мечтал о таком синтезе в течение всей своей творческой жизни, о чём напоминает нам в своём очерке на эту тему Б.М. Галеев [3]. Но и некоторые другие композиторы также обладали способностью визуализации своих сочинений, например – В.А. Моцарт и Н.А. Римский-Корсаков.

В поэзии и живописи – та же картина. Поэты К. Бальмонт, А. Блок, Т. Рибо (стихотворение «Гласные»), прозаик В. Набоков (в частности – в романе «Дар»), художник В. Кандинский, и многие другие, особенно из числа символистов – все творили и творят в поисках цвето-звуковых соответствий. Одно из стихотворений французского символиста Шарля-Пьера Бод-

лера даже написано на тему о свето- и цвето-звуковых переходах, хотя и не является учёным трактатом о синестезии. Оно так и озаглавлено: «Соответствия» (в сети можно найти как оригинал этого произведения, так и его переводы на русский и английский языки, причём в разных версиях).

Сегодня любой слушающий музыку пользователь компьютера, нажав кнопку «зрительные образы», может доставить себе удовольствие её цветового сопровождения, а японцы, используя, видимо, опыт так называемого «smellovision» («телезапах»), создали мобильный телефон, транслирующий запахи. Российский нейропсихолог А.В. Патрушев [12] описывает «нейрофон» – устройство, позволяющее даже лишённому слуха человеку «слышать кожей». Но при этом достойна удивления и изобретательность предшественников создателей современных электронно-синтетических эффектов ещё в середине позапрошлого века. Именно тогда появился, например, клавиикорд, нажатие клавишей которого высвечивалось разными цветами на особом экране, и популярными стали свето-музыкальные концерты, сопровождавшиеся также запахами [15]. Засвидетельствовано, что их источником был, так сказать, «парфюмерно-музыкальный инструмент» под названием «одорофон».

Синтетическая роль синестезии в искусстве, в частности и в искусстве слова, имеет также знаково-информационное обоснование. Невозможно создавать поэтический образ при полной симметрии означающего и означаемого, характерной лишь для искусственных знаковых систем – вспомним знаменитый «принцип асимметрического дуализма языкового знака» С. Карцевского. Об этом очень хорошо написала образным словом М. Цветаева, которую цитирует Б.М. Галеев в работе, посвящённой использованию синестезии в её творчестве [4]: *«Не любите красок – глазами, звуков – ушами, губ – губами, любите всё душой! Эстет – это мозговой чувственник, существо презренное. Пять чувств его – проводники не в душу, а в пустоту»*. Тут же Галеев цитирует и её ранние стихи, в которых стремление к синтезу чувств выражено такими словами, вынесенными в заголовок его статьи: *«Буду грешить – как грешу – как грешила: со страстью! / Господом данными мне чувствами – всеми пятью!..»*. Хотя мы хорошо знаем, что из «пяти Господом данных чувств» слух и зрение – наиболее ёмкие для человеческого восприятия каналы информации о внешнем мире

fixation of natural communication. In the interpretation of indirect speech acts special regard is given to the context of conflict communication.

Key words: direct / indirect speech act, stimulating remark, reactive remark, speech strategy.

*М.О. Марченко
(Горлівка)*

УДК 811.801.6

ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ ПОЕТИКУ

Поетика перебуває у фокусі філологічних студій вже досить тривалий час. Так, підтвердженням цієї думки є той факт, що перші філологічні праці давньогрецького філолога та філософа Аристотеля [1] присвячені дослідженням у галузі поетики. У XVIII-XIX ст. ці дослідження набувають актуальності в Європі: В. Гумбольдт [10], Й.В. Гете [8] та ін. У XX столітті використовуючи надбаний досвід попередніх філологів, вчені продовжують наполегливо досліджувати проблеми поетики, а саме поетичної творчості, версифікації, поетичної мови, поетичного явища, особливості індивідуальної авторської поетики, поетичного мовлення, словесного поетичного образу та ін.

Протягом історичного розвитку поетики, як галузі філології, змінювалися та вдосконалювалися методи та підходи в дослідженні поетичного мовлення, формувалася термінологічний апарат. Філологи різних поколінь намагалися досягти в межах філософських та філологічних вчень своєї доби предмет поетики та її місце в парадигмі гуманітарних наук. Поетична теорія розвивалася під впливом літератури та мистецтва, художньої свідомості митця та переосмислення людиною дійсності. Протягом останніх століть, на думку В.Є. Халізева, поетикою стали називати розділ літературознавства, предметом якого є склад, будова та функції творів, а також роди та жанри літератури [21, с. 179]. Становлення поетики як науки про систему зображувально-виражальних засобів у літературних творах та їх будову [14, с. 233] здійснювалось під впливом багатовікового теоретичного осмислення поетичних явищ. Філологічні розвідки другої половини XX та XXI ст. у галузі поетики ґрунтуються на мереологічних моделях поетичної теорії попередніх століть.

17. Masterpieces of the Drama / [composed by A. W. Allison, A. J. Carr, A. M. Eastman]. – New York: Macmillan Publishing Company, 1986. – Fifth edition. – 995 p.
18. Schiffrin D. Approaches to Discourse. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1994. – P. 194.
19. Thomas J. Meaning in the interaction: an Introduction to Pragmatics.- London: Longman Group Limited, 1995. – P. 143.

АНОТАЦІЯ

Жихарева Н.А. Контекстуальна обумовленість непрямих мовленнєвих актів у діалозі-конфлікті

Стаття присвячена аналізу функціональної взаємозалежності між контекстуально пов'язаними прямими і непрямими мовленнєвими актами на матеріалі сучасних драматичних текстів англійською та українською мовами як письмової фіксації живого діалогічного мовлення. В інтерпретації непрямих висловлень особлива увага приділяється контексту конфліктного спілкування.

Ключові слова: прямий / непрямий мовленнєвий акт, репліка-стимул, репліка-реакція, мовленнєва стратегія.

АННОТАЦІЯ

Жихарева Н.А. Контекстуальна обумовленість косвенных речевых актов в диалоге-конфликте

Статья посвящена анализу функциональной взаимозависимости контекстуально связанных прямых и косвенных речевых актов на материале современных драматических текстов на английском и украинском языках как письменной фиксации живой диалогической речи. В интерпретации косвенных высказываний особое внимание уделяется контексту конфликтного общения.

Ключевые слова: прямой/косвенный речевой акт, реплика-стимул, реплика-реакция, речевая стратегия.

SUMMARY

Zhikhareva N.A. Contextual conditions of using indirect speech acts in conflict dialogues

The article presents an attempt to analyze functional interdependence between contextually related direct and indirect speech acts in modern English and Ukrainian dramas as a written

(от 80 до 90%), эта их особенность часто приводит к адаптации. Последняя снижает их чувствительность, вследствие чего по принципу компенсации и вступают в силу их конкомитантные проводники. Кроме того, в норме обыденного дискурса и в силу отмеченных свойств аудио-визуальности мы чаще всего описываем то, что видели или слышали, и реже ссылаемся на другие рецепторные впечатления о мире. Поэтому вполне естественна и поэтическая роль синестезии как актуализации вербальной оценки всего остального сенсориума.

Следует заметить, что пути формирования синестетических межмодальных переходов намечаются и на более низком уровне восприятия, в сфере отдельных ощущений. Так, рецепторы способны реагировать на побочные раздражители, что фиксируется, например, в выражении «*искры полетели из глаз*» (англ. «*seeing stars*») как визуальной реакции на тактильное ощущение сильного удара. Многие ощущения уже по своей природе имеют сложную перцептивную структуру, с трудом разложимую на составляющие (ср. тесное взаимодействие обоняния и вкуса, болевую реакцию на температурные ощущения и т. д.). Достойна внимания в этом отношении недавно обнаруженная у многих субъектов ассоциативная связь слова и вкуса. Она проявляется в том, что перед тем, как высказать мысль, говорящие как бы «пробуют слова на вкус», причём вкусовые ощущения вызываются в данном случае не акустическим или графическим образом слова, а его семантикой. Недаром во многих языках, в том числе и в русском, есть семантические соответствия часто встречающемуся, например, в английском языке выражению «*to chew one's words*» («жевать слова»).

Редко межмодальные реакции возникают вследствие сенсibiliзирующей функции ощущений, подобных вибрации, которая оказывает заметное информационное воздействие на целые группы разнообразных рецепторов. У лиц с ограниченным рецепторным диапазоном вследствие врождённых дефектов или травм сенсibiliзационные возможности рецепторной деятельности расширяются за счёт компенсации повреждённой рецепторной сферы иными сферами, что не мешает таким людям стать полноценными членами общества и даже развить в себе неординарные способности и личностные качества. Наконец, нельзя упускать из вида и наличие иллюзорных (фантомных) ощущений, возникающих в результате общего психического состояния субъекта.

Все упомянутые факторы свидетельствуют о том, что ассоциативные связи между так называемыми «первичными» ощущениями и их синестетическими конкомитантами являются психической нормой, и все мы можем в этом смысле считаться потенциальными синестетами. Тем не менее, как свидетельствует Б.М. Галеев [7], многие исследователи, особенно те из них, кто применяет инструментальные методики изучения синестетического поведения, рассматривают его как патологию, представляющую благодатный материал для лабораторного стола. В связи с этим, в их среде для таких пациентов утвердился термин «клинический синестет». Отсюда и частые, но, как правило, бесплодные споры о том, были ли на самом деле такие музыканты, как Скрябин, или поэты-символисты клиническими синестетами.

Полезно вспомнить, что случаи синестетического поведения фиксировались с очень давних времён. Так, Дж. Локк в сочинении «Опыт о человеческом разумении» упоминает некоего слепца, жившего в XIV веке, который утверждал, что у него «цветной слух» на основании того, что якобы звуки трубы казались ему альми (подобный пример упоминается также в сочинениях В. Лейбница). Б.М. Галеев [7] ссылается на многих известных мыслителей прошлого (Локк, Лейбниц, Дидро и др.), у которых эта вскользь брошенная фраза вызывала сочувственные отклики как использованная в прямом смысле (без глагола «казаться»). Подобное прочтение было обусловлено тем, что в их время психология ещё не отделилась от философии как самостоятельная дисциплина, способная объяснить феномен синестезии.

Однако на данный момент, как отметил, в частности, в ряде своих работ Б.М. Галеев ([4], [5], [6] и др.), с фигур как невербального, так и вербального синестетического поведения снят тот особый мистический флёр, которым старательно окутывали их символисты Серебряного века. Подобного рода поведение может зачастую мотивироваться такими тривиальностями, как профессиональная деятельность субъекта. Это, например, показано в старом советском кинофильме «Опасный возраст», герой которого работает дегустатором парфюмерной фабрики и поэтому не только воспринимает мир через обоняние – имеет в буквальном смысле «собачий нюх» – но и в состоянии определить оттенки аромата духов по цвету соответствующей жидкости. В иных же случаях это поведение – следствие пси-

5. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Мясоєдова. – Х., 2001. – 19 с.
6. Падучева Е. В. Прагматические аспекты связности диалога / Е. В. Падучева // Изв. АН СССР, Сер. лит. и языка, т. 41. – № 4. – 1982. – С. 305-313.
7. Приходько А. И. ИмPLICITные средства выражения оценки в высказывании (на материале современного английского языка) / А. И. Приходько // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. – Черкаси, 2003. – Вип. 44. – С. 38-48.
8. Семененко Л. П. Косвенный речевой акт как явление диалога (опыт когнитивного моделирования): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Л. П. Семененко. – М., 1992. – 25 с.
9. Славова Л. Л. Типология коммуникативных неудач (на материале современной английской речи): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л. Л. Славова. – К., 2000. – 19 с.
10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница: Нова Книга, 2009. – 272 с.
11. У чеканні театру. Антологія молоді драматургії / Упоряд. та післямова Н. Мірошніченко; Переднє слово Я. Стельмаха; Передм. Ю. Сидоренка. – К.: Смолоскип, 1998. – 360 с.
12. Шелингер Т. Н. Нетрадиционно выделяемые коммуникативные единицы современного английского языка: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Т. Н. Шелингер. – Л., 1986. – 15 с.
13. Bach K., Harnish R. M. Linguistic communication and Speech Acts. – Cambridge: The MIT Press, 1979. – P. 105.
14. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. C. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 352 p.
15. Hall D. To Read Literature, Fiction, Poetry, Drama. – Second edition. – New York, 1987. – 1281 p.
16. Leech G. Principles of Pragmatics. – New York: Longman Singapore Publishing, 1983. – P. 108.

неприйняття ситуації, а у відповідь отримує непряму “пораду на майбутнє” зберігати припаси у холодильнику:

MAMA (Checking the TV Guide) A whole case will go stale, Jessie. JESSIE They can go in the freezer till you're ready for them [15, p. 1105].

На жаль, обмежений обсяг статті не дозволяє детально описати всі досліджувані приклади і змушує обмежитися наведенням найбільш цікавих ілюстрацій засвідчених у ході проведеного аналізу закономірностей:

1. В офіційному / напівофіційному конфліктному спілкуванні досліджувані мови виявляють спільні риси побудови діалогу з непрямыми ініціальними репліками.

2. У неформальному спілкуванні в конфліктній ситуації виявляються специфічні риси обраних комунікантами стратегій: для українських драматичних текстів типовими є непрямі репліки-реакції, а в англійських драмах непрямі висловлення становлять більшість як проаналізованих реплік-стимулів, так і реплік-реакцій.

Подальше дослідження розглянутої проблематики із залученням матеріалу діалогічного мовлення художньої прози дозволить не лише конкретизувати отримані дані, а, можливо, і розширити список спільних та специфічних рис конфліктного спілкування англійською та українською мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуглая Л. Р. Сравнительная характеристика речевого акта квеситива в немецком и английском языке / Л. Р. Безуглая // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації. – Х.: Константа, 1996. – С. 14-16.
2. Герасимова О. И. Косвенные высказывания в английской диалогической речи: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / О. И. Герасимова. – Л., 1986. – 16 с.
3. Гладуш Н. Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. Ф. Гладуш. – К., 1985. – 22 с.
4. Кочеткова Т.Ю. Акт мовлення як об'єкт філософського осмислення: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.01 /Тетяна Юрїївна Кочеткова. – К., 1998. – 189 с.

хофизиологических идиосинкразий синестетов. Возможна и т.н. «приобретённая синестезия», либо как результат эмоциональных потрясений, либо как следствие приёма психотропных препаратов.

История развития синестетических исследований далека от прямолинейности, но можно полагать, что их современное состояние восходит к идеям фоносемантики. Заметно оживившись в конце XIX – начале XX века, это направление теряет актуальность к середине прошлого столетия и бурно возрождается лишь с недавних времён. Несомненно, подобный «синестетический ренессанс» или даже «бум» вызван научно-техническими прорывами современности. Это наблюдается не только в узкой области нейро-физиологического инструментария, но и в целом в сфере мировых достижений в области высоких технологий, в частности – создания искусственных аудио-визуальных каналов информации и компьютеризации баз данных. Однако, по утверждению Б.М. Галеева [6, с. 33-34], постсоветская психология значительно отстала в этих исследованиях от западной, и инициативу здесь перехватили гуманитарии иных направлений – лингвисты, литературоведы, искусствоведы, культурологи и социологи.

Современные исследования в области синестезии сосредоточены главным образом в двух научных центрах – США и России. В США – это центр, называемый «The Synaesthesia Project at Boston University's Vision&Cognition Laboratory» (Проект ‘Синестезия’ Лаборатории когнитивной визуальности Бостонского университета – см., в частности, [18]). В России (Татарстан) – это возглавляемый Б.М. Галеевым Казанский НИИ экспериментальной эстетики «Прометей». Знаменательно, что это название НИИ унаследовал от одноимённого СКБ при Казанском авиационном институте, занимавшемся развитием технологий светомузыки с 1962 года. СКБ же, в свою очередь, было названо в честь прозвучавшей в Казани впервые в Советском Союзе упомянутой выше симфонии Скрябина в сопровождении современной светомузыкальной установки. Распавшись по объективным причинам к началу 90-х годов, СКБ передало свои идейные традиции премнику – НИИ «Прометей» [3].

Американский исследовательский центр занимается, главным образом, цвето-графемной, цвето-фонематической

и цвето-акустической синестезиями, хотя заинтересован в привлечении к своей работе и других групп синестетов. Преобладающая здесь методика исследований – инструментальная. В России исследования проводятся под руководством Б.М. Галеева – директора НИИ «Прометей», сотрудники которого разрабатывают искусствоведческие проблемы синестезии, в том числе и в области литературы, в чём они следуют лозунгу своего лидера, назвавшего в одной из своих статей литературу «полигоном для изучения синестезии» [5]. Исследовательские интересы группы Галеева, который часто публикуется в соавторстве с Р. Сайфуллиным, И. Ванечкиной, С. Галявиной, В.Скорородовым и другими, сосредоточены на изучении так называемого «цветного слуха».

В Украине нет единого исследовательского центра в данной области, но изучение синестезии проводится спорадически отдельными авторами, на которых, в частности, ссылаются в своей работе Т.А. Ещенко и Н.А. Дмитриева [8].

На данный момент главные итоги научной деятельности Американского исследовательского центра синестезии сводятся к следующему. Синестезия необратима, стабильна, непроизвольна и неконтролируема. Синестетические восприятия столь же разнообразны, сколь и типы синестетов. Количество синестетов возрастает, и на сегодня в среднем один из каждых 23-х человек – синестет (т.е. их встречаемость составляет немногим более 4%). Женщин среди синестетов большинство (гендерным аспектом восприятия синестезии занимаются и в России, см., в частности, статью О.И. Кундик [10]). Согласно данным Р. Цитовича [16], синестеты также чаще встречаются среди левшей, художников и гомосексуалистов. Синестезия – не патология. Напротив, синестеты психически абсолютно здоровы, имеют более высокий «IQ», лучшую память и другие, более высокие на фоне средних, показатели психического, духовного и интеллектуального развития личности. Применение новой техники, в частности – электро-энцефалографии и компьютерной томографии, позволяет достичь лучших результатов в экспериментальных исследованиях синестезии. Так, Р. Цитович [16], следуя экспериментальным традициям, заложенным ещё А.Р. Лурией [11], применил так называемую «Single Photon Emission Computerized Tomography (SPECT)» – «Однофотонную эмиссионную компьютерную томографию»,

повідь лише лаконічні висловлення, сповнені іронії, оскільки вона явно переоцінила власну значущість:

Ж і н к а з м і т л о ю. Який сором! Який жах! Куди ви збиваєте попіл? Тут ніщо не повинно нагадувати про цей світ. Який сором! Який жах!

С а м і т н и к. Ваша правда.

Ж і н к а з м і т л о ю. Що ви до мене підлабузюєтеся?!

П р о х о ж и й. Ваша брехня [11, с. 100].

В інших 4 п'єсах учасників конфліктного діалогу пов'язують близькі стосунки – родинні, дружні або любовні. Такий діалог характеризує високий ступінь емоційного забарвлення, і саме тут виявляється розбіжність отриманих результатів залежно від мови тексту. В англomовному матеріалі за рівного статусу і високого ступеня знайомства комунікантів частотність стимулу-НМА становить 60 %, а реакції-НМА – 75 %, тоді як в драмах українських авторів такі умови викликають значне зниження частотності використання ініціальних НМА – до 25 % і зростання долі реакцій-НМА до 85 %. Очевидно, це пояснюється різницею соціокультурної складової комунікації в англomовній та україномовній лінгвокультурній спільноті. Для англomовного конфліктного спілкування характерним є обрання стратегій, спрямованих на захист негативного лица обома комунікантами, звідси – обопільне бажання зниження категоричності в мовленні за рахунок частотного використання НМА. В україномовному діалозі-конфлікті пріоритетним є використання реактивних захисних стратегій. У п'єсі Лесі Демської “Так не буде” знаходимо наочний приклад такого “непрямого захисту у відповідь”:

Р і х а р д. Не звалюй своєї вини на інших. Де Поль?

М а р і я (втомлено). Чого ти до мене чіпляєшся? [11, с. 70].

Персонажі п'єси Марші Норман “На добраніч, мамо” – мати віком за 60 і донька Джессі віком близько 40 – доволі тривалий час живуть разом, але в конфліктній ситуації марних спроб матері розвіяти депресивний настрій доньки обирають для спілкування переважно непрямі висловлення. Донька, яка планує цього вечора скоїти самогубство, замовила про запас ящик слабоалкогольного напою, який полюбляє її матір. Його мають доставити наступного дня. Мати, не бажаючи зізнатися самій собі, що розуміє причини такої “турботи” про її комфорт, непрямом висловлює своє

в змозі відмовити такій поважній особі, він врешті-решт погоджується, але його згода стримано висловлена у серії конвенціалізованих непрямих директив, на які суддя реагує відвертою вдячністю:

DYSART. Can you come in and see me on Friday?

HESTER. Bless you!

DYSART. If you come after work I can give you a drink. Will 6:30 be all right?

HESTER. You're a dear. You really are [17, с. 995].

У п'єсі Анатолія Дністрового “Учитель” дія відбувається на кладовищі. На лаві біля могили сидить Самітник і веде розмову з Прохожим про сенс життя і смерті. Розбіжність поглядів драгує Самітника і він цікавиться причиною присутності Прохожого на кладовищі задля зміни теми. Той відповідає, що він збирає тут гриби. Здивування й обурення Самітника висловлює у формі конвенціалізованого питання з міркувань ввічливості:

С а м і т н и к. А як ви їх їсте?

П р о х о ж и й. Як я їх їм? Гм. Спочатку вимокаю, потім варю, можна підсмажити.

С а м і т н и к. Ви мене не зрозуміли. Ви нічого не відчуваєте?

П р о х о ж и й. А що я повинен відчувати? [11, с. 99].

Реакція Прохожого свідчить про те, що обидва рази Самітник зазнав комунікативної невдачі. Попередня суперечка призводить до свідомого порушення адресатом прагматичних зв'язків у діалозі через бажання захистити власне позитивне лице у протистоянні несхваленню його дій мовцем.

Іншим мотивом використання стимулу-НМА може бути бажання мовця невисокого соціального статусу посилити вплив повідомлення на адресата, який опинився в тимчасовій залежності від мовця. Наприклад, у п'єсі “Кінь” такої стратегії дотримується медсестра в діалозі з пацієнтом, але зазнає комунікативної невдачі, оскільки не враховує психічний стан пацієнта, не спроможного слідувати Принципу Кооперації:

NURSE. I hope you're not going to make a nuisance of yourself. You'll have a much better time of it here, if you behave yourself.

ALAN. Fuck off [17, с. 957].

У п'єсі “Учитель” знервованій через суперечку з Прохожим Самітник запалює цигарку. З'являється прибиральниця – Жінка з мітлою і демонструє свою владу, отримуючи у від-

которая помогла уточнить локализацию синестезиогенных областей мозга. Детальное описание этого эксперимента и его критику можно найти в работе Б.М. Галеева [7]. В этой же работе имеются ссылки и на результаты других инструментальных исследований синестезии британскими, немецкими и американскими учёными за пределами упомянутого американского проекта.

Основным результатом деятельности группы Б.М. Галеева в области вербальной литературно-поэтической синестезии является доказательство тезиса творческого, а не «бредового» характера этого феномена. Хотя последний и отличается определённой спецификой на фоне остальных тропеических средств образности, он не должен вызывать часто встречающихся ещё издавна ложных его оценок как болезненного, чего обычно не делается в отношении любых иных метафор: см., в частности, [6].

При изучении синестезии как явления словесной образности в языке и литературе необходимо, прежде всего, различать её нейролингвистический и мимезисный аспекты, т.е. её непреднамеренную и преднамеренную вербализации. Последнее предполагает её использование как стилистического приёма, хотя, как показывают многие музыкальные и литературные примеры, создание стилистического приёма синестезии вовсе не исключает возможной принадлежности его автора к категории синестетов, в том числе и клинических. В этом случае подсознательные авторские синестезийные идиосинкразии могут лечь в основание идиостиля, определённые признаки которого приобретают статус художественного метода, а другие – особого, специфичного для данного автора видения мира.

Изучение синестетической образности слова всегда начинается с лингвистического уровня, так как уходит своими корнями в процесс семиозиса и тропеизма, оформляясь в виде метафор, метонимий, эпитетов (чаще всего), сравнений и т.д., основанных на переносе имён одного чувства на другое или на их сравнении. Это было замечено ещё в античности, когда даже имели место попытки объяснения данного явления. Так, засвидетельствовано, что Аристотель, размышляя над «яркостью» звуков и «тонкостью» цветовых оттенков, уточнил, что он имеет в виду «межчувственный перенос» скорее с помощью словесных образов, нежели восприятий.

Широкое межъязыковое распространение синестезий проявляется этимологически через внутреннюю форму многих слов, где оно укоренилось благодаря своему первоначальному тропеическому использованию, доступному уже античным классикам – Гомеру и римским авторам. Давно известно, скажем, что слово «баритон» берёт начало от «тяжёлый» (гр. «*barys*») и «тон» (гравитационно-акустический образ). Акцентологические термины «*gravis*» («тяжёлый») и «*acutus*» («острый») имеют гравитационно-тактильное происхождение. Ссылаясь в этой связи на труд Аристотеля «*De anima*» («О душе»), С. Ульманн [13] приводит его замечание, что эти слова есть результат метафорического переноса гравитационно-тактильных ощущений на сенсорные области удара, воспринимаемого слухом, и остроты или тупости, воспринимаемых на осязание. Согласно Ульманну, вербальная синестезия широко распространена в языках Индокитая, Индии, Палестины, Арабского Востока, японском, фарси и была отмечена в Древнем Вавилоне. Франц Боас, известный американский лингво-антрополог, в своём труде о метафорических выражениях в индийском языке племени Квакиутль, упоминает употребляющееся в нём витиеватое синестетическое сравнение «...поразил гостей подобно тому, как дротик поражает дичь или солнечные лучи пронзают землю».

Как словесный образ синестезия широко распространена не только в многоязычном литературном творчестве, но и в разговорной речи. Речь эта порождает многочисленные штампы, распространяющиеся по миру через семантическое калькирование. Достаточно упомянуть ряд подобных выражений, которые вряд ли привлекут внимание своей необычностью, что было бы характерно для поэтической речи. Это – такие клише, как, скажем, русские «кричащие (тёплые, густые, прохладные, едкие) цвета (краски)», «сладкая музыка (любовь, запах)», «кислый запах», «мягкий вкус (голос)», «горькая обида», «бархатный звук», «яркий голос», «густой бас», «матовый тембр», «пряные аккорды», «мелкие трели», «шероховатые (гладкие) согласные». Среди украинских распространены выражения типа «гірка доля», «заговори, щоб я тебе побачив» и др. Древнюю же русскую метафору «малиновый звон», которой посвящён уже целый ряд исследований, в том числе и самого Б.М. Галева [2], удалось, по его утверждению [3], опредметить

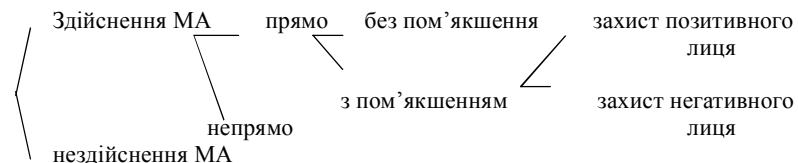
Аналіз сучасного драматичного тексту дозволив встановити типові для кожної з досліджуваних мов співвідношення у використанні можливих комбінацій прямих та непрямих мовленнєвих актів. Результати кількісного аналізу наведені у наступній таблиці, де ПМА – прямий мовленнєвий акт, НМА – непрямий мовленнєвий акт:

	Тип репліки	Українська драма	Англійська драма
стимули	Стимул-НМА	13	20
	Стимул-ПМА	17	10
реакції	Реакція-НМА	22	20
	Реакція-ПМА	8	10

Дві третини з 30 пар суміжних мовленнєвих ходів комунікантів англійською мовою містять непрямі мовленнєві акти як репліки-стимули, тоді як в драмах українських авторів такі випадки становлять 43,3 % (13 з 30 проаналізованих епізодів). Репліки-реакції є переважно непрямими в текстах обома мовами.

Слід зазначити, що ініціальність НМА є більш типовою в обох мовах для конфліктної ситуації спілкування, коли соціальна дистанція комунікантів є значною, а ступінь знайомства – низький (і в англійській, і в українській драмі стимул-НМА зустрічається у 80 % випадків офіційного або напівофіційного обміну репліками). Цей факт, на наш погляд, можна пояснити слідуванням вимогам принципу тактовності, коли непрямий спосіб висловлення є більш ввічливим, а самі стимули-НМА – конвенціалізовані. Наприклад, у п'єсі Пітера Шафера «Кінь» («Equus») суддя Естер Соломон звертається до знайомого лікаря-психіатра Мартіна Дізарда з проханням прийняти на лікування психічно нездорового злочинця 17 років, який засліпив шістьох коней металевою пикою. Всупереч суспільній думці, суддя вважає, що хлопець має бути відправлений на лікування, а не до в'язниці. Але стомлений важким робочим днем і великою кількістю пацієнтів Дізард відчайдушно намагається відмовитися від цього випадку. Не

певної стратегії визначається комунікантами з урахуванням таких факторів, як: соціальна дистанція або ступінь знайомства, відносна влада адресата над мовцем та ступінь примусу, який зазнає адресат в силу приналежності до певної лінгвокультурної спільноти. В цілому процес обрання стратегії Браун і Левінзон представляють такою схемою (МА – мовленнєвий акт):

Досліджуючи умови успішності мовленнєвих актів у діалозі, О. В. Падучева [6] виокремлює чотири види прагматичних зв'язків між репліками однієї пари суміжних комунікативних ходів: 1) узгодження реплік за ілюквативною силою (ствердження – підтвердження / заперечення, питання – відповідь, спонукання – згода / відмова, звинувачення – виправдання і т. п.); 2) зв'язок реплік з умовами успішності попереднього мовленнєвого акту, поза змістом висловлення (адресат заперечує виконання такої умови, піддає її сумніву, вимагає підтвердження її виконання і т. п., що може втілюватися, наприклад, у відповіді питанням на питання або висловленням сумнівів чи недовіри до ствердження у формі питання, відмовою виконувати вказівки або продовжувати розмову (як у формі питання, так і у формі ствердження) через сумніви щодо відповідності статусу мовця); 3) спрямованість репліки на пресупозицію попереднього висловлення (адресат висловлює свою незгоду з пресупозицією мовця, здебільшого виокремлюючи певний семантичний компонент у репліці-стимулі, наприклад у діалозі Аліси з Березневим Зайцем: *Витий ще чаю. – Ще? Я ще нічого не пила*); 4) зв'язок на основі звернення до імплікатур дискурсу, наприклад: *У Федора, здається, зараз немає дівчини. – Останнім часом він часто їздить у місто по вечорах*. Імплікатура: *У Федора, можливо, є дівчина в місті*. У випадку використання непрямих мовленнєвих актів за свідомого порушення максимуму Принципу Кооперації виникають імплікатури, які І. П. Сусов [10, с. 161] пропонує називати транспозиційними, оскільки самий непрямий мовленнєвий акт є випадком транспозиції однієї ілюквативної сили в іншу (або інші).

с помощью действующей и сегодня стационарной автоматической светомузыкальной установки, запущенной «прометеевцами» на Спасской башне Казанского кремля ещё в 1967 году.

Комментируя отмеченные устойчивые выражения, Б.М. Галеев [6, с. 38] перефразирует известное высказывание М.М. Маковского о языковой метафоре, называя подобные клише «кладбищем увядших синестезий», и подчёркивает, что их повторяющаяся близость во многих языках являет «их онтологическую общезначимость и сущностную принадлежность родовому человеку». При этом он отмечает, что относительно слуха наиболее частотны осязательные, моторные, гравитационные и зрительные синестезии, связанные с телесной формой бытования чувствующего и думающего субъекта; вместе с тем, среди зрительных синестезий очень мало цветовых. Из этого делается вывод о том, что в данной области полезен сравнительный анализ, позволяющий выявить общезначимые синестезии в языке и поэтике.

Упомянутые клише нередко способствуют наращиванию производных значений слова. Именно так можно интерпретировать следующий пассаж на экологическую тему из одной русскоязычной газеты Донбасса (выделено мною – В.Б.): «Если слышали посторонний запах или было ухудшение самочувствия – то конкретно, в какое время и с какой периодичностью». Только вездливый пурист мог бы «подправить» журналиста, напомнив ему, что запахи не «слышат», а «чувствуют». Но это было бы равносильно, допустим, пониманию слова «сочувствовать» в узусе времён Достоевского, где оно означало не только и не столько «выражать сочувствие», что соответствует современному словоупотреблению, сколько «разделять точку зрения другого».

В ряде случаев синестезия проявляется и в спонтанном речетворчестве. Так, в одном из интервью телепрограмме «Свобода слова» на НТВ Никита Михалков, которого вряд ли можно причислить к синестетам, изрёк фразу: «Он путает остро с белым!» (выделено мной – В.Б.). Поскольку программа шла в живом эфире, спонтанность этой фразы не вызывает сомнения, трудно только уяснить, что конкретно имел в виду маститый кинематографист. Но важнее другое: именно – спонтанность данного высказывания указывает на глубокую укоренённость интермодальных переходов в языковой картине мира вплоть до подсознательной мотивации речевого поведения.

Со стилистической точки зрения большинство из упомянутых клише являются выразительными средствами языка. Но их авторские переосмысления в особых контекстах способны придавать им статус стилистических приёмов. Так, анализируя специфику синестетической образности у М. Цветаевой, Б.М. Галеев [4] показывает, как поэтесса развивает мотив «малинового звона» путём разветвлённых вариаций на эту тему: «*Над городом, отвергнутым Петром, перекатился колокольный звон...*»; «*Волны колоколов над волнами хлебов...*»; «*Накрапывает колокольный дождь...*»; «*Тонкий звон старинных часов – как капельки времени...*» и т.п. (выделено мной – В.Б.).

Английское клише «*to look daggers at smb.*», как, впрочем, и его русское и украинское соответствия «*пронзать взглядом*» или «*пронять поглядом*», построены на аналогии злого взгляда с пронзающим тело острым кинжалом. Шекспир же в «Гамлете» (III, IV), когда в ответ на суровые обвинения в неверности памяти отца, брошенные принцем в лицо матери, приводит её слова «*Ты уши мне кинжалами пронзаешь. О, пощади!*» (пер. М. Лозинского, выделено мной – В.Б.), трансформирует эту метафору в сравнение, делая акцент на слуховом восприятии королевой резкости слов Гамлета.

В «Короле Лире» Шекспир выявляет особую склонность к синестетической образности типа «визуальность → звук → тактильность», что мотивировано тематически, именно – в диалогах Лира с ослеплённым Глостером, проникнутых мыслью, что Глостер приобрёл достаточно опыта, чтобы видеть мир иным способом, чем зрением. Так, в IV, 6, уже полуобезумевшему Лиру представляется, что он сочинил письменный вызов своих обидчиков на дуэль и просит лишённого зрения Глостера его прочесть. Когда же тот резонно отвечает, что не может это сделать в силу своего увечья, Лир ему возражает (выделено везде мной – В.Б., перевод М. Кузмина): «*Ваши глаза отяжелели, а кошелёк полегчал? Но вы всё-таки видите, как мир идёт?*». Тогда Глостер соглашается: «*Я вижу на ощупь*». Лир удивляется, и следует такой пассаж: «*Как? Ты с ума сошёл! Люди могут видеть мир не только глазами. Гляди своими ушами. Видишь, как там судья издевается над простым вором? ...Ты видел, как собака фермера лает на нищего?*». Примечательно, что здесь синестетическая об-

представляє кожну з досліджуваних мов суцільними вибірками у 10 одиниць з трьох драматичних творів.

У сучасній прагматиці комунікативні ситуації розглядаються не як суто комунікативні, а “...підпорядковані соціальним правилам не меншою мірою, ніж правилам комунікації. Якщо вони є взаємно визнаними – чи то офіційно нав’язаними, чи визначеними комунікантами за спільною згодою, чи особисто нав’язаними або сприйнятими учасниками комунікативного акту – саме вони забезпечують настанови, згідно з якими дії (комунікативні чи ні) виконуються і сприймаються” (переклад мій – Н.Ж.) [13, с. 105]. Такі правила здійснення успішного акту комунікації, названі П. Грайсом **Максимами Кількості (інформативності), Релевантності (відношення), Якості (істинності) та Способу висловлення**, у своєму поєднанні формують **Принцип Кооперації**: “Роби свій внесок у спілкування таким, як вимагається, в той час, коли необхідно, за визначеною метою і напрямом обміну висловленнями, у якому береш участь” (переклад мій – Н.Ж.) [18, с. 194]. Дж. Н. Ліч додав до апарату комунікативної взаємодії **принцип тактовності**, який забезпечує, на його думку, соціальну рівновагу і являє собою стратегію запобігання конфліктам, часто завдяки **непрямому** переданню повідомлення [16, с. 108]. Серед інших факторів, які вмотивовують використання **непрямих мовленнєвих актів** у дискурсі, Дж. Томас [19, с. 143] виокремлює також: 1) бажання зробити власне висловлення більш цікавим, 2) намагання збільшити ілюктивну силу та вплив повідомлення на адресата, 3) розходження / протиставлення комунікативних цілей співрозмовників. У той же час, аналіз природної комунікації П. Брауна й С. Левінзона [14] наочно демонструє, що непрямі мовленнєві акти слід відносити до випадків відхилення від принципу кооперації П. Грайса, оскільки 1) кожен з комунікантів має власне “лице”, позитивне і негативне. Позитивне лице – це уявлення людини про себе як особистість і стремління, щоб її сприймали так, як вона сприймає себе, високо оцінювали і схвалювали; негативне лице – це право на особисту недоторканість і свободу дій; 2) комунікантам притаманна раціональність, що дозволяє обирати найдоцільніші засоби досягнення будь-якої мети; 3) чим вище комуніканти оцінюють ступінь ризику для “лиця” адресата, тим рішучіше вони порушуватимуть максими П. Грайса. При цьому застосування

лює актуальність розкриття специфіки способів подання прихованого змісту в інформаційному потоці спілкування.

У руслі самої лінгвістики і суміжної з нею логіко-філософської теорії мовленнєвих актів були детально розглянуті окремі аспекти сучасної комунікації, як-от: гносеологічні передумови мовленнєвого акту (Т. Ю. Кочеткова [4]), типологія комунікативних невдач (Л. Л. Славова [9]), конструктивні та семантичні особливості прямих і непрямих мовленнєвих актів, що збігаються або близькі за комунікативною функцією (Л. Р. Безугла [1]), функціонування непрямих висловлень певного комунікативно-прагматичного типу на матеріалі якої-небудь однієї мови (Н. Ф. Гладуш [3], С. В. Мясоедова [5], Г. І. Приходько [7] та ін.), типологія непрямих мовленнєвих актів у сучасній англійській мові (О. І. Герасимова [2], Т. М. Шелінгер [12]), розробка загальної когнітивної моделі потенційних непрямих мовленнєвих актів на матеріалі російської мови (Л. П. Семененко [8]). При цьому практично відсутні комплексні порівняльні дослідження у згаданій галузі, тоді як виявлення типологічних закономірностей функціонування системи “прямий – непрямий мовленнєвий акт” та встановлення критеріїв розрізнення елементів даної системи можуть багато дати для оптимізації як міжкультурної, так і внутрішньокультурної комунікації в цілому і, зокрема, сприятимуть розвитку таких галузей, як міжмовна прагматика (interlanguage pragmatics) та методика навчання іншомовної прагматичної компетенції (teaching of pragmatic competence), які нині стрімко розвиваються з метою підвищення ефективності навчання англійської як другої мови.

Виходячи з вищенаведених міркувань, в плані подальшого розроблення проблеми адекватної оцінки прагмалінгвістичної ситуації в сучасних комунікативних умовах доцільно дослідити питання про функціональну взаємозалежність між прямими і непрямими мовленнєвими актами на матеріалі сучасних драматичних текстів англійською та українською мовами як письмової фіксації живого діалогічного спілкування, де спостерігається зміна комунікативних ролей і обмін мовленнєвими ходами комунікантів на тлі екстралінгвістичного контексту, створеного авторськими ремарками.

Матеріал дослідження – 60 мінімальних цілісних діалогічних утворень (пар суміжних мовленнєвих ходів комунікантів, де принаймні один з ходів є непрямим мовленнєвим актом)

разність постійно перемежається с буквальним своїм осмыслением в плане компенсации у Глостера потерянного зрения другими ощущениями (см. выше). К тому же возникает игра на полисемичности глагола «to see» (в оригинале), поскольку в английском, как, собственно, и во многих других языках, «видеть» значит и «воспринимать визуально», и «понимать».

В комическом контексте «Двенадцатой ночи» Шекспир прибегает к синестезии по линии «звук → запах → вкус». Так, в II, 3 сэр Тоби Бэлч обменивается с сэром Эндрю Эггючийком критическими замечаниями по поводу певческих достоинств шута Фесте (выделено мной – В.Б., пер. Д. Самойлова): «С э р Э н д р ю: Не быть мне рыцарем, голос слаще мёду. С э р Т о б и: Заразительные звуки. С э р Э н д р ю: Сладостные и заразительные, это факт. С э р Т о б и: Особенно если слушать носом, будет совсем заразно». При этом синестезия опять сопровождается каламбуром, связанным с прямым и переносным смыслами слова «contagious» в оригинале («заразительный» и «заразный»), а в русском переводе – с паронимией этих двух последних слов.

Приведём несколько англоязычных примеров уже современной литературной обработки синестезий (XIX-XX вв.), цитируя оригиналы. Так, в одном из стихотворений сборника «Façade» британской поэтессы Эдит Ситуэлл (Edith Sitwell, 1887-1964) огромное солнце, светящееся золотыми лучами, называется «rustling sun» (т.е. как бы «шелестящее своими золотыми лучами солнце»). В первой строфе знаменитой «казарменной баллады» Р. Киплинга «Мандалай» читаем: «An' the dawn comes up like thunder», или: «И зарю раскатом грома из-за моря шлёт Kumai!» (пер. И. Грингольца), или: «Де в громів відлуннях ранок із-за моря шле Kumai» (пер. Виктора Марача).

У Дж. Стейнбека в романе 1952 г. «East of Eden» («К Востоку от Рая») находим такой пассаж (выделено мной – В.Б.): «Then would come six or seven good years when there might be 20 to 25 inches of rain, and the land would shout with grass» («Пять-шесть лет подряд дождей шло вдоволь, то были изобильные годы – осадков выпадало от девятнадцати до двадцати пяти дюймов, и земля шумела травой» – пер. А. Михалёва). В оригинале выделенный фрагмент содержит синестетическую метафору, которую буквально можно перевести как «земля кричала травой» (а не просто «шумела», как в неудачном русском прочтении Ф.И.

Михалёва, чей перевод сводит на нет соответствующую синестетическую формулу автора). Фрагмент интересен тем, что межмодальный переход «цвет → звук» здесь имплицитен. Контекст метафоры таков, что после длительного периода засух наступал сезон обильных дождей, когда из земли выбивалась яркая зелень травы. Однако о зелени здесь ничего не говорится, сказано лишь *о крике, издаваемом землёй, и о траве*. Сравнение яркой зелени с громким звуком остаётся за скобками. Этот «остаток» и предлагается семантизировать читателю с помощью уравнивания: «Некое свойство появившейся после дождя травы 'X' так же интенсивно воздействует на рецептор 'Y', как громкий крик на слух». Михалёв же эту формулу подменяет банальной метонимией типа «шумел камыш» (редкий случай, когда переводческое решение должно было бы опираться на буквализм).

В «Лолите» В. Набоков трансформирует английское устойчивое выражение «*frozen relations*» («холодные» или «прохлажденные» отношения), основанное на переносе термальных ощущений в сферу человеческих взаимоотношений путём использования температурного эпитета, в метафору, актуализирующую архисему поля температурных ощущений (выделено мной – В.Б.): «*I prided myself on the exact temperature of my relations with them (his neighbours – V.B.): never rude, always aloof*» («Я был доволен тем, что удерживал градус отношений с соседями на должной отметке – сохранял дистанцию, не выходя за рамки учтивости» – пер. мой – В.Б.). Описывая нюансы близости своего героя с девочкой-подростком Долорес Хейз, В. Набоков в «Лолите» называет запах её волос «*brown fragrance*» («русоловое благоухание»), её взгляд – «*listening eyes*» («вслушивающиеся глаза»), её молчание – «*ripe silence*» («молчание, выражающее готовность»), или «молчаливое согласие?»).

Справедливости ради, нужно оговориться, что нередко стремление автора к образности речи может порождать и явления, так сказать, «квазисинестетического» порядка. Вот пример из наиболее подробно разработанной области цветозвуковых синестетических переходов. У М. Булгакова в «Мастере и Маргарите» (1-я часть романа) читаем следующий пассаж, описывающий свалку на скандально закончившемся концерте в московском театре «Варьете», устроенном Воландом и его камарильей (выделено мной – В.Б.): «*К ... ложе бежала милиция, на барьер лезли любопытные, слышались адские взрывы хох-*

АНОТАЦІЯ

Чорна О.В. До питання про структурно-граматичні особливості української податкової термінології

У статті проаналізовано морфологічний, лексико-семантичний та синтаксичний способи словотворення українських податкових термінів.

Ключові слова: українська податкова термінологія, терміни-однослови, афіксація, терміни-композиції, словоскладання, аббревіатура, терміни-словосполучення.

АННОТАЦИЯ

Чорна Е.В. К вопросу о структурно-грамматических особенностях украинской налоговой терминологии.

В статье проанализировано морфологический, лексико-семантический и синтаксический способы словообразования украинских налоговых терминов.

Ключевые слова: украинская налоговая терминология, термины-однословы, аффиксация, термины-композиции, словосложение, аббревиатура, термины-словосочетания.

SUMMARY

Chorna O.V. The question of structural and grammatical features of the Ukrainian tax terminology.

The article analyzes the morphological, lexical-semantic and syntactic methods of derivation of Ukrainian tax terms.

Key words: the Ukrainian tax terminology, word terms, affixation, composite terms, compounding, abbreviation, phrase terms.

*Н.А. Жихарева
(Горлівка)*

УДК 81'367.32

**КОНТЕКСТУАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ НЕПРЯМИХ
МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ У ДІАЛОЗІ-КОНФЛІКТІ**

Спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне вивчення проблем теорії мовної комунікації в системно-мовному, прагмалінгвістичному і когнітивному аспектах, на створення загальної теорії інформаційних процесів, які відбуваються під час здійснення акту комунікації, зумов-

7. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 251 с.
8. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 83 с.
9. Ковалик І.І. Семантична функція кореня в словотвірному гнізді / І.І. Ковалик // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 17-35.
10. Кочан І.М. Творення термінів з міжнародними компонентами // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 48-53.
11. Крижанівська А.В., Симоненко Л.О., Панько Т.І. та ін. Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.
12. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
13. Лейчик В.М. Люди и слова. – М.: Наука, 1982. – 177 с.
14. Лотте Д.С. Как работать над терминологией. – М.: АН СССР, 1968. – 63 с.
15. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – М.: АН СССР, 1961. – 158 с.
16. Привалова М.И. Сложные слова или словосочетания // Уч. зап. ЛГУ. Серия филол. наук. – 1958. – Вып. 42. – № 243. – С. 53-68.
17. Рогозін Л.Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного слова // Українська мова в школі. – 1954. – № 5. – С. 11-21.
18. Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 147-187.
19. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: Формування та функціонування. – Умань: РВЦ Софія, 2006. – 103 с.
20. Словник скорочень в українській мові. – К.: Вища шк., 1988. – 512 с.
21. Чумак О.Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. – К., 1998. – 24 с.

та, бешеные крики, заглушаемые золотым звоном тарелок из оркестра». Сравним выделенное выражение, скажем, с украинским «срібна пісня солов'я» (О. Олесь), или со «звуки клавесина – синьо-золотисті» (В. Виноградов), или просто, наконец, с речевым клише «золотые слова говоришь». На первый взгляд все эти примеры кажутся однотипными, но при ближайшем рассмотрении видим, что булгаковское выражение просто содержит переносный эпитет, что подтверждается трансформационной возможностью: «золотой звон тарелок из оркестра» ↔ «звон золотых тарелок из оркестра». Звон здесь не малиновый, как у колокола, и звук не серебряный, как у соловьиной песни, к которым эта трансформация неприменима, ибо колокола не бывают малиновыми, а соловьи серебряными, хотя звуки, ими производимые, и кажутся таковыми по синестетической ассоциации. В то же время звон тарелок золотой потому, что этот музыкальный инструмент изготавливается из латуни золотисто-жёлтого цвета. В этом смысле, кстати, вызывает сомнение в своей синестезийной аутентичности и приведенный выше набоковский пример «русоволового благоухания», который мало чем отличается от булгаковского «золотого звона тарелок» (ср.: благоухание русских волос). Отсюда следует, что анализ истинной синестезии требует учёта контекстуальных связей и семантической мотивации структур уподобления. Булгаковское же и набоковское выражения суть результаты семантической компрессии, свойственной любому метафорическому эпитету.

В середине – последней трети прошлого столетия синестетическая метафора становится одним из объектов типологического изучения языковых универсалий. В частности, С. Ульманн [13, с. 279-281], обработавший значительный сопоставительный материал нескольких европейских языков, пришёл к выводу об универсальности вектора сенсорных переходов, зафиксированных синестетической образностью в поэзии. Так, 80% от 2 000 обследованных учёным примеров показали преобладающую направленность переноса наименований менее тонких восприятий на сферу более тонких (как правило – осязания, требующего физического контакта рецептора с раздражителем, на зрительно-слуховые каналы сенсорiums, функционирующие в дистантном режиме). Этот вектор, направленный «снизу вверх», вошёл в историю лингвистики как «Закон сенсорного перехода», или «Закон Ульманна», имею-

ций не только лингвистическое, но и антропологическое значение. Именно, по данным языка была засвидетельствована эволюция человеческого сенсорiums от менее сложных к более сложным формам организации живой материи в целом и человеческого сознания в частности. При этом, согласно Ульманну, слуховые восприятия оказались крайней «верхней точкой» направленности сенсорных переходов.

Кроме всего прочего, исследования С. Ульманна, наряду с отмеченными выше потребностями развития современных технологий, послужили толчком к дальнейшему более углубленному изучению синестезии как в отдельно взятых языках, так и в их контрастивно-типологических сопоставлениях. Здесь можно, например, отметить работу О.И. Кундик [9] на сопоставительном англо-русском материале и исследование синестетической метафоры в английском языке, проведенное в работе американца Шона Дэй [17]. В целом, за исключением некоторых деталей, обсуждению которых можно было бы посвятить отдельную статью, Шон Дэй получил выводы, согласующиеся с «Законом Ульманна». Однако, на наш взгляд, ценным представляется эвристическая сторона его исследования. Составив матрицу теоретически возможных сенсорных переходов на входе и выходе из системы синестетических отождествлений, исследователь получил «лакуны», не заполненные текстовым материалом его базы данных. Это позволило ему, с одной стороны, определить частотность соответствующих синестетических переносов, с другой – очертить круг нереализованных возможностей в этой области, что даёт стимул к дальнейшему осмыслению ситуации, поискам объяснений и дальнейшим эмпирическим изысканиям. В частности, в указанной работе нереализованными оказались такие возможности, как термальность → слух, термальность → обоняние, вкус → слух, вкус → визуальность, тактильность → термальность. Разумеется, автор дал этому содержательные объяснения, но они вполне могли быть и следствием специфики использованного им материала, что детально обсуждать здесь не представляется возможным.

Изложенное позволяет подчеркнуть ряд моментов, которые могли бы наметить итоги и перспективы дальнейшего исследования обсуждаемой проблемы.

Во-первых, подтверждается тот факт, что наиболее сложный для формирования образной картины мира механизм вос-

бюджету; єдиний збір у пунктах пропуску через державний кордон України; збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; платники податку із власників транспортних засобів та інших самохідних машин та механізмів. Такі конструкції виникають на початковому етапі найменування поняття за відсутності компактнішого терміна.

Багатокомпонентні терміни надто розлогі й незручні в користуванні, тому вони, як правило, скорочуються й спрощуються: “Як тільки такий довгий термін виходить за межі книги і починає широко застосовуватися, він підпадає під вплив еліпсиса чи поступово витісняється іншим, більш коротким терміном” [11, с. 168].

Однією з вимог, які висуває сучасна мова науки і техніки до терміна, є його стислість: “Якщо термін занадто довгий, то при його неодноразовому вживанні відбувається випадіння проміжних чи кінцевих складових” [14, с. 12]. Проте довільне скорочення терміноодиниць часто зумовлює порушення іншої вимоги – точності терміна. Тому головне завдання під час унормування і стандартизації УПТ – забезпечення оптимальної довжини багатокомпонентного терміна, що дозволило б використовувати його без спотворень у мовленні фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – 248 с.
2. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии: Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы. – М., 1939. – Т. V. – 354 с.
3. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Вища шк., 1986. – 199 с.
4. Ковалик І.І. Семантична функція кореня в словотвірному гнізді / І.І. Ковалик // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 17-35.
5. Клименко Н.Ф. Композит // Українська мова: енциклопедія. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.: іл. 262-264.
6. Клименко Н.Ф. Словоскладання // Українська мова: енциклопедія. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.: іл. 616-617.

нюватися прийменниками): *припинення права власності на будинок, реєстрація права власності на землю; прикметник + іменник + іменник + іменник: пріоритетні напрямки розвитку підприємства, податкова база активу й зобов'язання; прикметник + іменник + прикметник + іменник: акцизний збір з імпортованих товарів; прикметник + прикметник + прикметник (дієприкметник) + іменник: загальний додатковий митний податок, загальний річний оподатковуваний дохід, загальний місячний оподатковуваний дохід.*

Проведений аналіз складених найменувань досліджуваної галузі свідчить про існування термінів-словосполучень, що виникли внаслідок ускладнення термінів простішої конструкції. У терміносистемі оподаткування п'ятикомпонентні термінів-словосполучення не відзначаються великою продуктивністю. Вони утворені поєднаннями: *іменник + іменник + іменник + іменник + іменник: збір на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства; іменник + прикметник + прикметник + іменник + іменник: модернізація державної податкової служби України; іменник + іменник + прикметник + іменник + іменник: договір на право тимчасового користування землею, порушення законодавства про бюджетну систему України; іменник + іменник + іменник + прикметник + іменник: надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів, коштів доходів бюджетів місцевого самоврядування; іменник + іменник + прикметник + іменник + іменник: прогресія шкали податкових ставок проста (ступінчаста); іменник + іменник + прикметник + прикметник + іменник: акциз на нафту й освітлювальні мінеральні масла, збір за запис до міської обивательської книги; прикметник + іменник + іменник + іменник + іменник: єдиний банк даних платників податків, Український класифікатор форм власності на землю; іменник + прикметник + іменник + прикметник + іменник: збір за спеціальне використання водних ресурсів, податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції; іменник + прикметник + іменник + іменник + іменник: ефективність капітальних вкладень в оновлення виробництва.*

У податковій терміносистемі наявні шести-, семи-, восьми- та дев'ятикомпонентні словотвірні моделі. Такі конструкції не є термінами, вони мають ситуативний характер: *податок на нерухому власність у містах, посадах і містечках; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного*

створення її цілостності, свого рода «мікропроцесор» этой важнейшей функции человеческого восприятия, не может быть раскрыт и осмыслен без опоры на процессы, связанные с синестезией во всех её измерениях – семиотическом, когнитивном, психофизиологическом, поэтическом. Поэтому для лингвоантропоцентризма и сформировавшейся в его недрах когнитивной науки изучение феномена синестезии представляет непреходящую ценность. Ведь синестезия даёт нам возможность по открытым для прямого наблюдения отдельным фрагментам воссоздать целое, и потому являет собой своего рода окно, открывающее вид на глубинные связи восприятия, мышления, сознания и языка, а также в целом на образотворческие виды человеческой деятельности (искусство слова и другие образные модели мира).

Далее, синестезия перекидывает своеобразный «мостик» между гуманитарной и технической сферами знания и деятельности человека, в чём мы имели возможность убедиться, ссылаясь на факты, связанные с так называемым «феноменом Скрябина». Многие говорят и пишут о том, что без достаточной степени развития образного мышления невозможна ни наука, ни техника, часто справедливо ссылаясь при этом на компенсаторное взаимодействие полушарных механизмов мозга, но совершенно забывая о синестезии, через которую, кстати, только и можно понять специфику этого взаимодействия во всём его объёме и многосторонности.

Особую роль играет словесно-синестезийная образность в воспитании искусством, в частности в общении педагога с воспитанниками, на что обычно мало обращают внимания. В данном отношении интересно интервью руководителя детско-юношеской вокальной студии «Вдохновение» (г. Горловка) Н. Г. Шевченко корреспонденту местной газеты «Кочегарка» (23.03.2010). В этом интервью педагог так описывает ресурсы своей «синестезийной риторики», способные зажечь искру вдохновения у детей (выделено мной – В.Б.): *«Ты как будто хочешь ударить звуком, вот как мячик в стену бросаешь»; «Представьте, что ползёт удав. Вот и ваш звук должен тянуться, быть как бы толстым и жирным. А тело удава покрыто узором – это Маринкин надголосок тоненько идёт».*

Вместе с тем мы можем отметить и некоторые аспекты обсуждаемого феномена, требующие дальнейших пояснений.

Это, прежде всего, необходимость размежевания синестезии и патологии синестетического поведения – проблема, поднятая группой Галеева, но не поставившей всех точек над «і». Возникают вопросы: является ли синестетическое мышление в искусстве следствием клинических недугов у его субъектов или это – такая же форма тропеизма, как и другие, не связанные с сенсорикой образные структуры? Решение вопроса осложняется из-за до сих пор продолжающегося экспансионизма клинической психофизиологии в область эстетики литературно-художественного творчества.

Далее, в одной из своих многочисленных статей и книг по синестезии, Б.М. Галеев вполне справедливо затронул вопрос о разнообразии тропеических средств её выражения в литературно-художественном творчестве. В самом деле: сложилась своего рода традиционная практика говорить в связи с синестетической образностью в языке и литературе только лишь о метафоре, куда причисляют в широком смысле слова любые формы иносказания. Возможно, это устроило бы литературоведов с их широким пониманием метафоры, но никак не лингвистов и лингвистилистов, которые работают в субпарадигме детального разграничения стилистических средств семасиологии. Тем не менее, на лингвистическом горизонте пока не просматривается работ, нацеленных на детальный анализ соответствующей дифференциации. Можно было бы, собственно, закрыть на это глаза, если бы не опасность, при таком синкретизме, причислить к синестезии факты, ничего с ней общего не имеющие, как это показано на приведенном выше примере из М. Булгакова.

Наконец, есть определённая и весьма распространённая группа исследований так называемой «колористики» в отдельном художественном произведении или у отдельного автора. В какой мере это явление связано с синестезией? Вопрос ставится в ракурсе наличия некоего «сенсорного фильтра» у субъекта восприятия в целом или у отдельного автора в частности. Под «фильтром» понимается доминирующая часть сенсорiums, через канал которого воспринимается всё остальное разнообразие чувственного мира, т.е. наличие, скажем, у субъекта или автора зрения как у орла, нюха как у собаки, слуха как у зайца и т.п. Приведенный выше пример профессиональных особенностей героя фильма «Опасный возраст» выявляет и эту сторону синестезии – недаром же его имя Наркиз всё время

оцінки нерухомоті, ухиляння від сплати податків, реєстрація прав на нерухомість, прибуток від реалізації продукції, плата за користування надрами.

Рідше в досліджуваній терміносистемі вживаються терміни, утворені за моделлю **прикметник + іменник + іменник**: *протсторова база обліку, податкова політика держави, економічна оцінка збитковості*, іноді з прийменником **на**, наприклад: *поточний податок на прибуток*; **іменник + іменник + прикметник**: *ставка податку фіксована*; **іменник + прикметник + прикметник (дієприкметник)**: *рента страхова довічна, дохід сукупний оподатковуваний*; **дієприкметник + іменник + іменник** з прийменником **на**: *відстрочений податок на прибуток*; **дієприкметник + прикметник + іменник**: *відстрочений податковий актив, відстрочене податкове зобов'язання*.

Чотирикомпонентні терміни-словосполучення, як правило, утворюються внаслідок додавання до двоконпонентних словосполук інших двоконпонентних сполук як самостійних структурних одиниць або внаслідок додавання до тричленних словосполучень уточнювальних елементів. Такі словосполучення утворюються за моделями: **іменник + іменник + іменник + іменник** з прийменником **на** та сполучником **і**: *податок на прибуток підприємств і організації*; **прикметник + іменник + прикметник + іменник**: *пріоритетні напрямки податкової діяльності, податкова адреса фізичної особи, середня податкостроможність територіального колективу, прогресивна (регресивна) шкала податкових ставок*; **іменник + іменник + прикметник + іменник**, наприклад: *планування використання державної власності, приховування даних фінансових витрат*. Серед термінів моделі **іменник + іменник + прикметник + іменник** натрапляємо на словосполучення з прийменниками **за, із**: *плата за марки акцизного збору, податок із доходів фізичних осіб*.

В українській термінології оподаткування малопродуктивними є моделі **іменник + прикметник + прикметник + іменник**: *зона посиленого фінансового контролю*, іноді до складу словосполучень такої моделі входить прийменник **на**, наприклад: *повноваження на майбутні бюджетні зобов'язання*; **іменник + прикметник + іменник + іменник** (зрідка з прийменником **за**): *класифікатор цільового призначення коштів, оплата за безгрошовий (безоплатний) перехід мастків*; **іменник + іменник + іменник + іменник** (яка іноді може усклад-

Двочленні терміни-словосполучення, як правило, стають основою для творення складніших термінів, зокрема трикомпонентних. У них родова ознака перетворюється на видову: *плата орендна – плата орендна непередбачена, оптимізація розмірів – оптимізація розмірів внесків, критерії кредитування – критерії кредитування підприємств, податкова знижка – знижка податкова початкова, податкова ставка – процентна податкова ставка (шкала податкових ставок, пропорційна податкова ставка), податкові платежі – фактичні податкові платежі.*

Серед утворених тричленних термінологічних конструкцій переважають моделі **іменник + прикметник + іменник**. Залежно від приналежності компонентів таких словосполучень до термінологічної чи до загальноживаної лексики, виділяємо структури, у яких: а) усі три слова мають термінологічний характер: *ставка земельного податку, розпорядники бюджетних коштів, стадії бюджетного процесу, дефіцит платіжного балансу, розстрочення податкового боргу, шкала податкових ставок*; б) терміни, до складу яких входять загальноживані слова: *розміри транспортного податку, принципи податкового законодавства, ставка земельного податку, платники земельного податку, право податкової ініціативи, податкоспроможність територіального колективу*, серед них модель **іменник + прикметник + іменник у Р. в. одн. чи мн.**, іноді представлені з прийменниками *про, з, із, від, на*, наприклад: *рішення про місцевий бюджет, прибутковий податок з громадян, відрахування із заробітної платні, прибуток від позареалізаційних (страхових) операцій, відрахування на геологорозвідувальні роботи; іменник + прикметник + іменник в О. в. мн.*, наприклад, *управління фінансовими ресурсами.*

Також поширена в системі оподаткування модель **прикметник + прикметник + іменник**: *спеціальний торговий патент, стратегічний податковий контроль, звітний податковий період, платежі податкові фактичні, процентна податкова ставка, пропорційна податкова ставка.*

Широко представлена в терміносистемі оподаткування модель **іменник + іменник + іменник**: *класифікація доходів бюджету, система реєстрації податків (доходів, прибутків), реєстр (облік) платників податків* тощо. Серед термінів цього виду незначну частину становлять словосполучення, у структурі яких наявні прийменники *на, про, з, в, від, за*: *експерт з*

путали с названием цветка «нарцисс». Иными словами, ждёт ответа важнейший вопрос о самой сущностной природе синестезии: является ли она в конечном итоге синтезом чувств, их подменой, их селекцией или это разные её проявления?

Таким образом, ситуация банальна в том смысле, что вопросы бесконечны, и чем глубже погружаешься в проблему, тем их больше. Но она и неординарна в том смысле, что явление, которому посвящены уже целые тома плюс данная статья, ими далеко не исчерпано.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байков В.Г. Понимание образа и образ понимания // Восточнославянская филология. – Вып. 16. – Горловка: Изд-во ГТПИИЯ, 2009. – С. 30-42.
2. Галеев Б.М. Какого цвета «Малиновый звон»? // Природа. – 1988. – № 3. – С. 54-57.
3. Галеев Б.М. Светомызыка сегодня: развитие идей Скрябина (на примере казанской школы нового искусства) // Учёные записки Госмузея А. Скрябина. – Вып. 3. – М., 1998. – С. 52-71.
4. Галеев Б.М. «Буду грешить Господом данными чувствами – всеми пятью!» (о синестезии в творчестве Марины Цветаевой) // День и Ночь. – 1999. – № 5-6. – С. 222-224.
5. Галеев Б.М. Литература как «полигон» для изучения синестезии // Междисциплинарные связи при изучении литературы: Сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во СГУ, 2003. – С. 33-38.
6. Галеев Б.М. Синестезия в мире метафор // Обработка текста и когнитивные технологии: Материалы Междунар. конф. – М.-Варна, 2004. – С. 33-42.
7. Галеев Б.М. Историко-теоретический анализ концепций синестезии в мировой психологии // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2005. – № 1(38). – С. 159-168.
8. Єщенко Т.А., Дмитрієва Н.А. Синестезія як феномен психолінгвістики та лінгвокультурології (на матеріалі української поезії кінця ХХ століття) // Мова та культура: Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. – Т. 1. – Горлівка: Вид-во ГДПМ, 17-18 грудня 2007 р. – С. 89-101.
9. Кундик О.И. Специфика синестезийных словосочетаний в русском и английском языках: Дисс. ... канд. филол. наук. – Саратов: СГУ, 1997. – 164 с.

10. Кундик О.И. Гендерные особенности восприятия синестезии // Германская филология: Межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 1. – Саратов: Науч. кн., 2006. – С. 68-72.
11. Лурия А.Р. Ощущения и восприятие // Материалы к курсу лекций по общей психологии. Вып. 2. – М.: Изд-во Моск. ун.-та, 1975. – 112 с.
12. Патрушев А.В. В здоровой коже – здоровый слух, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.flantech.com>>.
13. Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. – Вып. V (Языковые универсалии). – М.: Прогресс, 1970. – С. 279-281.
14. Язык о языке: Сб. статей / Под общ. рук. и ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Яз. рус. культуры, 2000. – 642 с. – (Studia Philologica).
15. Cytowic R. E. Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology. A Review of Current Knowledge // Psyche, 1995, 2(10), July [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://psyche.cs.monash.edu.au>>.
16. Cytowic R. E. Synesthesia: a Union of Senses. Second Edition, The MIT Press, 2002. – 424 p.
17. Day, Sean (USA). Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors // Psyche, 2(32), July, 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/psyche-2-32-day.html>>.
18. Wood, Annabella. Synesthesia: Bio Paper Three. “Annabella wood’s blog” 12/7/2006: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.bu.edu/neuropsychology/synvc.html>>.

АНОТАЦІЯ

Байков В.Г. Синестезія як засіб формування цілісності сприйняття словесного образу

У статті пропонується огляд найважливішої літератури з проблеми синестезії у психології, мистецтві, техніці, лінгвістиці та поезії, а також аналіз деяких прикладів цього явища на матеріалі російської, англійської та української мов. При цьому акцент зроблено на провідній ролі синестезії у створенні цілісного сприйняття світу та формуванні поетичного образу і її ролі у розвитку значення слова. Підкреслюється необхідність відмежування синестезії від деяких виразних засобів,

Терміносполучення цього виду можна поділити на різновиди, у яких:

1) прикметник та іменник мають термінологічний характер, наприклад: *акордна оплата, сальдовий метод, неподаткові надходження, валовий прибуток, інформаційні системи, податковий кодекс (закон, вексель, звіт, кредит, імунітет), податкове законодавство (розслідування, регулювання), податкова політика (квота, позика, ставка, знижка, міліція, поліція, система, інструкція, декларація, адміністрація)*;

2) прикметник є терміном, а іменник – загальноживаним словом: *збір митний (акцизний, кліринговий, ліцензійний, окладний, загальнодержавний, податковий, патентний), податкові канікули, податкова характеристика (вимога, культура), податковий ризик (тягар, лист), податкова робота*;

3) прикметник є загальноживаним словом, а іменник – терміном, наприклад: *активне майно, середній прибуток, додатковий прибуток, чистий дохід, платежі передавальні, дохід лісовий (чистий, прихований, нарахований, заявлений, сукупний), дрібний кредит, акциз зменшений, платник неналежний, податок прямий (непрямий, розкладний), дохід прихований*;

4) малочисельними є словосполучення, у яких прикметник та іменник – загальноживані слова: *збір разовий (місцевий)*.

2. **Іменник + іменник.** За частотністю використання при творенні двокомпонентних термінів-словосполучень досліджуваної галузі ця модель посідає друге місце. У ній, як правило, перший компонент домінує (*договір застави, режим оподаткування, оптимізація розмірів, прибуток бруто, закон Парето*). За нашими спостереженнями, серед термінів-словосполучень, побудованих за цією моделлю, переважають ті, що складаються з **іменника у Н. в.** + **іменника у Р. в.:** *критерії кредитування, легалізація доходів, орган стягнення, дохід платника, інвентаризація майна, накладання (стягнення) податку, оподаткування (декларування) доходів, рівень інфляції, об'єкт оподаткування, норма оподаткування, облік коштів, дохід страховика*. Терміни-словосполучення моделі **іменник + іменник** мають переважно безприйменникову конструкцію. Терміни-словосполучення з прийменниками становлять в УПТ незначну кількість: *податок на землю, податок з реклами, платежі до бюджету, плата за воду (за землею)*.

Проаналізувавши способи творення складних слів української терміносистеми оподаткування, можна зробити висновок, що композиція, юкстапозиція та аббревіація є досить продуктивними способами словотворення, які помітно активізувалися із середини ХХ ст.

У сучасній терміносистемі оподаткування важливе місце належить термінам-словосполученням – 'синтаксичним конструкціям, утворюваним поєднанням двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв'язку' [6, с. 617]. Такі конструкції на сучасному етапі є одним з основних способів термінологічної номінації, оскільки "в них відображається вся комплексно-структурна складність відповідної наукової сфери. Термін-словосполучення, з одного боку, має властивості терміна, а з іншого – словосполучення. Як різновид терміна він характеризується системністю, наявністю дефініції, тенденцією до моносемії в межах свого термінологічного поля. Як різновид словосполучення є певною синтаксичною конструкцією, що складається з двох або більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку" [19, с. 88].

Терміни-словосполучення є складним найменуванням наукового поняття, виконує номінативну та комунікативну функції і є невід'ємною частиною термінологічної системи.

Серед термінів-словосполучень, відповідно до типу їхньої структури, виділяють: дво-, три-, чотири-, рідше п'яти-, шести- і більше компонентні словосполучення. Виділення різновидів словосполучень з більшою, ніж сім, кількістю структурних елементів вважаємо доцільним, оскільки закономірності їхнього компонентного складу важко виявити (вони можуть мати конкретний ситуативний характер). Найхарактернішими для термінології оподаткування є структурні моделі дво- та трикомпонентних словосполучень. Серед них виділяємо такі, що утворилися поєднанням:

1. **Прикметник + іменник.** На думку Д.С. Лотте, у термінології "сполучення прикметника з іменником є зручнішим, ніж сполучення двох іменників" [15, с. 14]. У таких словосполученнях головним словом виступає іменник, а ознаку поняття, ним названого, позначає прикметник (*торговельний прибуток, чистий дохід, податкові платежі, приховані доходи, загальнодержавні збори, місцеві збори, фінансове планування*).

що з нею формально співпадають, але суттєво від неї відрізняються за змістом.

Ключові слова: антропоцентрична парадигма лінгвістики, вербальний образ, ментальний образ, синестезія, синестет, конкомітанти, сенсоріум, міжмодальні переходи, Закон Ульманна, сприйняття.

АННОТАЦІЯ

Байков В.Г. Синестезия как средство формирования целостности восприятия словесного образа

В статье предлагается обзор важнейшей литературы вопроса по проблеме синестезии в психологии, искусстве, технике, лингвистике и поэтике, а также анализ ряда примеров этого явления на материале русского, английского и украинского языков. Акцент делается на ведущей роли синестезии в создании целостности восприятия мира и формирования поэтического образа, а также её роли в развитии семантики слова. Указывается на необходимость отграничения синестезии от некоторых выразительных средств, формально с ней совпадающих, но по содержанию от неё существенно отличных.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма лингвистики, вербальный образ, ментальный образ, синестезия, синестет, конкомитанты, сенсорииум, межмодальные переходы, Закон Ульманна, восприятие.

SUMMARY

Baikov V.G. Synaesthesia as Means of Forming a Holistic Perception of Verbal Images

This paper sums up several major writings devoted to synaesthesia as tackled in Psychology, the Arts, Technology, Linguistics and Poetics, and suggests an analysis of instances exemplifying this device in Russian, English and Ukrainian. The emphasis is made on the leading role of synaesthesia as a facility to help percepts see the world in its integrity by forming its holistic poetic image and thereby developing word meanings. Treated are also cases of false synaesthetic structures that want disambiguating from their genuine deep structure homonyms.

Key words: linguo-anthropocentric paradigm, worded image, mental image, synaesthesia, synaesthete, concomitants, sensorium, cross-modality gateways, Ullmann's Principle, perception.

Н.В. Барбара
(Конотоп)

УДК 811.161.1:81'42'373

**ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ПОЛЯ
'СТРАНА' КОНЦЕПТА УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ
'ДОМ' В РОССИЙСКОЙ ПРЕССЕ**

Изучение языка прессы находится в сфере научных исследований многих отечественных и зарубежных лингвистов (Н. Н. Богомолова, И. И. Брага, А. М. Григораш, К. П. Дацишин, И. М. Дзялошинский, Л. П. Дядечко, В. М. Корнеев, Н. В. Костенко, В. Г. Костомаров, Е. С. Кубрякова, Л. А. Кудрявцева, Е. А. Кучерова, Н. Г. Озерова, С. Т. Онуфрив, Т. М. Полякова, Т. В. Слободянюк, Г. Я. Солганик и др. (см., например, [5; 6; 8; 9; 10]), однако тексты русской прессы с точки зрения представления основополагающих концептов украинской культуры не были предметом изучения.

Актуальность исследования обусловлена вниманием к проблемам национального самосознания и самовыражения, необходимостью поисков новых подходов к изучению средств вербального представления концептов культуры нации-соседа, представляющих особый интерес для таких современных направлений языкознания, как лингвокультурология, этнолингвистика, когнитивная лингвистика, основным объектом анализа которых являются «язык, культура, человеческая личность» [3, с. 7].

Цель данного исследования состоит в том, чтобы выявить и описать основные языковые средства представления микрополя 'СТРАНА' концепта украинской культуры 'ДОМ' в текстах прессы России с точки зрения носителей русского языка.

Материалом исследования послужили статьи об Украине, опубликованные в российской прессе последних лет, в том числе в интернет-изданиях.

В украинской культуре концепт 'ДОМ' занимает особое место, являясь универсальной моделью всего в национальной ментальности (см. [1, с. 40-98; 13, с. 71-83]). В украинском языке *дом* (*дім*) – «1. Будівля, призначена для житла або для розміщення різних установ; будинок. 2. Приміщення, в якому живуть люди; житло. 3. Приміщення, люди, що в ньому живуть, та їх господарство. // Про сім'ю або людей, що живуть в

знаходить відображення в морфологічній структурі деривата і що повніше відображення елементів, то легше стає поверхнева структура деривата ключем до його розуміння» [12, с. 118]. Появу аббревіатур спричинює постійне прагнення людини до «економії фізіологічних затрат» як одного з «найяскравіших виявів захисних функцій організму в мові» [18, с. 149]. Залежно від того, як згортаються словосполучення в окремі слова та як при цьому скорочуються їхні компоненти, вчені розрізняють структурні види аббревіатур. Зокрема, В.М. Лейчик виділяє чотири типи аббревіатур: 1) літерні, 2) звукові, 3) складові, 4) комплексні [13]. О.Т. Волох визначає три типи аббревіатур: 1) часткові, 2) ініціальні, 3) комбіновані [3, с. 192]. У «Словнику скорочень в українській мові» аббревіатури класифікують як ініціальні та графічні (умовні) [20, с. 6]. За структурою терміни-аббревіатури аналізованої термінології належать до ініціальних.

Ініціальні податкові аббревіатури можуть утворюватися внаслідок стягнення словосполучень: *ВВП* – валовий внутрішній продукт, *АІС* – автоматизована інформаційна система, *ВНП* – валовий національний продукт, *ОПП* – облік платників податків, *ФСП* – фіксований сільськогосподарський податок, *ЧНП* – чистий національний продукт. Опрацьований лексичний матеріал показує, що ініціальні аббревіатури зрідка можуть утворюватися на основі багатослівних термінів-словосполучень: *АСУБД* – автоматизовані системи управління базами даних, *НУДПСУ* – Національний університет державної податкової служби України. Якщо до складу словосполучення входять прийменники або сполучники, вони, як правило, не стають елементами аббревіатури, а опускаються (*ПДВ* – податок на додану вартість), скорочуються тільки повнозначні слова.

На сучасному етапі помітна тенденція до запозичення аббревіатур з англійської мови, часто без перекладу (*GATT* – генеральна угода про тарифи і торгівлю, *GSDJ* – всесвітня протесторова інфраструктура даних, *GPS* – глобальна система позиціонування). Це зумовлено тим, що поняття, позначені цими аббревіатурами, виникли в іншій країні й запозичилися разом з назвою. Така практика терміновживання є негативною, оскільки іншомовні аббревіатури є складними у вимові, їх важко запам'ятати, їхня дефініція не завжди зрозуміла. Мовознавці в тісній співпраці з фахівцями-податківцями розглядають можливість їх транслітерації або транскрипції.

борг, фінансовий контроль утворилися складні терміни *податко-спроможність, економприбуток, трансфлатіж, держборг, фінконтроль*. Композитний термін є єдино оформленою одиницею не лише в граматичному, а й у семантичному плані.

Складні слова можуть утворюватися способом *словоскладання*. Цей словотвірний спосіб у терміносистемі оподаткування продуктивністю значно поступається основоскладанню. Він полягає у складанні дво- або кількокореневих похідних – юкстапозитів шляхом поєднання окремих слів чи словоформ. У сучасному мовознавстві терміни-юкстапозити визначаються по-різному. Н.Ф. Клименко [7], Л.Л. Рогозін [17] кваліфікують їх як складні слова; О.Г. Чумак [21] відносить їх до словосполучень; на думку М.І. Привалової, такі складні лексичні одиниці можна зараховувати до обох названих вище груп, визначаючи межу між ними на основі семантико-синтаксичних ознак [16]. А.А. Бурячок відзначає схожість одиниць, утворених за моделлю прикладки, і складених номінацій [1].

У податковій термінології складанням слів утворені складні прикметники, що позначають комплексну ознаку предмета або дії: *податково-фінансовий, бюджетно-фінансовий, прибутково-видатковий, адміністративно-господарський* та терміни на позначення: 1) назв способів обчислення ставки податку (*брутто-процент, брутто-дохід*); 2) назв об'єктів фінансового та іншого призначення (*банк-іпотекоутримувач, фірма-банкрут*); 3) назв осіб за фахом (*інспектор-податківець*); 4) назв документів (*план-схема, план-графік*).

Отже, композиція – один із продуктивних способів творення термінів в аналізованій терміносистемі, а моделі, за якими виникають композити, історично складаються відповідно до внутрішніх закономірностей мови.

Одним із способів поповнення УПТ є аббревіатура – “складноскорочене слово – похідне слово, що виникає внаслідок аббревіації”, за якої відбувається “об'єднання скорочених основ, скорочених і повних основ, а також творення простого похідного слова шляхом довільного скорочення твірної одиниці” [7, с. 7]. За аббревіації відбувається стягнення, згоргання словосполучень, які є джерелом аббревіатур. Кожне слово словосполучення має бути “представленим” в аббревіатурі, щоб аббревіатура була зрозумілою для того, хто її вживає: “Що більша кількість повнозначних елементів у початковій структурі

одному приміщенні» [12, т. II, с. 303]. Поєднанню в рамках українського концепта *‘ДОМ’* розглядаємо декілька концептів, зв'язаних один з одним: дом як країна або батьківщина, дом як будівля, «фортеця», дозволяюча захиститися від невгод зовнішнього світу; дом як родина.

Українці самобитні, трудолюбиві, домовиті, господарствені, при цьому індивідуалістичні, що перешкоджає підвищенню благополуччя, рівня життя всього народу (см. [1, с. 47-54; 2, с. 3]). Типичні для української ментальності гостеприємність і щедрість, прагнення підтримувати традиції, облаштовувати мікросвіт дають сплав, названий колоритністю і який при оцінці носителями російської мови набуває позитивні аксіологічні характеристики (см. [14; 15]).

Своє сприйняття дому, моделі мікросоціума, українець переносить і на сприйняття **країни**, держави, суспільства в цілому (см. [4]). О сприйнятті українцями країни як свого дому говорять багато дослідники феномена, зокрема, сучасний вчений Р. А. Додонов: «Дніпро і Десна, Карпати і Степь, Хортиця і Великий Луг – для українця це не просто топоніми, позначають природні об'єкти, але щось більше: естетично сприйнята середовище проживання, їх оточення, їх світ, їх Дім (з великої букви), а часто – поетичні образи і елементи міфології» [7, с. 83].

Індивідуалістичний тип ментальності в багатьох випадках перешкоджає представителю нації сприймати інтереси країни так само близько і відповідально, як свої власні. Тексти російської преси ілюструють прикладами домінування індивідуальних інтересів над колективними: «На одному полюсі – обнищення і розчарування широких мас населення. На другому – егоїзм і близорукість властей, що утримують, виражаються в **клановості політики і сімейственности економіки**. Ці тенденції ставлять перешкоди розвитку середнього класу» (Ізв. 28.03.05), переважанням емоційності в різних сферах, що, однак, не перешкоджає розвитку: «**Політекономія: Мухи і котлети по-київськи** [заголовок]. **Кругом сплошна демократія і політична нестабільність. Котора, впроти міфу російського виробництва, абсолютно не перешкоджає розвитку економіки. Мухи політичних баталій – окремо, котлети по-київськи національної економіки – окремо. Інакше б російські власники заво-**

дов, газет, пароходов не летали бы в Киев как на работу» (В 31.01.07) (трансформований прецедентний текст *котлети по-киевски* реалізує аспект прецедентності «українське етнічне своєобразие», проявляючись і в закономірностях розвитку сучасної економіки).

Превалювання інтересів вузького кола нерідко приводить до **пренебреженню інтересами общего дома**, що відображається за допомогою негативно маркованої аксіологічної лексики *дразги, инцидент, баталии* і т. п.: «Литвин убежден, что внутривитуполітичеськє *дразги* вокруг **инцидента** с министром внутрєнних дел "дорого обойдутся украинскому народу – Партия регионов и президентская команда реализуют проект по досрочному прекращению полномочий парламента"» (rusnovosti.ru/2009/05/13).

Негативну аксіологічну характеристику в контексті прибувають сопоставляемє Парк Победы – свалки мусора і т. п.: «В Севастополе земли Парка Победы отдадут под застройку. Прямо на местах ожесточенных боєв... прорастают частные дома, гостиницы, развлекательные комплексы... Как атрибут перемен – свалки строительного мусора у забора памятника истории. Национальное достояние севастопольцев – Парк Победы – стал объектом капиталовложений» (В 13.05.09).

Результаты Референдума 1991 г., события революции 2004 г. и после нее, данные современных социологических исследований, констатирующих существенные различия в особенностях ментальности различных регионов Украины, в политических взглядах, все же отражают желание украинцев видеть свою страну независимой, самостоятельно определяющей свой путь, свидетельствуют, что украинцы **настроены патриотично**. Это отмечается в контекстах русской прессы посредством включения прагмем *государственность, территориальная целостность, внешнее вмешательство, суверенное право*, которые подчеркивают значимость собственной государственности для носителей украинской ментальности: «Нельзя оскорблять Украину, изображая ее руководство маррионетками Запада... а граждан – какими-то недоумками, не понимающими **собственной выгоды** и не имеющими права на государственность.. Есть ирония в том, что упреки украинцам в непонимании выгоды **противоречат всему российскому фольклору, в котором хохлы своей пользы никогда не упу-**

Одним із шляхів поповнення УПТ є **терміни-композиції** (похідні слова, утворювані способом осново- та словоскладання [5, с. 262]). Для них характерна семантична єдність, вони функціонують у тісному зв'язку з системою словосполучень і є вищим ступенем конкретизації, оскільки об'єднання в одному слові по кілька основ дає можливість точно характеризувати предмети, явища за кількома ознаками [19, с. 78], наприклад: *адмінресурси – адміністративні ресурси, держбюджет – державний бюджет*. Чимало українських термінів-композицій утворено за допомогою греко-латинських компонентів, що додалися до національних основ (слів). «Гібридні (“схрещені”) терміни, які утворено із генетично різнорідних елементів (найчастіше за моделлю “іншомовна твірна основа + власнемовні афікси”), набувають високої інформаційної здатності, що дозволяє сприяти основоположним тенденціям точності та економності у будь-якій термінологічній системі” [10, с. 48]. Серед препозиційних міжнародних компонентів, що додаються до національних або іншомовних основ (слів), засвідчено **макро-, мікро-, ре-**: *макроекономіка, мікроекономіка, реприватизація, реінвестиція* тощо.

Терміни-композиції в аналізованій терміносистемі посідають значне місце, оскільки складні назви мають кілька переваг перед іншими номінаціями: вони компактніші від словосполучень, на основі яких будуються; по-друге, “складні слова потрібні не тільки для задоволення потреби в нових словах, а також у тому, що часто справді існує потреба висловити дві ідеї в одному слові” [2, с. 46].

Під час творення складних термінів використовують компоненти, що побутують у мові як самостійні слова. Термін *платоспроможність* утворився з двох слів «плата» і «спроможність» і вживається в мові зі значенням ‘спроможність сплачувати за певні послуги, товари’; *податкомісткість* – зі слів «податок» і «місткість» – ‘показник ефективності податкової політики’, *самоподаткування* – зі слів «сам» й «оподаткування» – ‘форма залучення на добровільній основі за рішенням зборів громадян за місцем проживання коштів населення відповідної території для фінансування разових цільових заходів соціально-побутового характеру тощо’. Основи слів досліджуваної терміносистеми можуть поєднуватися за допомогою інтерфікса **o** або без нього. Наприклад, від термінів-словосполучень *податкова спроможність, економічний прибуток, трансферний платіж, державний*

до створення комплексу назв, пов'язаних загальною твірною основою" [4, с. 113]. Для аналізованої терміносистеми притаманніша тенденція гніздового творення термінів "за наростанням складності структури їхньої словотвірної формально-семантичної похідності" [9, с. 17], наприклад, від слова *платити* утворилася низка однослівних похідних: *плата, платіж, переплата, сплата, сплачений*.

У сучасній податковій термінології наявні терміни, утворені **суфіксальним** способом, серед них:

1) деривати зі значенням назви спеціальності, моделлю творення яких є "основа дієслова + суфікси **-ач, -ник**": *збирати – збирач, платити – платник, радити – радник, служити – служебник* та ін., "іменна основа + суфікс **-ник**": *оброк – оброчник, ясак – ясачник*;

2) деривати на позначення назв процесів, дій, утворені додаванням до дієслівних основ суфіксів **-анн(я), -енн(я)**: *декларувати – декларування (дохідів), сплачувати – сплачування (податку), стягувати – стягнення (податку), погасити – погашення (податкового боргу)* та ін.;

3) за допомогою суфіксів **-ов(ий), -ов(е), -ивн(ий)** від іменникових основ утворилися прикметники: *податок – податковий, прогрес – прогресивний* та субстантивовані іменники: *міст – мостове, вічко – очкове, плуг – плугове, рік – рокове* та ін.

У творенні податкових термінів меншою мірою наявна **префіксація**. Приєднанням префіксів **недо-, пере-** до іменникових основ утворилися деривати на позначення показника розрахунків: *плата – недоплата, переплата* та ін.

Не відзначається продуктивністю й утворення податкових термінів **префіксально-суфіксальним** способом. До складу найбільш поширених словотвірних моделей належать префікси **по-, ви-** та суфікси **-ок, -ів(ець), -н(е), -ник**:

1) від дієслівної основи *дати* за допомогою префікса **по-** і суфікса **-ок** утворено термін *податок*, приєднанн Оям префікса **ви-** і суфікса **-ок** – *видаток*;

2) за допомогою префікса **по-** і суфікса **-ів(ець)** – *податківець*;

3) приєднанням до іменних основ префікса **по-** і суфікса **-н(е)** утворилися терміни *подимне, подвірне, посошне, поральне*;

4) за допомогою префікса **по-** і суфікса **-ник** утворилися поодинокі терміни зі значенням особи за видом діяльності: *плужник*.

скают. Если Россия ставит под сомнение территориальную целостность Украины, то Украина, естественно, будет двигаться в сторону тех, кто ее защитит» (В 28.07.08) (мнение российского политолога); *«Украина самостоятельно, без внешнего вмешательства, будет определять свою внешнюю и внутреннюю политику, в том числе в гуманитарной сфере»*, – *отметила Тимошенко в своем заявлении* (russianews.ru/news/26144/); *«При спокойном взгляде на перечень обид легко заметить, что это «родственные» обиды – когда мы заранее рассчитываем на помощь друга, а он занят своими делами. ...Суверенное государство имеет право вступить в НАТО, продавать оружие другому государству, не обращать внимания на чужой язык, вырабатывать свои правила отношений с конфессиями и т. д.»* (Вед. 12.08.09); *«Аналитик Михаил Погребинский: каждый восьмой украинец считает послание Медведева политически хамским»* (polit.ru/news/2009/08/12) (представлен результат опроса в отношении послания Дмитрия Медведева Президенту Украины в августе 2009 г.).

Контексты русских газет отражают понимание того, что Украина – это «отдельный дом», с помощью фразем *отрезанный ломоть, фантомная боль*: *«Украина – это фантомная боль России. Она болит по-настоящему, но ее уже нет. Пора привыкнуть к тому, что Украина – «отрезанный ломоть», и не питать иллюзий в отношении каких бы то ни было союзнических или иных особых отношений. Никому же не придет в голову предложить Финляндии вступить в СНГ потому, что когда-то она была частью Российской империи»* (АН 29.06.06) (ср.: *фантом* – «привидение, воображаемая опасность» [11, с. 436]).

Однако в печатних текстах находят своє отраження і настроєння частини громадян Росії, не бажають сприймати Україну як самостійне державство, вважають її зовнішню політику предательством російських інтересів, а українців неспособними к проявленню доброї волі, позтому розсма-тривають, к примеру, поставки російського газу як можливість «приструнити» сусідей: *«Надо было... не надеяться на чью-то добрую память и добрую волю. К таким проявлениям украинцы не способны. Они даже не способны выполнять свои собственные обязательства по договорам. Причем эта неспособность присуща не одному Ющенко, а всей политической си-*

стеме України» (АН 22.01.09) (російський політолог в зв'язі с новою ціною на газ для українців). В розглянутому контексті самостійність українців представляється негативною завдяки семіам с отрицательной маркірованностью (*не способны выполнять обязательства, проявляют добрую волю*).

Русские СМІ презентують існуючі різниці в українському «общем доме», своєобразі ментальностей геополітичних регіонів, проявляючись «в *двойственности самой природы Украины, своеобразии,.. политических и социокультурных особенностях украинского народа. Сегодняшняя независимая Украина собрала под своим крылом земли с разной исторической судьбой, существенными различиями в ... менталитете, образе жизни, нравах и обычаях населения*» (Нез. 10.10.05).

Соціологічні дослідження нерідко свідчать про незадоволення частини українців положенням справ в країні, що також знаходить відображення в російській пресі, причому журналісти вдаються до констатації фактів, не супроводжуючи цифрами коментаріями: «*Всероссийский центр изучения общественного мнения... представляет данные масштабного исследования, посвященного тому, как переживают кризис граждане России и других стран бывшего СССР. Уровень удовлетворенности жизнью наиболее высок среди жителей Узбекистана (89%)... Неудовлетворены своей жизнью, в основном, украинцы (62%), армяне (62%)...*» (rb.ru/inform/114957).

Контексти російських газет представляють бачення носителями української ментальності **країни як рідного дому** с присущими йому теплом, атмосферою підтримки, почуттям Родины, що представляється за допомогою включення лексем *дом, культура, серце, моя родина, моя земля* і под.: «*Мы с женой остаемся гражданами Украины. Там – дом, культура. А в Берлине – бизнес, большее движение арта, легче работать. Да и круг общения и возможностей при таком образе жизни гораздо больше*» (ВМ 06.05.08) (українець Борис Михайлов, один из лучших фотохудожников мира); «*У меня были концерты, на которых меня принимали даже лучше, чем на Украине. ... Тем не менее, когда я возвращаюсь на Украину, я что-то переживаю на концертах особенное. Так, что тяжело сердцем быть с чем-то другим. Сердце мое будет украинским,*

УДК 811.161.2'373.46

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОДАТКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Податкова термінологія з погляду походження належить до одного з найдавніших шарів термінологічного словника української мови, тому протягом історії її розвитку в ній відбилися майже всі основні способи словотворення (афіксація, основна, словоскладання, синтаксичний та лексико-семантичний способи), які забезпечували творення нових назв.

Як зазначає Л.О. Симоненко, «термінологічне словотворення на відміну від загальнономовного має деякі особливості, пов'язані насамперед із самою специфікою терміна як лексичної одиниці обмеженої сфери вживання... при термінологічному словотворенні вільніше і простіше поєднуються запозичені та національні словотвірні елементи, спостерігається також зміна семантики загальнономовних морфем» [19, с. 62].

Основою української податкової термінології (далі – УПТ) є **терміни-однослови**, які утворилися двома способами: морфологічним і лексико-семантичним. Оскільки податкова термінологія з погляду походження належить до одного з найдавніших шарів термінологічного словника української мови, в ній відбилися майже всі основні способи словотворення (морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний та ін.), які забезпечували можливість творення нових назв.

Не всі з перелічених вище способів мають однакову продуктивність. Зокрема, на сучасному етапі малопродуктивним є морфологічний спосіб творення нових термінів. Більшою продуктивністю він відзначався на початкових етапах становлення УПТ.

Морфологічний спосіб творення слів, на думку І.І. Ковалика, полягає в приєднуванні афіксальних морфем до кореневої частини слова «за певними словотворчими моделями, правилами, тенденціями, що існують у певній мові на різних етапах її розвитку» [8, с. 19]. В.П. Даниленко вважає, що для термінології «характерна тенденція до гніздового термінотворення,

АННОТАЦІЯ

Фефелова В.В. Языковые средства выражения коммуникативной силы говорящего в контексте сложных предложений с темпоральной семантикой

В статье рассматриваются языковые средства выражения коммуникативного намерения говорящего; анализируются компоненты эгоцентричного поля автора сообщения. Определяется роль каждого субъекта акта коммуникации, их иерархическая взаимозависимость. Исследуются временные и пространственные координаты ситуации общения, языковые маркеры, способные выражать ситуативно-контекстуальные нюансы, что способствует воссозданию максимально полного образа коммуникативной ситуации и её участников.

Ключевые слова: коммуникативное намерение, эгоцентричное поле, субъект коммуникации, языковой знак, временные и пространственные маркеры, коммуникативная сила говорящего, коммуникативно-прагматическое пространство.

SUMMARY

Fefelova V.V. Language means expressing communicative energy of a speaker in the context of a complex sentence with temporal semantics

The article is centered round the analysis of language means expressing communicative intention of a speaker and components of egocentric field of the author of the message. The part of every subject of the act of communication and his hierarchical interdependency are defined. Under investigation are temporal and spatial co-ordinates of the situation of communication, language markers that express situational-contextual nuances, which promotes the maximum completeness of the image of the situation of communication and its participants.

Key words: communicative intention, egocentric field, a subject of communication, a language sign, temporal and spatial markers, communicative energy of a speaker, communicative-pragmatic space.

где бы я ни была» (ВМ 14.10.05); *«Я очень благодарна своей стране. Моя родина помогла всем нам и морально, и материально. Во-первых, как меня провожали: целый майдан собрался!..»* (МКорр. 07.08.08) (известная певица об оказанной ей поддержке при подготовке к участию в «Евровидении»); *«Сам Ющенко признается в предисловии к красочному каталогу выставки: "Я ощущаю огромную радость, когда удается отыскать красивые вещи народного быта из разных уголков моей земли. Это воодушевляет и прибавляет сил для ответственных дел"»* (Изв. 07.05.08).

Традиционное **гостеприимство украинцев** распространяется и в отношении гостей страны, представляется в контекстах прессы посредством включения лексемы *гостеприимство*, однокоренных ей и традиционного *хлеб-соль*: *«Луганщина встретила... солнечным гостеприимством да хлебом-солью. Все пассажиры этого состава объединены желанием почтить память молодоговардейцев»* (МКорр. 28.09.07); *«К визиту Патриарха Кирилла Украина готовилась заранее. Причем не только верующие и духовенство. Но и украинские политики, спецслужбы, раскольники. Недоброжелатели... готовили почву для провокаций. ...Единственным, кто в этом вое и хаосе взял паузу, оказался Виктор Ющенко. Ну не принято встречать гостя, да еще и Предстоятеля недобрым словом! Впрочем, и отсутствие радости от визита он тоже совершенно не скрывал»* (АН 29.07.09).

Радушие украинцев на уровне страны выражается в **лояльности к представителям других наций**: *«Мои собеседники утверждают, что сегодня на Украине русским хуже не живется. В первые годы независимости им казалось, что язык будет проблемой: в учреждениях стали говорить только по-украински. Но теперь проще...»* (ВМ 20.01.2000).

Уютный дом предполагает постоянный труд, заботу о нем. Приложение усилий для процветания общего дома, страны – это стабильная экономика, высокий уровень жизни, отремонтированные здания, аккуратные улицы, чистые леса, реки и земля. Поскольку такой способ мышления только формируется у украинцев, это свидетельствует о **недостаточной любви и уважении украинцев к общему дому** на современном этапе: *«Музей должен работать над воспитанием патриотов, растить героев. Патриотическое воспитание в любом*

государстве – приоритетное направление государственной политики. Будут патриоты – будет стабильная экономика, благополучная жизнь» (МК 28.09.07) (представлено мнение украинца, директора Луганского музея).

Рассматривая 'СТРАНУ' как составляющую концепта 'ДОМ', следует обязательно упомянуть об отношениях между его обитателями, т. е. в данном случае между согражданами. Специфика рассматриваемого концепта украинской культуры в том, что в различных регионах Украины существуют значительные отличия в ментальности, образе жизни, поведении в быту и т.д.

Дискурс русской прессы отражает эти различия, как правило, относительно политических симпатий граждан, но некоторые контексты представляют философское осмысление сути вопроса, оперируя понятиями *ментальность, нация*: «Кучма исходит из того, что государство Украина есть, а украинцы как нация по большому счету еще не состоялись. В итоге – **вроде бы и эти украинцы, и те, а в разных регионах – разная ментальность, разная политическая ориентированность. Так что в результате – не жить? Почему? – отвечает Кучма. Надо просто разобраться с самими собой. ... Украина ведь действительно не Россия**» (АН 09.07.09) (комментарий общественного аналитика к тезису из книги Л. Д. Кучмы «Украина – не Россия»); «**Опрос показал, что межрегиональная борьба не ретранслируется в межрегиональную вражду и ненависть... Цивилизационный раздел и связанные с ним политические противостояния, безусловно, усложняют консолидацию нации... Но в то же время они спасают страну от... фактической однопартийности и авторитаризма**» (Вед. 07.08.06).

Примеры единения страны вне зависимости от политических симпатий, в порыве гордости за единую Украину также имеют место, в контекстах русской прессы они отражаются путем включения словосочетаний с собирательным местоимением *весь*: «**Вот уже неделю вся Украина отмечает победу донецкого «Шахтера» в Кубке УЕФА... Сегодня в Украине как-то неприлично не радоваться успеху «Шахтера», даже если ты болеешь за киевское «Динамо»... Или не разделяешь политических взглядов хозяина донецкого клуба Рината Ахметова. «Все лидеры политических сил нас тепло поздравили. И очень важно для нас, что все вместе болели**», – заявил Ахметов» (АН 28.05.09).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Е. Общая лингвистика / Е. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 2000. – 501 с.
3. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления / С.Д. Кацнельсон. – М.: Яз. славянской культуры, 2001. – 851 с.
4. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница: Нова книга, 2009. – 271 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Arnothy C. Une affaire d'héritage. – P.: Edition Bernard Grasset, 1991. – 407 p.
2. Beyala C. Maman a un amant. – P.: Edition Albin Michel S.A., 1993. – 310 p.
3. Bombardier D. Tremblement de coeur. – P.: Edition du Seuil, 1990. – 175 p.
4. Bongrand C. Maximum. – P.: Editions Stock, 1996. – 253 p.
5. Boissard J. L'amour, Béatrice. – P.: Edition Fayard, 1990. – 251 p.
6. Cauvin P. Rue des Bons-Enfants. – P.: Edition Albin Michel, 1990. – 375 p.
7. Deforges R. La Bicyclette Bleue. – P.: Edition Fayard, 1993. – 392 p.

АНОТАЦІЯ

Фефлова В.В. Мовні засоби вираження комунікативної сили мовця в контексті складних речень з темпоральною семантикою

У статті розглядаються мовні засоби вираження комунікативного наміру мовця; аналізуються компоненти егоцентричного поля автора повідомлення. Визначається роль кожного суб'єкта акту комунікації, їх ієрархічна взаємозалежність. Досліджуються часові і просторові координати ситуації спілкування, мовні маркери, що здатні виражати ситуативно-контекстуальні нюанси, які сприяють відтворенню максимально повного образу комунікативної ситуації та її учасників.

Ключові слова: комунікативний простір, егоцентричне поле, суб'єкт комунікації, мовний знак, часові і просторові маркери, комунікативна сила мовця, комунікативно-прагматичний простір.

ності індексального знака «Я» [1, с. 98]. Дослідник характеризує мовний знак «Я» за ознаками «суб'єктивність та особистість», а мовному знакові «Ти» надає ознаки «несуб'єктивності та особистості».

Розглянемо ще кілька висловлень:

(7) *Quand j'étais petite, presque tous les soirs, il jouait à l'ogre* (Boissard «L'amour, Béatrice» : 102).

(8) *Cette saison, quand la barbe poussait très vite, j'allais jusqu'à deux fois par jour chez Barassol, le coiffeur qui faisait le coin de la place des Moulins* (Cauvin «Rue des Bons-Enfants» : 76).

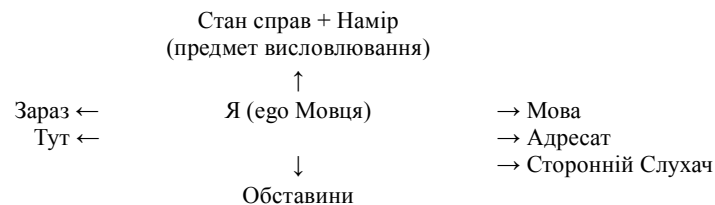
(9) *J'aimais beaucoup quand il faisait ça* (Bongrand «Maximum» : 16).

(10) *Quand j'y ai réussi, la malheureuse Françoise restait immobile un instant* (Deforges «La Bicyclette Bleue» : 51).

Мовні маркери «у, ça, presque tous les soirs, cette saison» набувають виключно ситуативного значення, поза контекстом висловлення системно-мовна семантика цих слів перестає бути егоцентричною, спрямованою на Мовця, його місцезнаходження.

Можна вважати, що інтерпретація мовних знаків «Я, Ти, Ми, Ви» визначається контекстом конкретного акта спілкування, як у висловленні (6). Те саме стосується і мовних знаків «тут, там, зараз, сьогодні, завтра, в цю пору року», як у висловленні (7, 8). Контекст підказує тлумачення часових форм теперішнього, минулого та майбутнього, висловлення (3). Засоби дейксису орієнтовані на Мовця, його місцезнаходження в момент мовлення, на сам момент здійснення мовленнєвого акту.

Таким чином, всі ці настанови взаємопереплітаються. Схематично структуру комунікативно-прагматичного поля мовця можна зобразити так:

Експликація поля '*СТРАНА*' концепта української культури '*ДОМ*' в русській пресі дозволяє виділити його національно-специфічні особливості: превалювання концептуального поля «сім'я» над полем «страна», гостеприимство, значительні различия в ментальності жителів різних регіонів, недостаток уваження к общему дому (стране), толерантніе отношения между гражданами.

Позитивні коннотації в пресі мають господарственность, трудолюбие українців. Як правило, негативні аксіологічні характеристики приобітають контексти, отражающие превалювання частних інтересів над общественними, недостаточное уважение к существующей власти, нередко – проявляння українцями патріотизма, стремления к самоопределению во всех сферах построения государственности.

Наиболее ярко поле '*СТРАНА*' представляється в русских печатных текстах посредством украинских заимствований – вкраплений, этнографизмов, паремий, прецедентных текстов. Проанализированные контексты позволяют делать выводы о широком использовании аксіологіческой лексики, стилистически маркированных элементов, включения прагмем, тематических лексем, фразеологизмов русского языка.

СПИСОК УСЛОВНЫХ СОКРАЩЕНИЙ

1. **АН** – Аргументы недели. Еженедельная газета. – М.
2. **В** – Вести. Спутниковый круглосуточный канал. – www.vesti.ru. – М.
3. **ВМ** – Вечерняя Москва. Ежедневная газета. – М.
4. **Изв.** – Известия. Ежедневная газета. – М.
5. **Вед.** – Ведомости. Ежедневная деловая газета. – М.
6. **МК** – Московский комсомолец. Ежедневная газета. – М.
7. **МКорр.** – Московский корреспондент. – Ежедневная общественно-политическая газета о Москве и столичной жизни. – М.
8. **Нез.** – Независимая газета. Еженедельная газета. – М.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори / Володимир Боніфатійович Антонович. – К. : Либідь, 1995. – 816 с. – (Серія «Пам'ятки історичної думки України»).

2. Бебик В. М. Психологія українства : ментальність і державотворення / В. М. Бебик // Вечірній Київ. – 1994. – 11-18 жовтня. – С. 3.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 448 с.
4. Бичко А. К. Феномен української інтелігенції : Спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич, 1997. – 115 с.
5. Болгова Л. А. Фразеологизмы как средство решения коммуникативно-прагматических задач газетного сообщения / Л. А. Болгова // Сборник научных трудов. – Вып. 315. – М. : МГПИИЯ, 1988. – С. 103-111.
6. Дацишин Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Христина Петрівна Дацишин. – Львів, 2004. – 208 с.
7. Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования / Роман Александрович Додонов. – Запорожье : РА «ТАНДЕМ – У», 1998. – 205 с.
8. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Сніжана Павлівна Коновець. – К., 2002. – 236 с.
9. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: [из наблюдений над речевой практикой масс-медиа] / В. Г. Костомаров. – М. : Педагогика-пресс, 1994. – 247 с.
10. Кудрявцева Л. О. Сучасні аспекти дослідження масмедійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58-66.
11. Михельсон М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний : [в 2 т.] / М. И. Михельсон. – М. : Русские словари, 1994.
12. Словник української мови : [в 11 т.] / [голова ред. кол. акад. АН УРСР І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970-1980 рр.
13. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Богдан Цимбалістий // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 66-96.

Особливості дейктичних слів С.Д. Кацнельсон демонструє на тлі їх зіставлення зі словами, що мають референт [3, с. 551]. Дейктичні знаки відрізняються від називних слів тим, що, по-перше, вони є ситуативними (семантично залежать від ситуації мовлення, поза ситуацією їх значення розпливчато), в той час як називні слова є надситуативними (виокремлюють певний об'єкт незалежно від його присутності / відсутності в момент мовленнєвого акту). По-друге, дейктичні знаки є егоцентричними (постійно співвідносяться з суб'єктом мовлення), називні слова не є егоцентричними (їх вибір не залежить від Мовця, його місцерозташування та моменту мовлення). По-третє, дейктичні знаки – суб'єктивні (об'єкт референції визначається відносно суб'єкта мовлення), а називні слова – об'єктивні (виокремлюють об'єкт, спираючись на певні релевантні ознаки самого предмета). Значення дейктичних знаків є миттєвим, таким, що постійно змінюється від одного вживання до іншого, значення називних слів є сталим, зберігає певний мінімум ознак, необхідних для розпізнання предмета.

(6) *Quand j'ai mis fin à la musicomanie chez nous, ton père a déplacé sa passion chez Schaeffer* (Arnothy «Une affaire d'héritage» : 79).

Автор повідомлення «je» від першої особи описує ситуацію, що відбувається в родинному колі і стосується кількох осіб «chez nous – у нас». Інформація спрямована на Адресата «tu» і події стосуються не тільки тих осіб, що оточують персонально Мовця, а й тих, хто відноситься до Адресата «ton père – твій батько», «chez Schaeffer – до родини Шифер».

Традиційні описи дейктичних слів починаються з позначення місця («ici – là» «тут – там», «celui-ci – celui-là» «цей – той») і часу («maintenant – puis» «зараз – потім», «aujourd'hui – hier – demain» «сьогодні – вчора – завтра»).

Втім, всі ці мовні маркери в своєму функціонуванні орієнтовані на Я-Мовця як суб'єкта комунікативної події. Тому опис або тлумачення повідомлення слід починати із займенника першої особи однини, теперішніх часових форм дієслів і т.ін. Не випадково французький лінгвіст Е.Бенвенист в своїх працях про суб'єктивність мови на перше місце ставить вивчення сут-

слідувати прагматичним Принципам спілкування, Принципу Кооперації та його постулатам, що і він і Адресат обирають зрозумілу обом мову і мовні засоби будови висловлення.

Мовець обраховує стратегію, яка зробить його висловлення доречним, прийнятним для Адресата, і сподівається на розуміння як явного експліцитного, так і прихованого імпліцитного контексту висловлення. Наприклад:

(5) *Ce Dreyer m'agaçait au plus haut point ! Tu as entendu ? Le culot ! Quand il a parlé de la jalousie des femmes... Il n'a donc jamais vu, lui, un homme qui ne supporte pas la «meilleure amie» de sa femme ?* (Arnothy «Une affaire d'héritage» : 79).

Роздратування Автора повідомлення висловлюється не тільки лексичними засобами, але й афективним синтаксисом, нешанобливими відгуками про третю особу, яка, з точки зору Мовця, зовсім нічого не розуміє про справжні стосунки і почуття між чоловіком та жінкою. Мовець вважає себе «досвідченим експертом» і розраховує на співчуття з боку свого Адресата, до якого він дружньо звертається на «Ти».

Важливу роль у вираженні комунікативної сили мовця відіграють дейктичні маркери мови. Вказівка на Простір Мовця (ісі – тут, біля мене) і Час (maintenant – зараз, в момент мовленнєвої події) окреслює зовнішні кордони комунікативно-прагматичного поля, створеного Мовцем.

Не-тут і не-зараз, тобто там і в інший час, не є параметрами комунікативно-прагматичного простору, актуального для того, хто створює повідомлення. Я-Мовець дію в заданих локально-темпоральних межах. Центром цього енергетичного поля виступаю також Я-Мовець. Мій мовленнєвий акт реалізує важливий для прагмалінгвістичного аналізу чинник егоцентризму.

Зараз – це момент часу, коли говорить або пише Мовець; тут – простір навколо Мовця; Ти-Адресат знаходишся на периферії мого енергетичного поля.

Багато дослідників вивчали дейксис особистий, просторовий, часовий, соціальний, а також дискурсивний. Можна назвати роботи К. Бюлера, Р.О. Якобсона, С.Д. Кацнельсона, С. Левінсона, Е. Бенвеніста, О.В. Падучевої.

Дейктичні знаки при певному розумінні є «порожніми»: вони не мають постійної референції. Кожен дейктичний знак є референтним тільки в окремому мовленнєвому знаці, такі знаки є наповненими тільки «тут» і «тепер».

14. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – Мюнхен : Одігітрія, 1993. – 275 с.

15. Яцук Н. Є. Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Наталія Євгенівна Яцук. – К., 2003. – 187 с.

АНОТАЦІЯ

Барбара Н.В. Мовні засоби представлення поля 'КРАЇНА' концепту української культури 'ДІМ' у російській пресі

Стаття присвячена розгляду вербальної експлікації мікрополя 'КРАЇНА' концепту української культури 'ДІМ' у сучасній російській пресі. У рамках поля розглядаються значні відмінності ментальності в різних регіонах, домінування індивідуальних інтересів над колективними, патріотизм, недостатня повага до спільного дому, до інституту влади, сприйняття Батьківщини на рівні рідного дому з атмосферою підтримки, гостинність.

Ключові слова: вербальна експлікація, концепт, концептосфера, ментальна риса, російська преса, лексема, фразеологізм.

АННОТАЦІЯ

Барбара Н.В. Языковые средства представления поля 'СТРАНА' концепта украинской культуры 'ДОМ' в российской прессе

Статья посвящена рассмотрению вербальной экспликации микрополя 'СТРАНА' концепта украинской культуры 'ДОМ' в современной русской прессе. В рамках поля рассматриваются значительные различия ментальности в разных регионах, доминирование индивидуальных интересов над коллективными, патриотизм, недостаточное уважение к общему дому, к институту власти, восприятие Родины на уровне родного дома с атмосферой поддержки, гостеприимство.

Ключевые слова: вербальная экспликация, концепт, концептосфера, ментальная черта, русская пресса, лексема, фразеологизм.

SUMMARY

Barbara N.V. Linguistic expression means of the field "COUNTRY" of the Ukrainian culture concept "HOUSE" in the Russian press

The article deals with the problem of verbal presentation of the microfield "COUNTRY" of the Ukrainian culture concept "House" in the modern Russian press. Within the field framework the author examined considerable differences of mentality in various regions, the prevalence of individual interests over collective ones, patriotism, insufficient respect for the common house, to the institute of power, perception of Motherland as one's native home with the atmosphere of support, hospitality.

Key words: verbal presentation; concept; mental feature; concept sphere; the Russian press; vocabulary unit /Lexical unit; phrase / idiom.

*О.В. Гурко
(Дніпропетровськ)*

УДК 811.161.2'373.46

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Проблема запозичень і шляхів освоєння іншомовних слів залишатиметься *актуальною*, очевидно, стільки, скільки існуватиме сам процес запозичення. «Запозичення – це звернення до лексичного складу інших мов для вираження понять, подальшої диференціації вже існуючих і позначення невідомих раніше предметів», – наголошує у своїй праці О.С. Ахманова [2, с. 68]. Запозичення іншомовних слів є наслідком географічних, економічних, наукових, культурних та інших зв'язків між народами. Слова іншомовного походження – це один із шляхів збагачення лексичного складу мови.

Для нормалізації й упорядкування лексичних систем велике як теоретичне, так і практичне значення має класифікація іншомовних запозичень. На основі класифікації може бути здійснена оцінка запозичень і відповідно до вимог точності лексичної системи можуть бути встановлені критерії для вирішення питання про те, у якому вигляді, якщо в цьому є необхідність, має бути здійснене запозичення.

Авторка повідомляє батькові, що в її житті відбулися певні зміни і що вона не може більше йому допомагати.

Отже, комунікативна настанова Мовця, у контексті висловлень з темпоральною семантикою, виражається граматичними та лексичними маркерами мови: часовою формою дієслова, як у висловленні (1), Futursimple + Futurantérieur виражають не майбутнє передування двох дій, а модальність Мовця «можливо так і станеться одного дня». У висловленні (3) Présent de l'Indicatif створює ефект актуальності змісту сказаного у будь-якому часовому плані (минулому чи майбутньому). Серед лексичних засобів слід зазначити: у висловленні (1) – «втратити останній проблиск надії», у висловленні (2) – «і навіть Антуану стало соромно», у висловленні (4) – «на жодну допомогу».

Наступний чинник – цілеспрямованість інформаційного повідомлення Мовця на Адресат. Мовець взаємодіє з іншими суб'єктами, які знаходяться в тому ж прагматичному просторі. Під час здійснення акту мовлення або письма, Мовець виокремлює одну особу як свого Адресата і називає його Ти. Мовець враховує всі схожі та відмінні риси з Адресатом у функціональному статусі, дотримується відповідно до Адресата постулатів Принципу Ввічливості (такт, великодушність, схвалення/несхвалення дій та слів Адресата, скромність у поведінці, згода/незгода з Адресатом). Мовець обирає нейтральну або іншу форму звернення.

Особливу увагу слід приділяти соціальному або статусно-рольовому дейксису. Тут також діє принцип егоцентризму. Саме Мовець ставить свого співрозмовника на певний рівень соціальної ієрархії, спираючись на свій статус. Партнер Мовця може бути рівним, старшим або молодшим в соціальній ієрархії (або за віком, статтю, позицією в сімейному колі, службово-му становищі, за класовою приналежністю).

Створюючи інформаційне повідомлення, Мовець робить припущення, що Адресат: по-перше, займає відомий або невідомий Мовцю соціальний статус; по-друге, візьме на себе в певній комунікативній ситуації запропоновану йому комунікативну роль Слухача або Читача; по-третє, є дієздатним сприймати (декодувати) висловлювання/висловлення Мовця і зрозуміти його намір.

Мовець робить передбачення, що і він і Адресат володіють схожими знаннями про навколишній світ та про соціальні норми комунікативного спілкування, що і він і Адресат будуть

Мовець користується дієслівними формами зазвичай теперішнього часу та окреслює просторово-часові межі певної комунікативної події.

Я-Мовець – це особа, яка володіє знаннями про зовнішній світ, які є частиною концептуальної і мовної картини етносоціокультурного колективу, до якого вона належить:

(1) *Un jour, je déménagerai sur l'autre versant de la montagne «rejoindre le clan», quand j'aurai perdu la dernière lueur d'espoir* (Bombardier «Tremblement du coeur» : 74).

У контексті висловлення (1) мовець намагається протистояти традиціям, що склалися століттями в родинному колі, бореться за свою самостійність, право на любов, проте не відкидає можливості повернення в «родинне коло», бо визнає, що життєві труднощі можуть його переломити.

Мовець – це особа, яка володіє знаннями правил, конвенцій і принципів, що регулюють поведінку й спілкування між людьми:

(2) *Et même qu'Antoine a eu honte quand sa maman a dit : «Tu ne m'as pas embrassé mon chéri ?»* (Beyala «Maman a un amant» : 213).

З позиції підлітка соромно перед друзями залишатися «мамінінким синком», цілуватися перед тим, як іти до школи. З точки зору батьків, їх дитина має бути вихованою і демонструвати любов та повагу до родини.

Мовець – це особа, яка діє за певних комунікативних обставин, з урахуванням цього вона обирає відповідний канал зв'язку, відповідний код (усний чи писемний) спілкування, ту або іншу вербальну репрезентацію стану справ денотативної ситуації:

(3) *Je vais en vacances avec mes parents et j'ignore où tu te trouves à l'heure exacte où je t'écris* (Beyala «Maman a un amant» : 24).

Автор обирає писемне повідомлення, звертаючись до Адресата, бо не має можливості попрощатися особисто. Позачасове значення дієслівної форми «Présent de l'Indicatif» обирається навмисно: на момент створення повідомлення Автор тільки збирається в подорож; на момент отримання повідомлення все, про що йдеться, належатиме плану минулого.

Мовець – це особа, яка здійснює акти референції відповідно до учасників конкретної ситуації:

(4) *Dès le moment où je suis tombée amoureuse de Samuel, j'ai annoncé à mon père qu'il ne devait espérer aucune aide de ma part* (Arnothy «Une affaire d'héritage» : 217).

Мета даної статті – класифікувати іншомовні слова графічного дизайну за ступенем асиміляції. *Об'єктом дослідження* є лексика графічного дизайну кінця ХХ – початку ХХІ століття, а *предметом наукового аналізу* – процес становлення-розвитку термінологіки графічного дизайну в українській мові.

Одна з перших спроб класифікації запозичень належить І.І. Огієнкові. Усю запозичену лексику він розподілив на три групи, поклавши в основу поділу ознаки давності запозичення лексем, а також ступінь поширеності її в мові-реципієнті. До першої групи науковець відносив слова, які були запозичені давно і стали загальноновживаними; їхнє іншомовне походження носіями мови вже не відчувається. Друга група слів – слова «чисто іншомовні», але які вживаються в нашій мові часто, внаслідок чого набули значного поширення в літературному вжитку й навіть проникли в народну мову. Третю групу І.І. Огієнко визначив як «чисто іноземні», тому що не часто використовуються в нашій мові, це так звані варваризми, які легко можна замінити відповідниками із запозичуваної мови; народній мові вони, як правило, невідомі [15, с. 136]. Д.С. Лотте вважав поділ запозичень, запропонований І.І. Огієнком, досить умовним і довільним. На його думку, при віднесенні мовних одиниць до «своїх» або «чужих» неправомірно враховувати лише критерій «давності» первинного запозичення. Критерієм має стати «ступінь засвоєності» їх мовою, а саме: 1) відповідність сполучень звуків певного слова загальноприйнятим звукосполученням даної мови; 2) відповідність морфологічної форми, зокрема афіксів, загальноприйнятих у цій мові; 3) наявність похідних від розглядуваного слова. «Якщо вони цілком засвоєні у фонетичному, морфологічному і смислово-відношенні, якщо вони здатні так само, як і «свої» елементи, входити до складу слів, утворювати похідні слова, то навряд чи можна виправдати ставлення до них інакше, ніж до будь-якого «свого» елемента», – зазначає Д.С. Лотте [11, с. 17].

Близькою до класифікації І.І. Огієнка є сучасна класифікація іншомовних слів за ступенем асиміляції, на основі якої виділяються такі їх типи: запозичені (або засвоєні) слова, іншомовні слова, варваризми та екзотизми [6, с. 123]. Питання про використання в лексиці варваризмів є дуже суперечливим і не знайшло однозначного розв'язання. Певною мірою це зумовлено різними підходами до розуміння самого поняття «варваризм». Деякі вче-

ні основним критерієм його виокремлення вважають написання зі збереженням графічної форми мови-джерела. Серед термінів графічного дизайну до таких належать, наприклад, формат *JPEG* (від перших літер англійських слів: *join* – з'єднувати, *photographic* – фотографія, *expert* – знавець, *group* – група). На наш погляд, слів з подібною зовнішньою формою слід уникати, надаючи перевагу наявним у літературі графічного дизайну синонімічним описовим зворотам, які мають прозору мотивацію: *JPEG* – графіка в електронних публікаціях.

На думку інших учених, при витлумаченні варваризмів слід замість критерію написання керуватися наявністю національно-конотативного забарвлення та функції називання чужих реалій. Наприклад, в українській мовній енциклопедії наводиться таке визначення варваризмів: «...іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення» [17, с. 59]. Виходячи з цього тлумачення, поняття варваризму й терміна при синхронічному підході є взаємовиключними, бо термін, що входить до певної національної термінологічної системи через запозичення, зазнає обов'язкового процесу адаптації до норм мови-реципієнта, тобто є одиницею нормативною. С.В. Гриньов визначає варваризми як «іноземні слова, що вживаються в усній чи писемній практиці внаслідок моди або інших екстралінгвістичних причин, але не закріпилися в мові ні функціонально, ні стилістично» [6, с. 127]. Таке визначення також суперечить можливості захування конкретного терміна до варваризмів, оскільки термін – одиниця функціонально закріплена. Але далі в того ж таки автора читаємо: «...варваризми мають регулярність вживання в закріплених за ними функціональних сферах, особливо в термінології» [6, с. 127], прикладом чого є використання міжнародних латинських термінів зі збереженням графіки мови-джерела у медицині, біології, філософії, юриспруденції. Очевидно, згадані суперечності зумовлені тим, що при поділі запозичень на основі ступеня асиміляції (зокрема, виділення в окрему групу варваризмів) відбувається змішування формальних, функціональних і екстралінгвістичних ознак, як це видно з наведених дефініцій. Так, в енциклопедії української мови [17, с. 59] як приклад варваризму подається лексема *ню-*

навколо якого будується периферія. Після завершення кожної мовленнєвої події комунікативно-прагматичне поле припиняє своє існування.

Метою статті є аналіз мовних засобів відображення комунікативного наміру Мовця, який є багатокомпонентною категорією й складається із суб'єктивної інтенції автора повідомлення, цілеспрямованості Мовця на Адресата та інших співрозмовників, егоцентрично орієнтованих просторово-часових координат. Об'єктом дослідження виступають комунікативно-прагматичні настанови Мовця, що виражаються в актуалізованому висловленні. Предметом дослідження служать складні речення з підрядним часу, що містять мовні маркери вираження «ego» Мовця.

Творцем комунікативно-прагматичного поля і водночас суб'єктом діяльності в процесі його формування виступає Мовець. Він організує поле з позицій егоцентризму. Адресат відіграє другорядні ролі та розміщується на периферії комунікативно-прагматичного поля. Мовець реалізує у висловлюванні функції, які К. Бюлер характеризує як експресивну, апелятивну, репрезентативну [2, с. 94]. Інвентар мовленнєвих функцій може бути розширеним. Наприклад, Мовець може втілювати у висловлюванні такі настанови [4, с. 81]:

- 1) на самого себе;
- 2) на Адресат;
- 3) на координати певної мовленнєвої події (час, місце);
- 4) на власне висловлювання (його зміст, ситуацію зовнішнього світу, мету, наміри, модальний план, оцінку, стиль та реєстр спілкування, емоційне забарвлення, дискурсивні зв'язки);
- 5) на стиль мови, що вживається в акті комунікації – літературний, просторіччя, діалект, жаргон;
- 6) на обставини акту комунікації;
- 7) іноді на стороннього слухача.

Розглянемо чинник спрямованості мовця на самого себе. Суб'єкт мовленнєвої дії є виконавцем центральної ролі Мовця, у своєму висловлюванні та поведінці в цілому він здійснює самоідентифікацію. Свою роль Мовець позначає словом «Я», за яким стоїть той, хто говорить або пише певне інформаційне повідомлення в конкретний момент (зараз) і в конкретному місці (тут). Окрім цих індексальних позначень

елементів: суб'єкт, об'єкт, мета, засоби, очікуваний результат, необхідність комунікації в певних обставинах, наявність або відсутність успіху.

Під час комунікації контактують мінімум два суб'єкти, кожен зі своєю комунікативною роллю: Мовець та Адресат. У випадку з письмовим текстом йдеться про того, хто пише, та того, хто читає текст, або про Продуцента та Реципієнта [4, с. 79]. Проте ролі суб'єктів комунікативної взаємодії неоднакові за своїм статусом, вони ієрархічно організовані. Головуюче місце належить Мовцю (Продуценту), друга сходинка відводиться Слухачеві (Реципієнту). Якщо в комунікації бере участь стороння особа, то їй відводиться третя, більш низька сходинка.

Головуючий статус комунікативної ролі Мовця не є випадковим. Саме Мовець в акті мовлення створює продукт, який адресується іншому суб'єкту, цей продукт комунікації є носієм змістової інформації, що й називається висловлюванням (висловленням). У висловлюванні у звуковій оболонці об'єктивується речення, яке складається з лексичного, граматичного та семантичного рівнів. Окреме речення не прив'язується до конкретної комунікативної ситуації та до певного Мовця, а от висловлювання ускладнюється під час мовленнєвого акту додатковими суб'єктивними нюансами значення.

Висловлювання – це вже не лексико-граматичний, а прагматичний феномен [4, с. 80]. У висловлюванні Мовець втілює певний комунікативний намір. Адресат повинен не лише сприймати висловлювання, але й здійснювати його смислової інтерпретацію, розкрити суб'єктивну авторську інтенцію, що закладена Мовцем. Значення речення як конструктивної синтаксичної одиниці є тільки одним складником смислової інтерпретації висловлювання, інші складові розкриваються тільки в контексті.

Створюючи висловлювання, Мовець створює навколо себе комунікативно-прагматичний простір, який можна порівняти з енергетичним полем, центром якого є Автор повідомлення. Комунікативна (за іншою термінологією іллокутивна, прагматична) сила належить не самому висловлюванню, а Мовцю, який вкладає свою комунікативну енергію в певне висловлювання, зараз і в певному місці. Мовець, під час кожного мовленнєвого акту, утворює в кожному конкретному випадку комунікативно-прагматичний простір з конкретним складом його елементів. Отже, Мовець стоїть в центрі власного енергетичного поля,

анс, що називає реалії чужого життя. Мабуть, її можна було вважати такою на певному синхронному зрізі, але реалії сьогодення зумовили її активне функціонування як терміна образотворчого мистецтва, який набув значного поширення і в загальнонародній мові, не втрачаючи свого термінологічного значення: *нюанс – незначна різниця в кольорі або світлосилі між двома близькими тонами* [12, с. 295]. Так само термінологізовані в сучасній мові слова *контент, скетч, суперграфіка*, які на певному синхронному зрізі відповідно до визначення мали б кваліфікуватися як варваризми, бо у словниках радянського періоду супроводжувалися посиланнями винятково на реалії зарубіжжя і не були загальноновживаними [8]. В.М. Арістова вважає, що класифікація запозичень за ступенем асиміляції є доцільною лише в певний історичний період, тобто при синхронному підході до лексики. Для кожного наступного періоду вона постає анахронічною щодо лексичної системи мови, яка перебуває в постійному розвитку [1, с. 8]. Наважимося припустити, що інтенсивність сучасних лексичних, особливо термінотворчих, процесів в українській мові викликати суперечності в спробах такої класифікації навіть при синхронічному підході. Приєднуємося до думки Л.П. Крисіна [10], що при такому поділі запозичень на основі ступеня їх асиміляції відбувається змішування формальних (адаптація форми) та функціональних ознак, до яких належать різні аспекти лексико-семантичних змін і вживаність у мові-реципієнта. Так, наприклад, терміни графічного дизайну *акватинта, арт-бюро, бістр, бренд, креатив, наблік рилейшнз, перформанс, стріт-арт*, зберігаючи виразні формальні ознаки гетерогенності, за поширенням сфери та регулярністю вживання можуть вважатися власне засвоєними, оскільки вони є активно вживаними не тільки в межах спеціального контексту, а й у мові неспеціалістів, засобів масової інформації як такі, що позначають широко відомі реалії української дійсності. Показовим є факт продукування й активного вживання на рівні загальнонародного мовлення похідних від цих слів: *креативний, брендбук, стріт-артер* тощо. Наприклад: *«Водночас митець продовжує плідно працювати як портретист з різними графічними техніками – літографією, ксилографією, офортом, сухою голкою, акватинтою, змішаною технікою»* [4, с. 22]. В усному мовленні широко вживаються

такі утворення, як, наприклад, «*піарити*», «*стріт-артист*», що свідчить про тенденцію до лексикалізації іншомовних слів та абрєвіатури, яка на слух сприймається мовцями як цілісно оформлена одиниця і служить основою для творення нових слів за участю питомих афіксів. Можливо, це дає підстави й у писемній практиці відмовитися від оформлення терміна літерами відмінної від української системи письма. Згадаємо, що Д.С. Лотте вважав одним із критеріїв засвоєності іншомовного слова його «звичність», зумовлену великою поширеністю слова і його частим вживанням [11, с. 10].

Усвідомлюючи певну некоректність розглянутої класифікації, вважаємо, що вивчення особливостей самого процесу асиміляції як у синхронному, так і в діахронному плані становить інтерес з погляду визначення закономірностей засвоєння іншомовних термінів українською мовою задля опрацювання рекомендацій для термінологічної роботи із запозиченнями.

Під процесом асиміляції розуміють процес засвоєння мовою запозичуваної лексичної матеріальної форми через максимальне наближення її фонетичних, графічних, граматичних та лексико-семантичних характеристик до відповідних норм мови-реципієнта [6, с. 11]. Деякі дослідники на позначення цього процесу вживають термін *адаптація* [3]. У ньому виділяють зазначені нижче етапи [9, с. 6], які характерні і для досліджуваної термінологіки:

1) використання (цитування) іншомовних слів; цей етап характеризується епізодичністю, а запозичений елемент ще не входить загалом до лексичної системи іншої мови. Наприклад: «*Фотоінсталляції Миколи Бабана розкривають сув'язь із великою картиною*» [16, с. 62];

2) сприйняття – входження іншомовного слова разом з питомими елементами у ті ж лексичні підсистеми; з цього моменту лексему можна вважати власне запозиченням; хоч вона ще довго зберігає в новій системі ознаки гетерогенності (більшу чи меншу невідповідність її звуковим та граматичним типам), проте вже закріплюється як необхідний елемент нової лексико-семантичної системи: *відеоарт*, *імідж*, *оп-арт*, наприклад: «*Основними чинниками такого сприйняття живопису стала подальша глобальна комерціалізація та інформатизація соціуму і мистецького середовища. «Стьобовість» і скандальність нових видів мистецтва (порнографічність фото- і відеоарту,*

інформації та визначено особливості спрямування гетерогенної інформативності на формування концепту твору.

Ключові слова: текстова категорія, інформативність, змістово-фактуальна, змістово-концептуальна та змістово-підтекстова інформація.

АННОТАЦІЯ

Пац Л.И. Структура и средства реализации категории информативности в художественном тексте

Рассмотрено способы реализации категории информативности в художественном тексте; определено особенности передачи содержательно-фактуальной, содержательно-концептуальной, содержательно-подтекстовой информации и направленности гетерогенной информативности на формирование концепта произведения.

Ключевые слова: текстовая категория, информативность, содержательно-фактуальная, содержательно-концептуальная и содержательно-подтекстовая информация.

SUMMARY

Pats L.I. The structure and means of the category of informativity in an artistic text

The article examines the ways of the informatics realization in artistic texts and defines the peculiarities of the transmission of contextual-factual, contextual-implicational information along with the orientation of heterogeneous informatics to the formation of the literary work concept.

Key words: textual category, informatics, contextual-factual, contextual-conceptual, contextual-implicational information.

*В.В. Фєфєлова
(Горлівка)*

УДК 811.133.1: 81'367.7

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИЛИ МОВЦЯ В КОНТЕКСТІ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ З ТЕМПОРАЛЬНОЮ СЕМАНТИКОЮ

Спілкування є однією із форм людської діяльності. Структура комунікативної діяльності передбачає наявність таких

здатність до самопожертви. Окремими штрихами виписано координати осі батьки й діти, але навіть натяки наштовхують читача до ідеї взаєморозуміння й спадкоємності поколінь: аби лишень хвороба відступила – “*і Сергійка братиме в поле з собою ...*”. По смерті ж батька хлопчик чує від когось із дорослих: – *Тепер ти старший, Сергійку. Будеш як батько. Ось хто по-людському жив.*

Як бачимо, інформативність у всіх її проявах – фактуальна, концептуальна й підтекстова – лише в сукупності формують викінчену й цілісну сюжетну лінію, надають тексту змістової достатності й завершеності, то виявляючись на поверхневому рівні текстового тла у конкретних діях, вчинках, ситуаціях, вербалізованих автором, то вимальовуючись концептуально у вигляді ідейного спрямування художньої оповіді, то фіксуючись свідомістю інтерпретатора тексту як підтекстова, імплікована інформативність.

Виходячи із сказаного, не можна не погодитись із В.А. Кухаренком у тому, “що інформативність, яка є текстовою категорією, стосовно художнього тексту повинна бути позначена як категорія гетерогенної багатоканальної інформативності, яка, незважаючи на свою неоднорідність, має єдину направленість на розкриття концепту твору” [3, с. 81].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
2. Гончар О. Твори: В 2 т. Т. 2 [Текст] / Олесь Гончар. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 626-636.
3. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту [Текст] / В.А. Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
4. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории и коммуникации [Текст] / Е.А. Селиванова. – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.

АНОТАЦІЯ

Пац Л.І. Структура й засоби реалізації категорії інформативності в художньому тексті

Простежено засоби реалізації категорії інформативності в художньому тексті; з'ясовано специфіку вияву змістово-фактуальної, змістово-концептуальної та змістово-підтекстової

дикуватість *перформансів і хостінгів, грандіозність інсталляцій, потворність і бідність артеповера*)” [5, с. 41];

3) інтеграція – запозичений елемент настільки асимільований граматично, що його гетерогенність зневиразнюється, стирається, а носії мови практично більше не відчують його іншомовного забарвлення: *ескіз, контур, колорит, модель*, наприклад: «*О. Слатьон залишив не одну сотню станкових робіт, творів красного письменства, безліч книжкових і газетних прикрас, ескізів, начерків, проектних рішень до живописних, декоративно-ужиткових та архітектурних праць, різного роду чисто етнографічного характеру замальовок*» [4, с. 23].

Одним з актуальних питань у зв'язку з цим є з'ясування напрямів змін запозичуваних одиниць на різних етапах під впливом мови-реципієнта, їх пристосування до її системи. Ознаки адаптації можуть бути формальними, коли асиміляція запозичень до системи мови-реципієнта відображається на формальній оболонці слова (зміни зовнішньої структури слова сигналізують про пристосування запозичення до системи мови), і функціональними, до яких належать різні аспекти лексико-семантичних змін і живаність запозичень у мові-реципієнта.

Більшість дослідників традиційно виділяють три типи адаптації: 1) фонетична адаптація; 2) морфологічна адаптація; 3) семантична адаптація [13, с. 85]. Такий, зорієнтований на структурні рівні мови розгляд адаптивних процесів видається операційно найзручнішим.

Унаслідок фонетичної адаптації в запозичених словах відбуваються звукові трансформації, характерні як для окремих звуків, так і для звукосполук. На думку Л.Л. Гумецької, «серед способів адаптації лексичних запозичень найбільш поширеним є фонетична субституція, тобто заміна не властивих українській мові звуків у даному фонетичному контексті іншими, прийнятними для фонетики української мови» [7, с. 72]. Для лексики графічного дизайну характерні такі особливі фонетичні ознаки:

– початкове **а-**: *альсеко, альфреско, андеграунд, ансамбль, архіграфіка, асиметрія, афіша*;

– початкове **ф-**: *фірмовий стиль, флейц, фон, форма, формат, фреска, фронтістис*;

– початкове **е-**: *екслібрис, емблема, епіграфіка, етикетка, ескіз, ергономіка, естампаж*;

– поєднання приголосних сполук *кс-, ск-, ст-*: *гротеск, лінкруст, колорист, холст, контраст*;

– сполучення голосних *ya* та *ia*: *плагіат, пуантілізм*;

– кінцеві *-інг (-инг)*: *копірайтинг, стайлінг, шоуїнг*;

– сполучення *шт-* та *шр-* на початку слова: *шттихель, шриффт*;

– отримання *ам, ан* перед приголосним: *бандельверк, нюанс, пуантілізм*;

– *-о:* *альфреско, альсеко, бароко, графіто, нієло, сграфіто* [14].

З процесом фонетичного пристосування запозичень безпосередньо пов'язаний процес їх графічної адаптації, особливо важливий на сучасному етапі термінотворення, коли проникнення нових термінів у мову відбувається переважно писемним шляхом. Графічна адаптація полягає в передачі графічного образу іншомовного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта. Вона має два різновиди: з графічним переоформленням і без графічного переоформлення. Перший різновид реалізується в тих випадках, коли запозичення здійснюється з мови з іншою системою письма. У цьому разі на письмі запозичення передається в графіці мови-реципієнта внаслідок трансфонації, тобто через передачу звукової послідовності мови-джерела графічними засобами мови-реципієнта. На цьому етапі можливе варіювання матеріальної форми запозичень, яке виявляється в коливаннях у написанні залежно від способу графічного переоформлення. Наприклад, у термінолексичі графічного дизайну: *колер – колер, копірайтинг – копірейтинг* – у першому з варіантів використано трансфонацію, у другому – транслітерацію. Можливі змішані випадки: у ряді запозичень з англійської мови використовується трансфонація, однак регулярно відтворюється г, яке в англійському варіанті не вимовляється: *біг-борд, арт-воркс, оп-арт, модерн, колор*.

Різновидом адаптації запозичень є їх морфологічне пристосування до граматичної та словотвірної систем мови-реципієнта. У морфологічній адаптації іншомовного слова можна виділити питання включення запозичення в системи роду, числа та відмінювання. Більшість термінів досліджуваної системи зазнають морфологічних змін, завдяки яким можуть функціонувати в українській мові – мові флексійній, на

три інформаційні потоки – фактуальний, концептуальний і підтекстовий – цілеспрямовано увиразнюють одну з ідей оповідання: праця – мірило людської сутності, одна з найглибших, за світоглядними уявленнями українців, людських чеснот;

3) не випадково змальовано відчуття Андрія від спілкування із світом природи: дикі каченята, яких *“хотілось би присісти та й рукою погладити”*, *“небо з зірками таке, наче дотепер його й не бачив, і ці липи-красуні, що їхньої краси, здається, ніколи й не помічав”*, що на підсвідомому рівні обстоює ідею єдності людини й довкілля, вищої духовності, викликані спорідненістю з природою.

Якщо змістово-фактуальна інформація, формально репрезентована в художньому тексті через систему різнорівневих мовних одиниць, ідентифікується більшістю читачів адекватно до авторського задуму, то змістово-концептуальна інформативність визначається як об'єктивною реальністю, відтвореною в художньому просторі й часі, так і суб'єктивними чинниками – рівнем знань, глибиною світосприйняття й, нарешті, гнучкістю розуму інтерпретатора тексту.

Змістово-підтекстова інформативність зазвичай імплікована, а тому не завжди відтворюється в обсязі, запрограмованому автором. Щодо аналізованого нами оповідання “Ніч мужності”, то підтекстова інформація зчитується завдяки скупим авторським реплікам, що розбуджують читачку уяву в потрібному письменнику напрямі. Мистецький талант якраз і полягає в тому, що сказано більше, ніж формально вербалізовано. Так, життєва і філософська проблема буття й смерті Олесем Гончаром прямо не ставиться, і лише текстові натяки свідчать про її одвічність: *“Більше рази не вмреш; – Мене теж завтра кладуть на стіл, під загальний наркоз... А такий страх обіймає: чи прокинуся? Скажіть, чим зміцнити свій дух?”*. Обмежена фактуальна інформація про стосунки між подружжям на підтекстовому рівні культивує подружню вірність, бо Андрій подумки промовляє: *“... душа її повністю належить тобі”*, *“... підстав для ревнощів в тебе нема ніякісіньких”*, а сусіди по палаті запитують: *“Свою вірну виглядати ходив?”*. Попри відсутність конкретних фактів із життя родини, розуміємо, що однією з основ їхнього життя є відданість одне одному,

зірок, з віддаленим потужним гудінням міста. Сила-силенна **зірок** у небі, як казали, душі чіхось, що колись, можливо, на землі були, а тепер цілими **сузір'ями** позбавались у свої небесні **зоряні** роди-племена...

З-поміж одиниць синтаксичного рівня, що є засобами організації тексту, максимально продуктивними є вставні й вставлені конструкції: *Незабаром має приїхати його Даринка. Залишить дітей на матір, випросить у голови газика-всюдихода (відмови не буде) і стрімголов примчить сюди, на це таке гірке побачення; І небо з зірками таке, наче дотепер його й не бачив, і ці лити-красуні, що їхньої краси, здається, ніколи й не помічав.*

При подачі фактуальної інформації активно послуговується Олесь Гончар й такими засобами смислової актуалізації, як парцеляція та приєднання, що дозволяє передати тривожну тональність оповіді: *Для тих, хто в палаті, він був просто Механізатор. Крайній у кутку біля дверей. Ще не оперований. Ходящий ще; Ми зробили все, що могли. Навіть більш... Але ми не боги!*

За скупими фактами невеликого оповідання: лікарня, операція, перебування поруч із чоловіком Даринки і найстрашніше – передчасна смерть Механізатора – криється значно глибша змістово-концептуальна інформативність, досягнути яку можна лише при вдумливому прочитанні. Якщо фактуальна інформація є способом просторово-часового розгортання сюжету й визначає тему оповідання, то концептуальна лежить в основі його ідеї, впливає із прагматичних авторських настанов. Логічно умотивований і послідовний розвиток інформації перестає бути таким на концептуальному рівні: фрагменти тексту по-різному співвідносяться із його ідейним спрямуванням. Важливими для подачі є такі текстові фрагменти:

1) заголовок *“Ніч мужності”* робить акцент на основній рисі характеру не лише Андрія, а і його дружини, яка знаходить у собі мужність і силу волі: *“... вона й далі вдавала з себе незлякану, майже безжурну, майже усміхнену”;*

2) авторське найменування головного героя Механізатором, будучи компонентом змістово-підтекстової інформації, формує читацьку думку про Андрія, який *“... літо й зиму коло трактора. Із тих, що не хитрують, за спину інших не ховаються, тільки себе не вміють щадити”*. Усі

відміну від тієї ж англійської. Так, терміни *бренд, скетч, фірмовий стиль, комп'ютерна графіка* та ін. без жодних труднощів відмінюються за числами і відмінками, набуваючи форми чоловічого роду. Проте часто слова, що закінчуються на -о, -у, -е, -і, зберігають невідмінюваність як морфологічну ознаку мови-донора: *альфреско, альсеко, бароко, ретро*.

В оформленні граматичного роду запозичення враховуються два основних фактори: зміст (семантика) запозичення і його форма. Вплив семантики може виявлятися різними способами: у встановленні роду іменників-істот відповідно до статі; інших – відповідно до граматичного роду найменування родового поняття, за аналогією до питомих синонімічних понять. Наприклад, як в українській мові загалом, так і в термінологіці графічного дизайну назви осіб за професією та родом діяльності мають переважно чоловічий рід (*дизайнер, колорист, стаф-дизайнер, гравер*). Термін *біснале* має жіночий рід відповідно до найменування родового поняття *виставка* (наприклад, *Віденська біснале рекламних плакатів*). Великий вплив на встановлення граматичного роду запозичення має його форма: іменники, що закінчуються у Н.в. одн. на твердий приголосний, за граматичними нормами української мови належать до чоловічого роду, а ті, що мають закінчення -о, -е, – до середнього. Тому запозичення, звучання чи написання яких подібне до українських лексичних одиниць, оформляється аналогічно: *картуш, штрих, трафарет* – ч.р., *сграфіто, егломізе* – с.р. Із закінченням на -а, -я запозичення переважно належить до жіночого роду: *фактура* (лат. *factura*), *сангіна* (фр. *sanguine*).

Виявом морфологічної адаптації є набуття запозиченими основами здатності приєднувати питомі суфікси. Деякі терміни графічного дизайну утворилися внаслідок прямого запозичення зовнішньої форми, але мають через морфологічну адаптацію інший суфікс: фр. *vitre* – укр. *вімпина*, нім. *scheff* – укр. *шліфування*.

Услід за С.В. Гриньовим [6], до морфологічних способів адаптації іншомовного слова відносимо повне граматичне переосмислення й лексикалізацію. Повного граматичного переосмислення зазнають слова, які в мові-джерелі належать до однієї частини мови, а в українській мові – до іншої: італ. *альсеко* – букв. *сухий* (прикм.) – укр. *альсеко* (імен.) – *настінний живопис по сухій штукатурці*; фр. *ажур* – букв. *прозорий*

(прикм.) – укр. *ажур* (імен.) – *техніка створення наскрізного орнаментального візерунка*.

Лексикалізація – перетворення в українській мові в одне слово групи слів з іншої мови (або злиття елементів складного слова, які пишуться через дефіс): англ. *bolt-onpromotion* – укр. *готова промоція* (похідне – *промоушин*); англ. *showcards* – укр. *рекламні щитки*; англ. *mobiles* – укр. *рухомі рекламні конструкції*.

Є серед запозичених слів терміни, які не здатні утворювати похідні на основі традиційних словотвірних моделей: *арабески* (італ. *arabesco*), *енітафія* (грец. *енітафіос*), але більшість з них легко продукує похідні одиниці: *дизайн* – *дизайнерський*, *абрис* – *абрисний*, *афіша* – *афішний*, *трафарет* – *трафаретний*.

Семантична адаптація запозичень виявляється в тому, що вони входять до лексико-семантичної системи мови через включення в синонімічні та родо-видові зв'язки, проходять етап семантичної та функціональної диференціації з питомими та запозиченими синонімами й набувають самостійного, точного значення [6, с. 122]. Поява іншомовного слова звичайно супроводжується реакцією на нього – спробою знаходження відповідників у мові-реципієнті для визначення його змісту з орієнтацією на свою лексико-семантичну систему. При цьому запозичення приєднуються до синонімічного ряду, куди можуть входити поряд з питомими словами й раніше запозиченими. У термінології часто іншомовний термін запозичується як синонім до вже наявного в певній системі терміна, який є насамперед запозиченим або своїм, самостійно створеним. Існування для певного поняття двох чи більше термінів, якщо навіть один з них на момент запозичення є повним синонімом іншого, сприяє майже завжди спочатку «обмеження» сфери застосування, а потім «обмеженість використання його як елемента» для побудови складного терміна (складного слова словосполучення) і, нарешті, «звуження» його значення, «розширення» або «зміщення» [11, с. 26]. Отже, можна говорити про такі способи семантичної адаптації термінів-синонімів, як диференціація сфери застосування (функціональна диференціація) та диференціація значень (семантична диференціація).

Прикладом семантичної диференціації є диференціація значень в українській мові нового запозичення з англійської *бренд* (*brand*) і давно запозиченого терміна *марка* (нім. *Marke*). У сучасній дизайнерській практиці вони часто вживаються як си-

го тексту, оскільки мовні засоби її репрезентації впливають й на змістово-концептуальну інформативність, яка визначається індивідуально-авторським осмисленням конкретних фактів, дій чи процесів, авторським розумінням їхніх взаємозв'язків, причинно-наслідкових відношень.

В інформаційному потоці художнього тексту змістово-фактуальна інформація витворює легший для сприйняття поверхневий рівень, що забезпечує лінійне розгортання змісту в часі й просторі. Засвоєння змістово-концептуальної інформації відбувається через призму розуміння конкретних окремих складників цілісного змісту й не завжди абсолютно однаково ідентифікується адресантом й адресатом.

Глибинний шар художнього тексту складає змістово-підтекстова інформація, що ґрунтується на асоціативних зв'язках і образах, фонових знаннях тощо.

Як уже зазначалося, співмірність змістово-фактуальної та змістово-концептуальної інформативності залежить від жанру художнього твору та авторських намірів. Зокрема, малі прозові жанри мають одну сюжетну лінію, для лінійного розгортання якої характерна мінімізація фактуальної інформації. Так, в оповіданні Олесь Гончара «Ніч мужності» йдеться лише про факт перебування механізатора в лікарні та його внутрішній стан у ході підготовки до складного операційного втручання. Мовні засоби, використані письменником, усі однаковою мірою важливі для розвитку сюжету й представлені різнорівневими мовними одиницями:

1) лексичний повтор у вигляді найрепрезентативнішої в художньому тексті заміщувально-вказівної лексики: *Дарина не почувала ніяких поглядів, тільки йому одному, тільки Андрієві обличчя її світилося в ці хвилини давньою степовою вродою. Біль і розлука мордують її, гадюками підповзають до неї звідусіль вдовинство й самотність, а вона стоїть така, яка йому потрібна, усміхнена, з гарячим карим блиском життя в очах;*

2) синонімічний та антонімічний повтори: *Дослухалася, чи не буде крику звідти – ні крику, ні стогону не було. Стояла так не знати й скільки, годину чи вічність, і душа її то завмирала, то знов воскресала, і погляд все не відривався від тих непроглядних дверей, за якими невідомо що: життя чи смерть?;*

3) повтор однокореневих слів: *Дивна річ: наче вперше йому відкриваються оці ночі з темними шатрами лип, з мигтінням*

Л.І. Пац
(Горлівка)

УДК 81'42

СТРУКТУРА Й ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Текст, посідаючи вершинну позицію в системі мовних одиниць, є тією величиною, у межах якої реалізують себе різноструктурні мовні засоби, що й визначають спосіб текстової організації. З-поміж текстових категорій, що беззаперечно визнаються мовознавцями, особливе місце посідає інформативність, оскільки будь-який текст, незалежно від його змісту й ємно-прагматичного членування, доносить до адресата інформацію, певну суму загальнолюдських чи спеціальних знань. Ми поставили за мету з'ясувати специфіку інформативності художнього тексту, включаючи формально представлені мовні одиниці та імпліцитно виявлені в ньому компоненти, що забезпечують змістову цілісність і завершеність тексту.

Про інформативність як текстову категорію йдеться в працях багатьох вітчизняних мовознавців, які сходяться на тому, що це текстова категорія, реалізація якої залежить від авторського замислу й знаходить своє відображення в змістово-фактуальній, змістово-концептуальній та змістово-підтекстовій інформації [Див. праці І.Р. Гальперина, В.А. Кухаренка, О.О. Селіванової, З.Я. Тураєвої та інших]. Так, О.О. Селіванова визначає інформативність як текстово-дискурсивну категорію, що відображає взаємодію інформаційних просторів усіх модулів дискурсу й забезпечує інформаційний баланс інтерактивності адресанта й адресата на основі тексту [4, с. 209].

Співвіднесеність змістово-фактуальної, змістово-концептуальної та змістово-підтекстової інформації здебільшого визначається суб'єктивними чинниками, постаттю автора та його намірами, жанром тексту, його структуруванням тощо. Так, І.Р. Гальперін зазначає, що змістово-фактуальна інформація містить повідомлення про факти, події, процеси, що мали місце в минулому, відбуваються нині чи відбуватимуться в майбутньому у світі реальному чи уявлюваному [1, с. 27]. Відповідно такий тип інформації найвиразніше буде представлений у різноманітних жанрах наукових та науково-популярних текстів; він завжди вербальний, імпліцитно виявлений. Змістово-фактуальна інформація складає основу й будь-якого художньо-

ноніми (в англійській мові обидва терміни об'єднує одне слово – brand), однак ряд спеціалістів стверджують, що їх не можна ототожнювати. Різне смислове наповнення терміна *бренд*, що міститься в його значенні в англійській дизайнерській літературі, для точної його передачі в українській мові передбачає доповнення традиційного терміна *марка* різними пояснювальними словами: *відома марка, престижна марка*, але й ці звороти не відображають достатньою мірою суті поняття. Тому, відповідно до критерію термінологічної точності, задля відображення суті поняття в українській мові термін *бренд* зазнав процесу звуження значення й часто вживається для позначення *всієї сукупності уявлень, ідей, образів, асоціацій про конкретний продукт*. Термін *марка* продовжує функціонувати в дизайнерській практиці з диференційованим значенням – *назва, поняття, знак, символ, дизайн або їх комбінація, призначена для ідентифікації товарів та послуг конкурентів*. У такому трактуванні *марка* є символом *бренда*. Як видно з наведеного прикладу, «невідповідність значень терміна запозиченого й терміна-прототипу може мати місце в момент запозичення» [11, с.19].

Отже, засвоєння іншомовної термінологічної лексики літературною мовою – складний процес, супроводжуваний як зовнішніми, так і внутрішніми мовними чинниками. Його природний, дещо спонтанний характер не виключає, втім, необхідності свідомого, цілеспрямованого відбору найоптимальніших засобів термінотворення задля подальшої кодифікації та стандартизації термінів, що є особливо актуальним для молодих терміносистем. Аналіз запозичень у терміносистемі графічного дизайну показав, що адаптація запозичених термінів – поетапний багатоплановий процес, першорядну роль у якому відіграє їхнє входження до лексико-семантичної системи мови-реципієнта. Серед запозичених термінів графічного дизайну лише незначна частина є повністю засвоєними, більшість (зокрема й ті, що були запозичені досить давно) зберігають ті чи ті фонетичні та граматичні ознаки гетерогенності (невластиві українській мові сполучення приголосних, голосних, невідмінюваність тощо), але на функціональному рівні, що передбачає різні аспекти лексико-семантичних змін та вживання в мовленні, адаптивні процеси свідчать про активне входження іншомовної термінологічної лексики графічного дизайну до системи української мови. Питання оцінки термінологічних запозичень повинне вирішувати-

ся з урахуванням того, що цей спосіб номінації наукових понять є цілком однорідним явищем. Вибір оптимальної форми нового терміна залежить від кожного конкретного випадку. З-поміж головних критеріїв відбору виділяємо поширення сфери та регулярності вживання в мовлення, які відносно до найсуттєвіших показників адаптованості іншомовних термінів до системи мови-реципієнта. Аналіз особливостей семантичної адаптації нових термінологічних запозичень дозволяє прогнозувати тенденції їхнього подальшого функціонування в українській термінологічній графічному дизайну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристова В.М. Англо-русские языковые контакты (англицизмы в русском языке) / Аристова В.М. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 151 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1969. – 607 с.
3. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования / Биржакова Е.Э., Вовнова Л.А., Кутина Л.Л. – Л.: Наука, 1972. – 431 с.
4. Булак С. Утверджуючи свої етнокорені / С. Булак // Образотворче мистецтво. – 2004. – №2. – С. 20-24.
5. Ганкевич Р. Семіотична ареальність Василя Бажая / Р. Ганкевич // Образотворче мистецтво. – 2007. – №2. – С. 40-43.
6. Гринев С.В. Терминологические заимствования / С.В. Гринев, Д.С. Лотте // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных элементов. – М.: Наука, 1982. – С. 108-135.
7. Гумецька Л.Л. Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові / Л.Л. Гумецька // Мовознавство. – 1976. – №4. – С. 71-74.
8. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [упоряд. та ред. Р.В. Болдирев, О.С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 3. – 874 с.
9. Иваницкая А.А. Заимствование иноязычной лексики и ее основания / А.А. Иваницкая. – К.: Высш. шк., 1980. – 159 с.
10. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
11. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных элементов / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 152 с.

13. Чабаненко В.А. Основы мовой экспресії. – К.: Вища шк., 1984. – 168 с.
14. Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – 345 с.

АНОТАЦІЯ

Наумова Т.М. Проблема окреслення поняття номінації у вітчизняному мовознавстві

У статті розглянуто проблему розвитку і становлення терміна «номінація» у вітчизняному мовознавстві. Висвітлення загальнотеоретичних питань ґрунтується на основних засадах робіт О.А. Потебні, Г.В. Колшанського, Н.Д. Арутюнової, А.А. Тараненка, В.М. Русанівського, В.А. Чабаненка, М.І. Голянич.

Ключові слова: номінація, комунікативна ситуація, денотат, сигніфікат.

АННОТАЦІЯ

Наумова Т.М. Проблема окреслення поняття номінації у вітчизняному мовознавстві

В статті розглянуто проблему розвитку і становлення терміна «номінація» в отечественном языкознании. Освещение общетеоретических вопросов основывается на основных принципах работ А.А. Потебни, Г.В. Колшанского, Н.Д. Арутюновой, А.А. Тараненко, В.М. Русановского, В.А. Чабаненко, М.И. Голянич.

Ключевые слова: номинация, коммуникативная ситуация, денотат, сигнификат.

SUMMARY

Naumova T.M. The problem of delineation of the term “nomination” in the national linguistics

The article deals with the problem of development and formation of the term “nomination” in the national linguistics. The coverage of general theoretical issues is based on the fundamental principles of A.A. Potebnia's, G.V. Kolshanskiy's, N.A. Arutyunova's, A.A. Taranenko's, V.M. Rusanovskiy's, V.A. Chabanenko's, M.I. Golyanich's works.

Key words: nomination, communicative situation, denotation, significatum.

певні виділені ознаки потенційного референта. Такі назви завжди адгерентно експресивні.

Отже, номінативна функція охоплює не лише лексичні одиниці, а й словосполучення, фразеологізми, речення, які мають здатність номінувати денотат, в емоційно-оцінній формі зображувати типові явища, ситуації. Терміном **номінація** позначають і результат процесу номінації – значущу мовну одиницю. Проблема номінацій в ономазіологічному й семасіологічному плані завжди привертала увагу дослідників. До явища номінації осіб як предмета лінгвостилістичного аналізу зверталися українські й російські мовознавці. Дослідники, зокрема, звертали увагу на семантику номінацій осіб у сатирично-гумористичних творах, де об'єктом зображення є моделювання негативних комунікативних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексических значений // *Аспекты семантических исследований*. – М.: Наука, 1980. – С. 156-249.
2. Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М.: Высш. шк., 1971. – 238 с.
3. Довгалецький М. Поетика (сад поетичний). – К.: Мистецтво, 1973. – 435 с.
4. Потебня А.А. Из записок по теории словесности // Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – С. 286-464.
5. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 628 с.
6. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 255 с.
7. Русанівський В.М. У слові – вічність: (Мова творів Т.Г.Шевченка). – К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
8. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. – К.: Наук. думка, 1989. – 251 с.
9. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
11. Уфимцева Г.О. Лексическое значение: Принцип описания лексики. – М.: УРСС, 2002. – 239 с.
12. Франко З.Т. Ономастика в мові творів Івана Франка // *Мовознавство*. – 1975. – № 2. – С. 55-86.

12. Михайленко В.Є. Основи композиції / В.Є. Михайленко, М.І. Яковлев. – К.: Каравела, 2003. – 242 с.
13. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в др. пол. XIX – на поч. XX ст. / О.Г. Муромцева. – Х.: ХДУ, 1985. – 152 с.
14. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник / С.А. Ничкало. – К.: Либідь, 1999. – 208 с. – Укр. і рос. мовами.
15. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке / И.И. Огиенко. – К.: Знание, 1935. – 198 с.
16. Савицька О. Одеська школа сьогодні / О. Савицька // *Образотворче мистецтво*. – 2004. – №3. – С. 60-62.
17. Українська мова: Енциклопедія / [ред. М. Бажан]. – К.: Українська енциклопедія М.П. Бажана, 2000. – 989 с.

АНОТАЦІЯ

Гурко О.В. Класифікація іншомовних слів графічного дизайну в українській мові

У статті досліджуються запозичення в термінології графічного дизайну та здійснюється їх класифікація за ступенем асиміляції. У процесі аналізу автор вказує на етапи та типи адаптації. До основних типів адаптації відносять фонетичний, морфологічний, семантичний, а серед етапів виділяють цитування, сприйняття, інтеграцію.

Ключові слова: термінологіка графічного дизайну, запозичення, класифікація іншомовних слів за ступенем асиміляції, лексична, морфологічна, семантична адаптація, цитування, сприйняття, інтеграція.

АННОТАЦІЯ

Гурко О.В. Классификация иноязычных слов графического дизайна в украинском языке

В статье исследуются заимствования в терминологии графического дизайна и осуществляется их классификация по степени ассимиляции. В процессе анализа автор указывает на этапы и типы адаптации. К основным типам адаптации относятся фонетический, морфологический, семантический, а среди этапов выделяют цитирование, восприятия, интеграцию.

Ключевые слова: терминология графического дизайна, заимствования, классификация иноязычных слов по степени

ассимиляции, лексическая, морфологическая, семантическая адаптация, цитирование, восприятие, интеграция.

SUMMARY

Gurko O.V. Classification of borrowed graphic design terminology in the Ukrainian language

The borrowings in the terminolexics of graphic design and their classification by the degree of assimilation are investigated in this article. In the analysis the author points out the stages and types of adaptation. The main types of adaptation include phonetic, morphological, semantic ones; its stages are distinguished as citation, perception, integration.

Key-words: terminology of graphic design, borrowings, classification of foreign words by the degree of assimilation, lexical, morphological, semantic adaptation, quotation, acceptance, integration.

*Н.В. Дьячок
(Горловка)*

УДК 811.161.1=81'373.611

О ТИПОЛОГИИ ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ УНИВЕРБОВ

Целью данной статьи является определение параметров ономасиологического моделирования универбов как вербальных реализаций номинатом типа «словосочетание + эллиптический универб».

Традиционная лингвистика относит ряд образований типа *генералка* (*генеральная репетиция*), *прогрессивка* (*прогрессивная зарплата*), *зачетка* (*зачетная книжка*), *генеральша* (*жена генерала*) к компрессивному словообразованию (Е. А. Земская, Е. С. Кубрякова, В. В. Лопатин, Н. Я. Янко-Триницкая), считают результатом вторичной номинации (А. А. Брагина), либо рассматривают их как проявление «общего закона утраты формальной и семантической расчлененности наименования» [5, с. 42], либо называют суффиксальными универбами (Л. И. Осипова), либо определяют их как один из случаев «лексической конденсации» [1, с. 121]. И. Г. Милославский, например, видит в данной ситуации процесс синтеза словосочетания в производное слово: «...в ряде случаев семантические структуры словообразовательно-

мову творів Т.Г. Шевченка, вчений розподіляє лексику позитивної та негативної оцінки на “пов’язану з поняттями (позитивно й негативно оцінюваними), які викликають у поета співчуття, і пов’язану з поняттями, що породжують їх несприйняття і повний осуд” [7, с. 220]. Як приклади у монографії подаються оцінні синонімічні ряди, до яких часто залучаються й лайливі слова. Лайливі слова – одна із груп експресивної лексики, яка здебільшого має у словниках відповідну ремарку “лайливе”. Такі слова перебувають поза межами літературної мови. Вони властиві розмовному і просторічному мовленню, вживаються з метою образити людину, викликати негативні почуття, завдати моральної шкоди. Такий комунікативно-прагматичний аспект інвективних лексем зумовлює важливість емоційної інформації порівняно з поняттєво-денотатною.

Не існує єдиного підходу до лайливої лексики. У словниках вона інтерпретується по-різному: виявляється або як характерна ознака окремого значення, або фіксується через відтінок, чи окреслюється як особливість уживання слова.

Уживання лайливих і зневажливих слів фіксуємо в ситуаціях негативної комунікації. Експресивна негативна оцінка представлена тут набором мовних актів із загальною інтенцією “приниження”. У поняттєвому аспекті простір негативної комунікації являє собою лексико-семантичне поле, яке об’єднується навколо архісеми “лайка”. Мовні репрезентації цієї семи дозволяють залучити до лексико-семантичного поля негативної комунікації стилістично марковані назви осіб – учасників конфліктних комунікативних ситуацій.

На сьогодні немає чіткого визначення номінативної функції лайливих слів. Одні дослідники вважають, що слова зі значенням лайливості не просто виражають оцінку, а використовуються з метою образити, принизити особу. Проте Н.Д. Арутюнова у складі лайливої лексики виділяє дві підгрупи: 1) *слова*, які містять інформацію не про означуваний предмет, а про предмет чи особу, стосовно яких вони вживаються як лайка; 2) *назви осіб*, семантика яких містить мотивацію лайливості у вигляді вказівки на негативні якості предмета чи особи [1, с. 10].

Взагалі лайка у функції номінації виявляє високий ступінь негативної експресії. У просторі негативної комунікації лайка як назва учасника певної конфліктної ситуації є опредметнюванням партнера комунікації. Отже, ця група лексики підкреслює внутрішню особливість номінації, оскільки характеризує

по-різному сприймається суб'єктами комунікації, воно викликає різні асоціації, а отже – й емоції. Негативні емоції викликає перш за все відповідна лексика у функції прямої номінації. Проте, як зазначає В.М. Русанівський, “можлива й непряма оцінка певних об'єктів зневаги – через порівняння”.

До активів вторинної номінації належать також і перифрази. Питання перифрастології розробляли у своїх працях Л.А. Булаховський, А.П. Коваль, М.П. Коломієць, М.М. Пилинський, С.С. Регушевський, Н.М. Сологуб, О.С. Юрченко.

За природою головного слова перифрастичних словосполучень перифрази є вторинними найменуваннями певного предмета.

Так само, як і серед вторинних найменувань, серед перифраз розрізняють метафоричні та рідше – метонімічні. Характер таких перифраз містить у собі часто емоційну оцінку з метою уникнути тавтології або замість прямої назви використати евфемістичну структуру. Поява перифраз зумовлюється ситуативним перенесенням назви за суміжністю чи подібністю, бажанням мовця дати предметові, речі, явищу чи дії певну емоційну оцінку. Порівняння займає позицію між метафорою та метонімією. Суть цього тропа полягає у порівнянні одного предмета з іншим на основі спільної для них ознаки.

Як відомо, матеріальний денотат завжди корелює з його відображенням у значенні слова – сигніфікатом. У художньому тексті експресивні лексеми вторинної номінації адекватно передають реальні денотативні ознаки об'єкта, а експресивність номінації передбачувана метою авторського повідомлення та самим контекстом.

Досліджуючи ономастику творів І. Франка, З.Т. Франко висвітлювала питання номінації осіб. На думку дослідниці, “антропоніми в художніх творах, як правило, забезпечують національну і локальну характеристики героя твору, соціальну чи історичну типізацію, психологічний чи інтелектуальний портрет”. Це є неопцієнно вагомим чинником творення експресії твору, і, насамперед, комізму й сатиричності [12, с. 62-66]. З.Т. Франко наголошує на тому, що антропонімія в мовотворчості Івана Франка відіграє трояку роль: національної паспортизації, соціальної типізації, інтелектуальної і психологічної індивідуалізації.

Проблемі використання оцінної лексики приділяє увагу В.М. Русанівський у монографії “У слові – вічність”. Досліджуючи

го и синтаксического наименований при различии собственно языковых значений совпадают» [3, с. 53].

Так или иначе, все ученые, когда-либо занимавшиеся этой проблемой, едины в одном: перед нами явление деривационного характера, хотя тождественность семантики словосочетания и соответствующего ему слова дает нам право предположить, что между словосочетанием и словом реализуются отношения отнюдь не словообразовательные, например: *зачетная книжка* и *зачетка*, *бытовое помещение* и *бытовка*, *место для ожидания* – *ожидалка*, *жилица*, *подселенная в одной квартире к кому-то, жившему здесь раньше* – *подселенка* и т.п.

В связи с этим естественно желание дать единый терминологический эквивалент приведенным словообразовательным процессам и тем единицам, которые в результате этих процессов возникли. В. И. Теркулов, например, рассматривает такие дериваты как универбализованный (вербальный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [6, с. 134], а данная словесная интерпретация возникла благодаря процессу эллиптической универбации. В целом же каждая конкретная исследуемая нами единица носит название номинатема типа «словосочетание + универб», входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является семантически тождественной единицей, которая отождествляется на уровне словосочетания. Номинатема вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах (гlossах, вариантах), причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатемы выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово, стилистически отличающееся от эквивалентного словосочетания чертами разговорности, сленговости, например *капитальный ремонт* и *капиталка*, *коммунальная квартира* и *коммуналка*, *дочь царя* и *царевна*, *настойка валерианы* и *валерьянка*, *что-либо объемом в триста единиц* и *трехсотка*, *заметка информационного характера* и *информашка*. Предложенная В. И. Теркуловым концепция «не определяет того, какая из реально отмечаемых в речи структурных единиц является основной для языка. Она снимает

противоречия в атрибуции разных структурных единиц путем выведения родовой, языковой единицы, системная значимость которой предполагает возможность любой структурной речевой реализации выразителя моделируемого тождественного значения. Такая единица и является основой номинативности – номинативной» [6, с. 135].

Таким образом, под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, могущее стилистически отличаться от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости, либо стилистически совпадать с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинативности.

Одним из критериев описания универбов исследуемого типа является ономазиологический подход. Ономазиологическим подходом к исследованию единиц языка является такой, который рассматривает содержательную сторону этих самих единиц «не с точки зрения формирования их внутрисистемных значимостей и механизма семантического распространения слов и словосочетаний, а с точки зрения предметной направленности, то есть соотносительности языковых единиц с внеязыковым предметным рядом как средства обозначения, именованного последнего» [2, с. 346].

Знание понятий ономазиологии может способствовать правильному формированию ономазиологических моделей номинативных единиц исследуемого типа и более полному анализу ономазиологических особенностей этих единиц.

Так, ономазиологическая структура номинативной единицы – это «номинативная структура языкового знака, результат мотивации как лингвопсихоментальной операции» [4, с. 512], которая объединяет формальную и семантическую связь мотиватора и мотивированного.

Ономазиологическая категория номинативной единицы – это «интегрирующий признак совокупности номинативных единиц языка, что характеризует регулярный, одинаковый механизм их создания, который отвечает определенной общности семантики, категориально-понятийного значения и членостережного статуса» [4, с. 512].

Понятия ономазиологической категории и ономазиологической структуры разработаны наиболее полно в словообразовании и позволяют описывать «акт номинации словообразова-

ки, постійно супроводжують розвиток лексичної системи [8, с. 88].

Проблеми метафори та метонімії постійно перебувають у центрі уваги дослідників. М. Довгалевський визначав метафору як найменування деяких предметів, що не мають власної назви [3, с. 303]. О.О. Потебня зазначав, що майже кожне сучасне слово є результатом метафоризації [4, с. 203-204].

Окремих питань загальної теорії метафори та метонімії торкаються у своїх працях М. Коцюбинська, Н.Д. Арутюнова, В.Н. Телія.

Виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків між предметами та явищами становить механізм творення порівняння. Дослідженню порівняння значну увагу приділяв О.О. Потебня. Учений вважав, що саме в порівнянні як процесі відбувається рух думки “від предмета до предмета”. У мові виявляються розташованими поряд ті реалії, які в дійсності є віддаленими, і лише в художньому тексті, у сприйнятті письменника, а отже, й читача, вони виявляються в єдиному семантичному просторі, народжуючи нові значення. Зіставлення лексичної номінації особи і власне порівняння цієї особи з іншим образом, згаданим у контексті, говорить про існування спільної логічної основи для них.

В українському мовознавстві питання порівнянь в аспектах граматичному, стилістичному висвітлювали І.Л. Кучеренко, Л.В. Прокопчук, Є.І. Павленко, О.І. Тодор.

Комплексний аналіз порівняння як структурно-семантичного та стилістичного компонента текстів сучасної історичної прози здійснила у своїй дисертаційній роботі Л.В. Голоюх. Аналізуючи порівняння як структурно-стилістичний компонент художньо-історичного тексту, дослідниця простежила формування функціонально-семантичних полів порівнянь, а також визначила їх композиційну роль у текстах. Дослідники наголошують на сутності порівняння, в якому висловлене “виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого, яке має бути обов'язково типовим, загальновідомим”.

Як акт номінації порівняння передбачає зіставлення предметів та явищ за ступенем вияву інтенсивності ознаки в кожному з них. Характер асоціацій, на яких ґрунтується порівняння, має різні емоційно-оцінні відтінки, що накладаються на основне порівнюване значення об'єкта. Оскільки порівняння

Внутрішня форма вторинної номінації зумовлюється можливістю мовця самому визначати окремі ознаки предметів та переносити їх на об'єкт вторинної номінації. Подвійна репрезентація, неодноразове означування навколишньої дійсності зумовлюють формування великої кількості висловів, інтерпретацію будь-якої діяльності людини, її емоційних хвилювань, чуттєво-образних уявлень реального світу.

До вторинної номінації також належать метонімічні та метафоричні номінації, що мають здатність давати об'єкту ще одну назву з іншою мотивованістю із певною спеціальною метою. Питання метафоричних та метонімічних номінацій розробляв у своїх працях О.О. Тараненко. Дослідник наголошує на тому, що значення будь-якої мовної одиниці “можна одночасно інтерпретувати двояко”, а тому “створюється двозначність трактування окремого значення у відповідних контекстах й ситуаціях, що призводить врешті-решт до метонімічного переносу”. Метонімічні номінації, на думку вченого, можуть визначити зовнішню або внутрішню особливість особи, її дію, характерне висловлювання, заняття [8, с. 28]. На думку вченого, класична концепція лексичної метонімії є наслідком того, що “на власне мовному рівні з'являється можливість одночасно подвійної інтерпретації значення відповідного слова, що й сприяє його семантичному зсуву”.

До найменувань, що виникають внаслідок порівняння предметів або явищ за певною ознакою, належить також і “метафора як засіб нової номінації” [7, с. 91]. Як відзначає В.М. Русанівський, метафоричне перенесення найменувань “найінтенсивніше виявляється в тих групах лексики, які позначають явища, найбільш актуальні для певного періоду в житті суспільства”.

Серед метафоричних найменувань розрізняють: 1) перенесення родової форми з одного референта на інший; 2) використання кореня або основи, що має значення особи однієї статі як номінація особи іншої статі; 3) суфіксальне або флексійне оформлення особи однієї статі для називання особи протилежної статі; 4) родове оформлення частин мови для позначення особи протилежної статі [10, с. 121-129]. Якщо метафора індивідуалізує предмет, відносячи його до класу предметів, до якого він не належить, то метонімія індивідуалізує рису, що дозволяє виокремити предмет називання із загального. Метафорично й метонімічно організовані номінації, як відзначають дослідни-

тельного порядку как состоящий в подведении обозначаемого под определенную ономасиологическую категорию (предметности, процессуальности или признаковости и их разновидностей) и потому связанный прежде всего с оформлением ономасиологического базиса будущего наименования» [2, с. 346].

Поскольку вербальный дублет номинатемы исследуемого типа – универб – по своей структуре является имитацией результата словообразовательного акта, вышеуказанные понятия могут быть применены по отношению к нему.

Ономасиологическая модель – это схема формирования номинативных единиц и их реализаций – результатов, соответственно, языковой и речевой номинативности. Как было указано в одном из предыдущих подразделов, Е. А. Селиванова определяет ономасиологическую модель на основании следующих признаков: 1) общего смысла ономасиологического базиса (формантной структуры); 2) конкретного содержания двух или более ономасиологических признаков (отсылочной части); 3) их валентного потенциала и смысловой связи; 4) типа отношений между базисом и признаком.

Напомним, что В. И. Теркулов определяет структуру ономасиологической модели как двучленную, которая включает ономасиологический базис, эквивалентный архисеме главного компонента исходной конструкции, и ономасиологический признак, эквивалентный семантическому множителю главного компонента исходной конструкции, актуализированному в ее зависимом компоненте.

В нашем случае ономасиологическая модель конкретного эллиптического универба практически повторяет ономасиологическую модель исходного словосочетания.

Таким образом, структура ономасиологической модели видится в соединении ономасиологического базиса и ономасиологического признака с необходимыми дополнениями в разных конкретных случаях. Общий вид ономасиологической модели таков: [ономасиологический базис] + [ономасиологический признак].

Типология ономасиологических моделей представляет собой базу для правильного формирования и описания ономасиологической категории исследуемых единиц, с одной стороны, и трактовки ономасиологической структуры, с другой.

Мы выделяем типы ономасиологических моделей эллиптических универбов, которые, в свою очередь, опираются на понятие класса референтов. Приведем некоторые примеры,

демонструючі те, як ономазіологічний базис конкретизує клас референтів; ономазіологічний признак конкретизує, відповідно, ономазіологічний базис.

1. Клас референтів – промисловий об'єкт.

Ономазіологічні моделі:

[фабрика (базис)] + [по виробництву кондитерських виробів (признак)], *кондитерка – кондитерська фабрика*;

[пункт (базис)] + [для прийому молока (признак)], *молочарка – пункт прийому молока*.

2. Клас референтів – транспортний (залізничний) об'єкт.

Ономазіологічні моделі:

[станція (базис)] + [паровозодухова (признак)], *паровозодухова – паровозодухова станція*;

[станція (базис)] + [міждугородня (признак)], *міждугородка – міждугородня станція*.

3. Клас референтів – тип виробництва

Ономазіологічні моделі:

[виробництво (базис)] + [без відходів (признак)], *безотходка – безотходне виробництво*;

[виробництво (базис)] + [механосборки (признак)], *механосборка – механосборочне виробництво*.

4. Клас референтів – житель певної місцевості

Ономазіологічні моделі:

[житель (базис)] + [Горловки (признак)], *горловчанин – житель Горловки*;

[житель (базис)] + [Москви (признак)], *москвич – житель Москви*.

5. Клас референтів – жителями певної місцевості

Ономазіологічні моделі:

[жителями (базис)] + [Києва (признак)], *києвлянка – жителями Києва*;

[жителями (базис)] + [Львова (признак)], *львовлянка – жителями Львова*.

6. Клас референтів – дружина певної посади

Ономазіологічні моделі:

[жена (базис)] + [прокурора (признак)], *прокурорша – жена прокурора*;

[жена (базис)] + [царя (признак)], *цариця – жена царя*.

формував ідеї німецького лінгвіста-філософа В. фон Гумбольдта, є основним. У слові О.О. Потебня виділяє три взаємопов'язаних, взаємозумовлених елементи, сторони: зовнішню форму, тобто звукові елементи слова, зміст, який об'єктивується через звук, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст. Внутрішня форма дає назву слову, визначає його звукове оформлення, через яке виражає значення слова як сукупність об'єктивних ознак. Водночас вона виявляє відношення між значенням і його звуковим оформленням. Досліджуючи структуру лексичного значення слова, О.О. Потебня описував денотативно-сигніфікативні семи, тлумачення яких без аналізу внутрішньої форми слова неможливе. Його теорія внутрішньої форми слова ґрунтується на визначенні центру образу, який є однією з ознак, що превалює над усіма іншими у слові. Вчений зауважував, що “слово, взяте в цілому, як сукупність внутрішньої форми і звука, є передусім засіб розуміти того, хто говорить, аперцепціювати зміст його думки” [5, с.123].

Думки О.О. Потебні розвинені були далі в працях В.В. Виноградова, І.К. Білодіда, В.М. Русанівського, Т.К. Черторизької, С.Я. Єрмоленко, О.С. Снітко, М.І. Голянич.

Сучасні мовознавці, зокрема О.О.Тараненко, визначають внутрішню форму як “звуковий або морфемний комплекс, що з різним ступенем виразності розпізнається всередині звукової оболонки слова як її мотивувальний образ і як спосіб мотивації його значення” [8, с. 80]. У ширшому розумінні, В.Н. Телія визначає внутрішню форму як ознаку вторинних найменувань, “утворених шляхом переосмислення значень і функціонування їх у повсякденному стандарті” [9, с. 7]. Здебільшого, це будь-який троп, що здатний ожити в асоціативно-мовній пам'яті в окремих ситуаціях мовної діяльності.

В.М. Русанівський у монографії “Структура лексичної та граматичної семантики” акцентує увагу на тому, що взаємодія об'єктивних і суб'єктивних факторів у розвитку семантики слова “розпочинається з індивідуального, зумовленого життєвим досвідом людини конотативного моменту або із своєрідного розуміння внутрішньої форми слова, продовжується в суспільному усвідомленні суб'єктивної оцінки і в розвитку нового мовного значення” [6, с. 60].

тою. Важливим компонентом у процесі вторинної номінації є мотив, який виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка є для більшості суб'єктів зрозумілою і найбільш важливою. На це звертає увагу Г.О. Уфимцева, коли зазначає, що слова є психофізіологічними сутностями, одягнутими в мовну форму, "що стали для індивіда сигналом дійсності".

Вторинне найменування – один із чинників творення мовної експресії; воно є основою ряду лексичних стилістичних засобів – метафори, епітета, метонімії, антономазії. Художньо-стилістичне переосмислення денотата з метою виокремлення певної його ознаки зумовлює цілу гаму оказіональних значень, що виникають в уяві індивіда унаслідок кореляції семантики вторинного номінатива з поняттям реальної дійсності. В основі процесу номінативного перейменування лежить зсув денотативної співвіднесеності на основі перенесення загальної ознаки з об'єкта первинної номінації на об'єкт вторинної номінації. Отже, вторинна експресивно-образна номінація ґрунтується на взаємозумовленості кількох денотатів та їх ознак, встановленні різноманітних зв'язків, що існують між ними в реальній дійсності або в уяві мовця. Суб'єктивне переосмислення мовних одиниць можна назвати картиною індивідуального вторинного означування. Головною її відмінністю від мовної картини світу є образність, а основним сегментом та інструментом вторинної номінації є художній образ, який, з одного боку, репрезентує зміни семантики слова в художній мові, а з іншого – є формою висловлення авторських думок. З погляду лінгвістики, образність слова становить важливу ознаку самого значення, спосіб його презентації. Це – категорія прагматична й експресивна, спрямована на посилення виразності мови та впливу її на адресат.

Слово може викликати в реципієнта позитивні або негативні за емоційним сприйняттям асоціативно-образні уявлення. Емоційно-експресивна конотація лексичного значення слова зумовлена його внутрішньою формою – ознакою, що лежить в основі номінації при утворенні нового лексичного значення.

Дослідники внутрішньої форми слова звертаються до закладених положень В. фон Гумбольдта та О.О. Потебні.

О.О. Потебня визначав внутрішню форму як особливість, що народжується одночасно з розумінням. Поняття внутрішньої форми для О.О. Потебні, який суттєво транс-

7. Класс референтов – ребенок определенного лица
Ономасиологические модели:
[сын (базис)] + [короля (признак)], *королевич – сын короля*;
[дочь (базис)] + [князя (признак)], *княжна – дочь князя*.
8. Класс референтов – дети определенного возраста
Ономасиологические модели:
[ребенок (базис)] + [семи лет (признак)], *семилетка – семилетний ребенок*;
[ребенок (базис)] + [трех лет (признак)], *трехлетка – трехлетний ребенок*.
9. Класс референтов – детеныши животных
Ономасиологические модели:
[детеныш (базис)] + [медведя (признак)], *медвежонок – детеныш медведя*;
[детеныш (базис)] + [кенгуру (признак)], *кенгуренок – детеныш кенгуру*.
10. Класс референтов – объекты, единственные в своем роде
Ономасиологические модели:
[галерея (базис)] + [Дрездена (признак)], *Дрезденка – Дрезденская галерея*;
[издание (базис)] + [«Всемирная литература» (признак)], *Всемирка – многотомное издание «Всемирная литература»*.
11. Класс референтов – печатный орган
Ономасиологические модели:
[газета (базис)] + [выходящая вечером (признак)], *вечерка – вечерняя газета*;
[газета (базис)] + [районного масштаба (признак)], *районка – районная газета*.
12. Класс референтов – кино
Ономасиологические модели:
[фильм (базис)] + [состоящий из одной части (признак)], *одночастевка – фильм из одной части*;
[фильм (базис)] + [состоящий из нескольких серий (признак)], *многосерийка – многосерийный фильм*.
13. Класс референтов – произведение, продукт творчества
Ономасиологические модели:
[произведение (базис)] + [нетленное (признак)], *нетленка – нетленное произведение*;
[произведение (базис)] + [глобальное (признак)], *глобалка – глобальное произведение*.

14. Класс референтов – образ жизни
Ономасиологические модели:
[служба (базис)] + [военная (признак)], *военка – военная служба*;
[жизнь (базис)] + [гражданская (признак)], *гражданка – гражданская жизнь*.
15. Класс референтов – вид деятельности
Ономасиологические модели:
[перевод (базис)] + [синхронный (признак)], *синхронка – синхронный перевод*;
[опрос (базис)] + [фронтальный (признак)], *фронталка – фронтальный опрос*.
16. Класс референтов – тип спортивной деятельности
Ономасиологические модели:
[катание (базис)] + [фигурное (признак)], *фигурка – фигурное катание*;
[задача (базис)] + [шахматная, решаемая в три хода (признак)], *трехходовка – шахматная задача, решаемая в три хода*.
17. Класс референтов – тип трудовой деятельности
Ономасиологические модели:
[работа (базис)] + [без наряда (признак)], *безнарядка – безнарядная работа*;
[работа (базис)] + [в семь вахт (признак)], *семивахтовка – работа семью вахтами*.
18. Класс референтов – профессия
Ономасиологические модели:
[врач (базис)] + [глазной (признак)], *глазник – глазной врач*;
[персонал (базис)] + [обслуживающий (признак)], *обслуга – обслуживающий персонал*.
19. Класс референтов – период времени
Ономасиологические модели:
[период (базис)] + [в пять лет (признак)], *пятилетка – пятилетний период*;
[рабочая неделя (базис)] + [длящаяся шесть дней (признак)], *шестидневка – рабочая неделя в шесть дней*.
20. Класс референтов – процесс
Ономасиологические модели:
[ремонт (базис)] + [косметический (признак)], *косметичка – косметический ремонт*;

“аналіз конкретних слів завжди має враховувати саме основне номінативне значення – сигніфікат, який містить суттєві ознаки будь-якого предмета, процесу, що не залежить від контексту”.

Розрізняють первинну і вторинну номінації. Первинна номінація виражається процесом перенесення назви вже відомого об'єкта для найменування новопізнаного або новооціненого [10, с. 386].

В основі вторинної номінації лежить надання об'єктові ще однієї назви. Це явище полягає у перенесенні одного поняття на інше. На думку М.Г. Шекери, у цьому процесі відображено розгалуження лексико-семантичної структури переносних значень загальноживаної лексики [14, с. 6]. Процес творення власних імен, на думку О.О. Тараненка, полягає в тому, що вони “співвідносяться з референтами не шляхом поняттєвого опосередкування, а прямо, і тому не закріплюють за собою роль позначення яких-небудь узагальнених ознак своїх референтів” [8, с. 31]. Проте це не стосується випадків, коли автор художнього твору вживає і творить власні імена з прозорою етимологією, яка, контрастуючи з предметом, вказує конкретно або символічно на якусь його ознаку. Основним інструментом вторинної номінації є художній образ, який зумовлює зміну семантики слова і є формою висловлення авторських думок.

Мовні засоби сатири, гумору, іронії, базуючись на пересмисленні наявних у мові номінативних засобів, належать до явищ вторинної номінації, “яка завжди співвідноситься зі своїм означуванним опосередковано – через посередництво семантично опорного для даної комбінації найменування”. В основі вторинної номінації лежить асоціативний характер людського мислення.

У праці “Из записок по теории словесности” О.О. Потебня першим у вітчизняному мовознавстві окреслив проблему вторинної номінації. Будь-яке розуміння слова є насправді новим його утворенням [4, с. 269]. Цю думку потім розвинув у своїх працях В.В. Виноградов. Він зазначав, що “жодна мова не в змозі висловити кожен конкретну ідею самостійним словом... Конкретність досвіду безмежна, ресурси найбагатшої мови чітко обмежені. Мова змушена розносити безмежну кількість значень по різних рубриках основних значень” [2, с. 15]. Традиційно під вторинною номінацією розуміють процес надання об'єктові ще однієї назви з іншою мотивованістю і з певною спеціальною ме-

душі” [4, с. 95]. Отже, О.О. Потєбня виокремлює поняття предмета, реалії як необхідної умови для створення нового слова.

Ідеї О. Потєбні знайшли відображення у працях сучасних мовознавців (Л.О. Белей, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, І.Я. Нестеренко, О.А. Гапченко). Дослідження процесу номінації здійснюється не тільки в лінгвістичному аспекті. Сюди залучаються також психологія, філософія, прагматика. З огляду на занадто широке за обсягом поняття номінації зупинимось на власне лінгвістичних засадах цієї проблеми. О.О. Тараненко визначає номінацію як 1) процес творення і надання назв; 2) результат цього процесу; 3) використання цього результату в процесі мовлення [10, с. 385]. Відповідно до мовного оформлення номінативних одиниць номінація поділяється на “лексичну (разом з фразеологічною), словотвірну і синтаксичну”.

Основною номінативною одиницею є слово або його окреме лексичне значення. До розряду номінативних засобів О.О. Тараненко залучає також “стійкі лексикалізовані і фразеологізовані словосполучення та синтаксичні конструкції, еквівалентні слову”, синтаксичні словосполучення та речення [10, с. 385].

Г.П. Колшанський виділяє три види номінації: лексичну (через слово і словосполучення), пропозитивну (через речення) і дискурсивну (через текст). Процес номінації Г.О. Уфимцева схематично відтворює формулою *реалія* → *поняття* → *ім'я*. Реалія являє собою сукупність якостей, що вичленовуються в мовних актах; поняття виступає як зміст імені, що об'єднує також експресивні ознаки; ім'я – звукоряд, розчленований у мовній свідомості відповідно до структури мовного коду. Явища об'єктивного ряду визначаються терміном *денотат* (типове уявлення про предмет реальної дійсності), а поняттєва сфера визначається як *сигніфікат* (поняття, що є відображенням суттєвих ознак одного предмета або класу предметів) [11, с. 14]. У логічному розумінні терміни *денотат* і *реалія*, *сигніфікат* і *поняття* є тотожними, бо однаковою є їх предметна і гносеологічна спрямованість. Традиційно мовознавство оперує співвідносними поняттями: *значення*, *зміст*, *концепт*, *семантика* – для абстрактного ряду слів; *предмет*, *об'єкт*, *референт*, *денотат*, *реалія*, *ситуація* – для матеріально вираженого ряду номінантів. Матеріальний денотат завжди перебуває у корелятивних відношеннях з його відображенням у значенні слова – сигніфікатом. Г.П. Колшанський наголошує на тому, що

[строительство (базис)] + [непрерывное (признак)], *непрерывка* – *непрерывное строительство*.

21. Класс референтов – часть от целого

Ономасиологические модели:

[глыба (базис)] + [льда (признак)], *льдина* – *глыба льда*;

[ягода (базис)] + [изюма (признак)], *изюмина* – *ягода изюма*.

22. Класс референтов – строение

Ономасиологические модели:

[хата (базис)] + [мазаная (признак)], *мазанка* – *мазаная хата*;

[дом (базис)] + [из пяти этажей (признак)], *пятиэтажка* – *пятиэтажный дом*.

23. Класс референтов – помещение

Ономасиологические модели:

[помещение (базис)] + [для бытовых нужд (признак)], *бытовка* – *бытовое помещение*;

[помещение (базис)] + [подсобное (признак)], *подсобка* – *подсобное помещение*.

24. Класс референтов – учреждение, организация

Ономасиологические модели:

[часть (базис)] + [пожарная (признак)], *пожарка* – *пожарная часть*;

[войска (базис)] + [федеральные (признак)], *федералы* – *федеральные войска*.

25. Класс референтов – напиток

Ономасиологические модели:

[вода (базис)] + [газированная (признак)], *газировка* – *газированная вода*;

[наливка (базис)] + [из вишен (признак)], *вишневка* – *вишневая наливка*.

26. Класс референтов – продукт питания

Ономасиологические модели:

[мясо (базис)] + [тушеное (признак)], *тушенка* – *тушеное мясо*;

[каша (базис)] + [из пшенной крупы (признак)], *тшенка* – *пшенная каша*.

27. Класс референтов – вещество

Ономасиологические модели:

[масло (базис)] + [касторовое (признак)], *касторка* – *касторовое масло*;

[настойка (базис)] + [валерианы (признак)], *валерьянка – настойка валерианы.*

28. Класс референтов – документ

Ономасиологические модели:

[дело (базис)] + [«висячее», незаконченное (признак)], *висяк – висячее дело;*

[карточка (базис)] + [визитная (признак)], *визитка – визитная карточка.*

29. Класс референтов – предмет одежды

Ономасиологические модели:

[куртка (базис)] + [из кожи (признак)], *кожанка – кожаная куртка;*

[одежда (базис)] + [теплая (признак)], *теплушка – теплая одежда.*

30. Класс референтов – обувь

Ономасиологические модели:

[туфли (базис)] + [для игры в теннис (признак)], *тенниски – теннисные туфли;*

[обувь (базис)] + [для кросса (признак)], *кроссовки – обувь для кросса.*

31. Класс референтов – часть ландшафта

Ономасиологические модели:

[сад (базис)] + [яблочный (признак)], *яблоневка – яблоневый сад.*

32. Класс референтов – предмет быта

Ономасиологические модели:

[фонарь (базис)] + [функционирующий посредством керосина (признак)], *керосинник – керосиновый фонарь;*

[емкость (базис)] + [для хранения керосина (признак)], *керосинка – емкость для хранения керосина.*

33. Класс референтов – оборудование

Ономасиологические модели:

[машинка (базис)] + [для нарезания овощей (признак)], *овощерезка – овощерезная машинка;*

[устройство (базис)] + [для нарезания яиц (признак)], *яйцерезка – яйцерезное (яйценарезочное) устройство.*

34. Класс референтов – транспорт

Ономасиологические модели:

[трамвай (базис)] + [запряженный лошадьми (признак)], *конка – конный трамвай;*

SUMMARY

Mikhailova E.V. Musical compositions based on verses and an excerpt from a poem by Ya. Kolas in the context of national culture

The paper analyzes the verses of Ya. Kolas «Field in the spring», «Forest», «Oak», «A lot of merry little corners», «Stream», an excerpt from the poem «New Land» set to music.

These musical-poetical pieces objectify the following national-cultural characteristics: positive tonality, symbolic images (field, forest, oak, homeland), expressed patriotic feelings, etc. The considered works are closely correlated with Belarusian culture.

Key words: musical-poetical pieces, Yakub Kolas, Belarusian culture, verses, poem, choir, romance, ballad, song, images-symbols.

*T.M. Наумова
(Маріуполь)*

УДК 81(477)

**ПРОБЛЕМА ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ НОМІНАЦІЇ
У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ**

Проблема номінації в українському мовознавстві вперше була окреслена у працях О.О. Потебні, який розглядав її у межах процесу словотворення взагалі, його зв'язку із звуковою одиницею мовного спілкування.

Мета нашої статті – проаналізувати основні тенденції розвитку поняття номінації у вітчизняному мовознавстві та охарактеризувати процеси, пов'язані зі спробами наукового осмислення цієї проблеми.

Мотивом для творення слова є враження, яке має повторитися кілька разів і створити асоціацію образу предмета і враження звука. Інша людина під дією такого самого враження від того ж предмета вимовить той самий звук. Творення слова і відображення його у певній звуковій формі О.О. Потебня досліджував у сфері чуттєво-образної, асоціативної діяльності людської думки. Головною умовою створення слова, з погляду вченого, є «асоціація сприйняття предмета і звука, яка заступає безпосередній рефлексивний рух голосових органів таким, у якому вимовляння звука опосередковується його образом у

12. Никитин И.С. Сочинения / Вступ. ст. О.Г. Ласунского; Примеч. Л.А. Плоткина. – М.: Худож. лит., 1980. – 717 с.
13. Санько С. Лес // Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – С. 283-285.
14. Туренков А.Е. Хоры без сопровождения и с сопровождением фортепиано. – М.: Сов. композитор, 1963. – 48 с.

АННОТАЦІЯ

Михайлова Е.В. Музыкальные произведения на стихи и отрывок из поэмы Я. Коласа в контексте национальной культуры

В статье анализируются стихотворения Я. Коласа «На поле весной», «Лес», «Дуб», «Много славненьких уголочков», «Ручей», отрывок из поэмы «Новая земля», положенные на музыку.

В данных музыкально-поэтических произведениях объективируются следующие национально-культурные особенности: позитивная тональность, образы-символы (поле, лес, дуб, родной край), выражение любви к Родине и др. Рассмотренные произведения тесно связаны с белорусской культурой.

Ключевые слова: музыкально-поэтические произведения, Якуб Колас, белорусская культура, стихи, поэма, хор, романс, баллада, песня, образы-символы.

АНОТАЦІЯ

Михайлова О.В. Музичні твори на вірші та уривок з поеми Я. Коласа в контексті національної культури

У статті аналізуються вірші Я. Коласа «На полі весною», «Ліс», «Дуб», «Багато славненьких куточків», «Струмок», уривок з поеми «Нова земля», покладені на музику.

У цих музично-поетичних творах об'єктивуються такі національно-культурні особливості: позитивна тональність, образи-символи (поле, ліс, дуб, рідний край), прояв любові до Батьківщини й ін. Розглянуті твори тісно пов'язані з білоруською культурою.

Ключові слова: музично-поетичні твори, Якуб Колас, білоруська культура, вірші, поема, хор, романс, балада, пісня, образи-символи.

[машина (базис)] + [полуторатонная (признак)], *полуторка – полутор(атон)ная машина.*

35. Класс референтов – оружие

Ономасиологические модели:

[ружье (базис)] + [с двумя стволами (признак)], *двустволка – двуствольное ружье;*

[ружье (базис)] + [с воздушным приводом (признак)], *воздушка – воздушное ружье.*

36. Класс референтов – действие

Ономасиологические модели:

[укладывать (базис)] + [асфальт (признак)], *асфальтировать – укладывать асфальт;*

[делать (базис)] + [массаж (признак)], *массажировать – делать массаж.*

Таким образом, можно сделать следующие выводы: 1) универб – это семантически и грамматически тождественное соответствующему словосочетанию слово, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы; 2) типология ономазиологических моделей представляет собой базу для правильного формирования и описания ономазиологической категории исследуемых единиц, с одной стороны, и трактовки ономазиологической структуры, с другой; 3) ономазиологический базис конкретизирует класс референтов; ономазиологический признак конкретизирует, соответственно, ономазиологический базис.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Л. А. Кудрявцева. – К.: Киев. ун-т, 2004. – 208 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
3. Милославский И.Г. Синтез словосочетания и производного слова // Вопросы языкознания. – 1977. – №5. – С. 53-61.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
5. Сидоренко Є.М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві // Мовознавство. – 1992. – №4. – С. 42-47.
6. Теркулов В.И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.

АННОТАЦІЯ

Дьячок Н.В. О типологии ономаσιологических моделей универбов

В статье предлагается определение параметров ономаσιологического моделирования универбов как вербальных реализаций номинатива типа «словосочетание + эллиптический универб». Даны дефиниции понятий «класс референтов», «ономаσιологический базис», «ономаσιологический признак». Демонстрируются типы ономаσιологических моделей универбов исследуемого типа. Делаются выводы об особенностях ономаσιологического моделирования.

Ключевые слова: номинатива, универб, ономаσιологическая модель, ономаσιологический базис, ономаσιологический признак, класс референтов.

АНОТАЦІЯ

Дьячок Н.В. Про типологію ономасіологічних моделей універбів

У статті запропоновано визначення параметрів ономасіологічного моделювання універбів як вербальних реалізацій номінативу типу «словосполучення + еліптичний універб». Надано дефініції понять «клас референтів», «ономасіологічний базис», «ономасіологічна ознака». Продемонстровано типи ономасіологічних моделей універбів досліджуваного типу. Зроблено висновки про особливості ономасіологічного моделювання.

Ключові слова: номінатива, універб, ономасіологічна модель, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака, клас референтів.

SUMMARY

Dyachok N. V. The typology of univerbs' onomasiological models.

The article presents the parameters onomasiological models of "word-combination + univerb" nominathemes. The author gives definitions of such notions as "class of referents", "onomasiological base", "onomasiological sign"; introduces types of univerbs' onomasiological models and deduces peculiarities of onomasiological modelling.

Key words: nominatheme, univerb, onomasiological model, onomasiological base, class of referents.

лорусского народа, по мнению А. Гурского, «...одно из богатейших среди песенного творчества других народов мира» [6, с. 6]. Отсюда – разнообразие образов и яркие индивидуально-авторские средства их воплощения. Е. Городницкий констатирует: «Литературоведение на сегодняшний день неплохо усвоило и активно пользуется методологическими подходами других наук» [5, с. 4-5]. При изучении музыкально-поэтических произведений будут полезны данные лингвистики, музыковедения и т.д. Междисциплинарный подход дает возможность показать тесную связь рассмотренных произведений с белорусской культурой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багдановіч І.Э. Авангард і традыцыя: Бел. паэзія на хвалі нац. адраджэння. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – 387 с.
2. Беларусь у песні / Склад. В.Л. Аўраменка і Л.А. Раманоўская. – Мінск: Беларусь, 1988. – 240 с.
3. Вакальныя творы на словы Якуба Коласа / Склаў Д. Жураўлёў. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1963. – 64 с.
4. Валодзіна Т. Поле // Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – С. 385.
5. Гарадніцкі Я.А. Паэтыка беларускай літаратуры XX стагоддзя: суб'ектна-аб'ектныя суадносіны. – Мінск: Беларус. навука, 2010. – 332 с.
6. Гурскі А.І. Тайны народнай песні. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 160 с.
7. Дубянецкі Э.С. Таямніцы народнай душы: Кн. для вучняў: Для сярэд. і ст. шк. узросту. – Мінск: Нар. асвета, 1995. – 47 с.
8. Дучыц Л., Зайкоўскі Э., Крук І., Малоха М. Дуб // Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – С. 153-154.
9. Колас Я. Збор твораў у чатырнаццаці тамах. – Мінск: Маст. літ., 1972. – Т. 1. Вершы 1898-1917 гг. – 562 с.
10. Колас Я. Новая зямля. Сымон-музыка: Паэмы. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 448 с.
11. Кольцов А.В. Стихотворения. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.

Отрывок из поэмы Я. Коласа «Новая земля» стал песней благодаря И. Лученку [2, с. 197-200]. В этой поэме автор передает свое отношение к Родине, невозможность забыть ее и не думать о ней: *«Мой родны кут, як ты мне мілы!..// Забыць цябе не маю сілы! // Не раз, утомлены дарогай, // Жыццём вясны мае убогай, // К табе я ў думках залятаю // І там душою спачываю»* [10, с. 3]. Он вспоминает родную природу, все в ней мило для него: *«Вось як цяпер, перада мною // Ўстае куточак той прыгожа, // Крынічкі вузенькае ложка // І елка ў пары с хваіною, // Абняўшысь цесна над вадою, // Як маладыя ў час каханья, // Ў апошні вечар расставання»* [10, с. 3-4]. Поэт оживает душой, когда представляет себе родной берег, Неман, дубы: *«Ды я душою ажываю, // Як вокам мыслі азіраю // Цябе, мой луг і бераг родны, // Дзе льецца Нёман срэбраводны, // Дубы дзе дружнай чарадою // Стаяць, як вежы, над вадою...»* [10, с. 5-6]. Образ родной природы отождествляется у Я. Коласа с образом родного края, единственного и неповторимого. Превращению данного отрывка из поэмы в песню способствовало наличие: 1) однородных членов предложения (*«К табе я ў думках залятаю // І там душою спачываю»* [10, с. 3] и др.), 2) сравнений (*«Дубы дзе дружнай чарадою // Стаяць, як вежы, над вадою...»* [10, с. 5-6] и др.), 3) обособленных членов предложения (*«І елка ў пары с хваіною, // Абняўшысь цесна над вадою, // Як маладыя ў час каханья, // Ў апошні вечар расставання»* [10, с. 4] и др.), 4) обращения (*«Мой родны кут, як ты мне мілы!..»* [10, с. 3] и др.), 5) восклицательных предложений (*«Забыць цябе не маю сілы!»* [10, с. 3] и др.) и др. В песне последняя строка первого куплета *«І там душою спачываю»* повторяется дважды [2, с. 200]. Третий куплет песни очень сильно изменен по сравнению с поэмой: *«Люблю цябе, мой бераг родны, // Дзе льецца Нёман срэбраводны, // Дубы дзе дружнай чарадою // Стаяць, як вежы, над вадою... // Мой родны кут, як ты мне мілы! // Забыць цябе не маю сілы, // Забыць цябе не маю сілы...»* [2, с. 200] и др.

В проанализированных музыкально-поэтических произведениях объективируются следующие национально-культурные особенности: позитивная тональность, образы-символы (поле, лес, дуб, родной край), выражение любви к Родине и др. Поэтические произведения Я. Коласа близки к фольклору, а потому они легко ложатся на музыку. Песенное творчество бе-

УДК 811.161

СИСТЕМНО-КОГНИТИВНАЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПАРАДИГМА ЯЗЫКА

Получившая широкое распространение когнитивная модель языка является одним из основных компонентов общей теории познания, согласно которой человек концептуализирует мир через посредство языка. Однако когнитивная лингвистика не стала новой методологией исследования языка: в теории лингвистической парадигмы сместились только исследовательские акценты. Проблемы противопоставления языка и речи как области виртуального и реального, общего и частного, социального и индивидуального в когнитивной парадигме всецело поглощены проблемами речевой деятельности человека.

Так, В. Дорошевский, подвергая критике системный подход к изучению языка, предостерегает от возможности переключения внимания исследователей на внутренние связи языковых элементов без учета соотношения их с элементами внеязыковой действительности. Хотя В. Дорошевский и признает, что каждый элемент вступает во взаимодействие с гомогенными и гетерогенными элементами языка, но настаивает на преимуществах эмпирического подхода к изучению языкового материала, игнорируя тем самым понятие значимости – внутрисистемной характеристики как антиномии понятия значения – и ориентируясь на уровень наблюдений, на отображение элементов среды, „живым фрагментом которой является человек”, – следовательно, на каждое индивидуальное языковое мышление „...надо искать в словах их значения и оперировать словами в их значениях, максимально приближенных к тем, которые они имеют в обиходной речи: это чисто эмпирический способ упорядочения мыслей, к которому мы имеем право прибегать, если хотим познать объективные закономерности языка, а не приписывать произвольно словам определенные, дедуктивно выведенные содержания” [1, с. 54, 55].

Свое видение решения проблемы восприятия окружающей действительности В. Дорошевский распространяет и на известную максиму Декарта „Cogito ergo sum” – „Я мыслю, следовательно, я существую”, которая, по его утверждению, „не

разрывает заколдованного круга индивидуального сознания, не пробивая стены, отделяющей это сознание от объективного бытия», [1, с. 54-55], т. е. от внешней среды. Проводя аналогии между пониманием языка В. фон Гумбольдта, которого, по мнению В. Дорошевского, „интересовали в языке отношения знаков к знакам, а не знаков к сущностям”, и интерпретацией языка Ф. де Соссюра: „... язык есть система, все элементы которой образуют целое, а значимость одного проистекает только от одновременного наличия прочих” [2, с. 147], – В. Дорошевский понятие языка как системы у В. фон Гумбольдта и понятие языка как целого у Ф. де Соссюра считает „субъективно конституированными предметами мысли”, между тем как задачей языкознания должно стать „рассеивание мыслительной мути, которая может просачиваться из слов” [1, с. 54].

Некорректное отрицание предшествующих исследовательских парадигм, в рамках которых выросли новые лингвистические устремления, порождается и сопровождается, как правило, эмоциональными всплесками оценок. Так, Уоллес Л. Чейф в откровенном „Введении” к своей книге „Значение и структура языка”, объясняя факт радикального отхода от практики структурализма „укоренившимся недоверием к любой, даже самой четкой, абстракции”, в основе которой, по его мнению, „лежал несколько преувеличенный эмпиризм структуралистов”, писал: „Сейчас эта структуралистская шизофрения предстает классическим примером того, как философские предубеждения могут служить препятствием для признания теоретического понятия (морфофонемы – А.М.), эффективность которого в противном случае была бы бесспорной” [13, с. 19]. Между тем хрестоматийное определение языка как важнейшего средства общения, выражения мыслей и общественно-волевых побуждений человека, осуществляемых в звуковой словесной форме, не стало предметом опровержения лингвистов. Оно получило расширенную интерпретацию, отражающую новый аспект познания языка: „Язык, – по определению Ю. С. Степанова, – универсальная принадлежность человека, семиологическая система, возникшая путем естественного семиозиса и служащая средством социализации человека, общения людей и познания; как семиологическая система Язык (именно в этом смысле слово „язык” пишется с большой буквы – А.М.) есть совокупность категорий и правил; ... язык конкретный – то же, что отдельный язык,

(«Дзе душою адпачынеш, // Змучаны з дарогі...» [9, с. 162]) и др. Автор музыки к этому стихотворению – А. Туренков, оно предназначено для среднего голоса с фортепиано [3, с. 27-29].

В стихотворении «Ручэй» Я. Колас создает музыкальный образ: под пение соловья ручей поет свою звонкую песню: «*Між алейшын, кустоў, // Дзе пня салавей, // І шуміць і грывіць // Срэбразвонны ручэй*» [9, с. 169]. Ручей окружают различные растения: «*Як матулька, вярба // Хіліць голаў над ім, // І глядзяцца кусты // Пышным верхам сваім. // Абступаюць яго // Чараты, асака, // Падыходзіць мурог // Да яго здаляка*» [9, с. 169]. На ручей смотрит звезда, и тучка заглядывает в него: «*Часам зорка ўначы // На яго кіне зрок, // І хмурынка не раз // Зазірне ў ручаёк*» [9, с. 169]. Трава склоняется над ним, а он смеется: «*І схіляе трава // Над ім пасмыбрыжы, // А ён, жэўжык-пястун, // Гучным смехам дрыжыць*» [9, с. 169]. Ручей очень активен: то заскочит в рошу, то обовьет курган; у него разное настроение: где-то бубнит, а где-то поет: «*То заскочыць у гай, // То курган абаўе, // Дзе сярдіта бубніць, // Дзе лагодна пяе*» [9, с. 169]. Поэту приятно слушать пение ручья, он говорит о возможности для читателя отдохнуть под эти песни: «*Люба слухаць той спеў, // Несціханы, густы, // І пад песні яго // Адпачынеш і ты*» [9, с. 169]. Ручей – не такой заметный природный объект, как поле, лес или дуб, однако Я. Колас уделяет ему внимание и может многое рассказать о нем. Для него важны даже незначительные детали. Это говорит о большом значении белорусской природы для поэта. Тому, что данное поэтическое произведение было положено на музыку, способствовало наличие: 1) сложных имен существительных («*І схіляе трава // Над ім пасмыбрыжы...*» [9, с. 169] и др.), 2) анафор («*То заскочыць у гай, // То курган абаўе...*» [9, с. 169] и др.), 3) однородных членов предложения («*І шуміць і грывіць // Срэбразвонны ручэй*» [9, с. 169] и др.), 4) сравнения («*Як матулька, вярба // Хіліць голаў над ім...*» [9, с. 169]), 5) обособленных членов предложения («*Люба слухаць той спеў, // Несціханы, густы...*» [9, с. 169] и др.) и др. Музыка к этому стихотворению написал А. Туренков, он создал хор [14, с. 32-33]. В музыкально-поэтическом произведении использованы только три строфы стихотворения, в последней имеются изменения: «*Аб_сту_па_юць_я_го_шап_ту_ны_ча_ро_ты, і_вя_ноч_кі_я_мувы_пля_та_юць_квя_ты*» [14, с. 33] (в стихе: «*Аб_ступаюць_яго // Чараты, асака, // Падыходзіць мурог // Да_яго_здаляка*» [9, с. 169]) и др.

ник печальний, // О родине милой грустит; // Не знает он свежей прохлады, // Не видит небесной росы // И только – последней отрады – // Губительной жаждет грозы» [12, с. 48-49]). В образе дуба Я. Колас воплощает, с одной стороны, своеобразие и неповторимость родной природы, а с другой стороны, лучшие черты героев фольклорных произведений. В рассмотренном поэтическом произведении имеется много средств, помогающих ему получить вокальное воплощение: 1) сложные имена существительные («Срэбрам-стужкаю // Павіваецца» [9, с. 211] и др.), 2) сложносочиненные предложения с противительными отношениями («У нагах трава // Нізка сцелецца, // А вакол ляжыць // Травяністы луг» [9, с. 211] и др.), 3) однородные члены предложения («А пра што шуміш // І аб чым пяеш...» [9, с. 212] и др.), 4) восклицательные предложения («Крэпка дуб стаіць, // Не варушыцца!» [9, с. 211] и др.), 5) обращения («Дуж ты, дуб стары, // Сын вякоў сівых!» [9, с. 211] и др.), 6) сравнения («Комель – слуп-скала, // Дыша сілаю...» [9, с. 211] и др.) и др. Музыку к данному стихотворению написал В. Оловников – это баллада для низкого голоса с фортепиано [3, с. 13-21]. В тексте баллады имеются изменения по сравнению с текстом стихотворения: слово *глыб* написано слитно с предлогом [3, с. 14], отсутствует восклицательный знак в конце предложения («...ды не гнуўся ты не рад бу раю...» [3, с. 17]) и др.

В стихотворении рассматриваемого автора «Многа слаўненькіх куточкаў...» [9, с. 162] выражается его любовь к родному краю. Родина – это место, где красивая природа, где можно оставить грустные мысли, где нет тревоги, и можно отдохнуть душой после дороги («Многа слаўненькіх куточкаў // Ёсць у нашым краі, // Дзе пад гоман ручаёчкаў, // Пад шум дрэў у гаі // Рой журботных дум пакінеш; // Дзе няма трывогі, // Дзе душою адпачынеш, // Змучаны з дарогі...» [9, с. 162]). Там приятный ветерок колышет хлеба, там царит покой, согласие и счастье («Дзе прыемны ветрык млее, // Збажыну калыша, // Дзе пакоем-згодай вее, // Дзе ўсё ічасцем дыша» [9, с. 162]). Данное стихотворение представляет собой одно сложноподчиненное предложение с несколькими придаточными определительными. Поэт использует: 1) однородные члены предложения («Дзе пад гоман ручаёчкаў, // Пад шум дрэў у гаі // Рой журботных дум пакінеш...» [9, с. 162] и др.), 2) причастный оборот

исторический язык, национально-исторический язык; конкретный язык в семиологической грамматике понимается как совокупность знаков и правил. Между языком (конкретным – А. М.) и Языком (семиологической системой – А. М.) посредствует тип языка как реализация определенной части универсальной таксономии Семантики (Словаря) и универсальной таксономии Синтаксиса. Таким образом, Язык вообще может быть определен как система возможностей Семантики и Синтаксиса, ограниченная лишь действительным или возможным миром и особенностями категоризаций у человека» [12, с. 358].

Не ограничивая продуцирование речи и ее семантизацию пределами актуализованных смыслов, Ю. Н. Караулов выдвигает требование обращаться к знаниям о мире как в целях коммуникации, так и в „надкоммуникативных целях его употребления... – в целях познания и воздействия” [3, с. 165].

В то же время следует признать: хотя языку как системе категорий отображения посвящены многочисленные труды, воплощающие общий интерес к ономазиологии языка, вопросам наблюдения, перцепции и интроспекции в лингвистике уделялось все же недостаточное внимание. Отдавая должное идее структурирования языковой картины мира, Р. М. Мигирин отмечал: „Сегментацию действительности, группировку явлений и установление связей следует рассматривать не только в плане функционирования какой-либо знаковой системы, но и в плане поведения живого организма, начиная с определенного биологического звена” [9, с. 18].

Человек, обладая способностью к анализу и синтезу объективной действительности благодаря физиологическим предпосылкам, может производить расчленение действительности до вербализации опыта, однако объективация, хранение и передача информации осуществляется путем вербализации знаний через сознание и язык. Еще К. Маркс писал: „Язык так же древен, как и сознание; язык есть практическое, существующее и для других людей и лишь тем самым существующее также и для меня самого, действительное сознание...” [8, с. 29]. Антропоцентрическая парадигма исследования языка исходит из утверждения, что речевое продуцирование и семантизация речи не ограничивается пределами актуализованных смыслов, а стремится к расширению области исследования за счет сферы знаний о мире. Однако новые знания или получают новые

физические воплощения, или продолжают функционировать в пределах задействованных языковых систем.

Особое место в концептуальной теории мира занимают производные слова, отражающие в своей семантике не только собственно языковые отношения, но и ассоциативные связи обозначенной производным словом реалии. Концепт производного слова зависит от способности толковать его содержание с необходимым уровнем прозрачности отношений. Антропоцентрический подход к семантизации производных слов эффективен в определении предела трансформации словообразовательной семантики: антропоцентричность предполагает творческое использование языка, когда, казалось бы, нет готовых правил: производное слово не только включает сему соотношения с производящим, но и семантические приращения, которые отражают предмет в его признаковом пространстве и „проявляют” его через отношение к нему носителя языка.

В то же время недостаточная разработанность инструмента исследования и представления словообразовательной когнитивной семантики, отсутствие убедительных образцов реализации когнитивной словообразовательной парадигмы обусловили, с одной стороны, ограничение области изучения словообразовательной семантики рамками отдельных словообразовательных типов, хотя и на новом витке исследования словообразования, ориентированного на когнитивную методологию, с другой – момент нерешительности в дальнейшем использовании основополагающего принципа словообразовательной методологии – выявлении закономерностей системных связей. Между тем глубинный анализ языковых фактов позволяет сделать вывод: на фоне наблюдаемого разнообразия словообразовательного моделирования вырисовывается структурное единство результатов порождения слов, наличие общих принципов, регулирующих данное словообразовательное разнообразие. Следовательно, в современной теории словообразования можно говорить о возникновении проблемы определения постоянной, инвариантной величины – констант, ограничивающих пространство словообразовательных альтернатив (переменных величин), образующих словообразовательную категорию [4, с. 27]. Проблема словообразовательной инвариантности вписывается в общезыковую проблематику определения пространства типологических возможностей ва-

ка дуб стаїць, // Не варушыцца!» [9, с. 211]), его величину («Так размашыста // Параскіданы // Ва ўсе стораны // Ланы крэпкія» [9, с. 211]), его силу и высоту (используя сравнение комля со столбом и со скалой) («Комель – слуп-скала, // Дыша сілаю, // А ўгару зірнеш – // Шапка валицца» [9, с. 211]), его древность (сопоставляя дуб с сыном седых веков) («Дуж ты, дуб стары, // Сын вякоў сівых! // Многа бур ты знёс // На вяку сваім!» [9, с. 211]), его выносливость («Налятаў віхор // З навальніцаю, // Ды не гнуўся ты // Перад бураю!..» [9, с. 212]). Поэт называет дуб сторожем лугов и сравнивает его шум с пением и музыкой («Гэй ты, дуб стары, // Вартаўнік лугоў! // Адае твой шум // Спевам-музыкай» [9, с. 212]). Вольные ветры, которые говорят с дубом летом или осенью, знают, о чем он шумит и поет («А пра што шуміш // І аб чым пяеш, // Пра то ведаюць // Ветры вольныя, // Што з табой вядуць // Мову сталую // Ё летні добры час // Або восенню» [9, с. 212]). Последняя строфа демонстрирует, что все стихотворение построено на метафоре: поэт подслушал шум листьев и сложил песню, т.е. это не просто стихотворение, это воспевание, художественное произведение, основанное на музыке природы («Я падслухаю // Гэты шум лістоў, // А з іх гутаркі // Песня зложыцца» [9, с. 212]). В связи с этим интересно вспомнить высказывание Э. Дубенецкого: «В целом белорусам от природы свойственна музыкальность и невучесть, что подтверждается множеством разнообразных по жанрам и ритмико-мелодической организации песен, припевок, других музыкальных произведений, причем ядро аутентичного белорусского песенного фольклора составляли песни календарно-обрядового цикла. Мелодии белорусских народных песен почти всегда ясные, пластичные, выделяются особенным раздумьем над человеческой долей, судьбой» [7, с. 32]. Следовательно, в последней строфе стихотворения объективирована национально-культурная особенность. Говоря о дубе, белорусский поэт, возможно, думал о человеке, таком же могущественном и прекрасном. Дуб И. Никитина из одноименного стихотворения одинок, поэт также создает его образ при помощи сравнений («От темного леса далеко, // На почве бесплодно-сухой, // Дуб старый стоит одиноко, // Как сторож пустыни глухой» [12, с. 48], «А он, наравнине песчаной, // И пылью и мохом покрыт, // Как будто изгнан-

его холодном царстве // *Затаена живая мысль? ..*» [11, с. 223]) и есть какая-то тайна («*Какая ж тайна в диком лесе // Так безотчетно нас влечет, // В забвенье погружает душу // И мысли новые рождает в ней? ..*» [11, с. 223]). И. Никитин в одноименном стихотворении высказывает мысль о том, что у леса есть свой особый язык («*Я с детства понимать привык // Твое молчание немое // И твой таинственный язык // Как что-то близкое, родное*» [12, с. 26]). В лесу он забывает скорбь души и горечь жизни («*И может быть, в твоей глуши, // Как узник, волей оживленный, // Забуду скорбь моей души // И горечь жизни обыденной*» [12, с. 27]). Все перечисленные поэты концептуализируют лес как «возможный мир». У Я. Коласа лес является символом мощи и загадочности родной природы. Он использует следующие средства, облегчающие превращение данного поэтического произведения в музыкально-поэтическое: 1) анафору («*Лес! Аб чым шумяць вяршыны? // Лес! Што шэпчаць, векавы?*» [9, с. 157]), 2) предложения однотипной конструкции («*Толькі ж лес гудзе-ракоча // Цёмнай шапкай верхавін, // Толькі ж лес сказаць не хоча...*» [9, с. 157]), 3) однородные члены предложения («*Гоман доўгі, несканчоны, // Цэлы дзень над ім стаіць*» [9, с. 157] и др.), 4) повтор («*І шуміць ён, шуміць...*» [9, с. 157]) и др. На музыку это стихотворение положил Ю. Семеняко – оно стало романсом для голоса с фортепиано [3, с. 9-12]. В тексте романса есть изменения по сравнению с текстом стиха, например: «*І шуміць ён шуміць...*» [3, с. 12] (в стихе есть запятая после местоимения *ён* [9, с. 157]).

Стихотворение Я. Коласа «Дуб» [9, с. 211-212] тоже имеет параллели в русской поэзии – его можно сравнить, например, со стихом И. Никитина. Дуб – это «...одно из наиболее почитаемых деревьев у белорусов и других индоевропейских народов, в белорусской мифопоэтической модели мира – символ вечной жизни» [8, с. 153]. Поэт создает индивидуально-авторский образ дуба, используя сравнения (в данном случае – с силачом): «*Сілачом стаіць // Дуб разложысты, // І здалёк відаць // Пышны верх яго*» [9, с. 211]. Река, протекающая под ним, сравнивается с серебром и с лентой: «*А ўнізе пад ім // Нёман коціцца, // Срэбрам-стужкаю // Павіваецца*» [9, с. 211]. Вокруг дуба природа также очень красивая: «*У нагах трава // Нізка сцелецца, // А вакол ляжыць // Травяністы луг*» [9, с. 211]. Я. Колас подчеркивает крепость дуба («*Ў глыб зямлі ўвайшлі // Карані яго. // Крэп-*

рьирования, категоризации окружающего мира с помощью языковых средств.

Наблюдается два подхода к решению проблемы: одно-векторный – формальный / семантический (Н. Хомский, С. К. Шаумян, Джонсон, Дж. Лакоффи др.) и разновекторный – формально-семантический (Т. Гивон, С. Кемлер, У. Крофт, Р. Лангакер, С. Томпсон, П. Хопер, В. Б. Касевич, А. Е. Кибрик, И. Г. Милославский и др.).

В системно-когнитивной словообразовательной парадигме способы представления информации коррелируют с различными инструментальными средствами отображения – перцептивными, апперцептивными, интроспективными, реляционными, фреймовыми, дискурсными. При любом методологическом выборе отображение знаний должно подчиняться системным требованиям языка: роль векторов исследования системных знаний могут играть методологически обоснованные способы с соответствующей программой и процедурой действий, не вступающие в противоречие с системой языка. В то же время система ориентируется на человека, на свойственные ему типовые формы выражения мыслей и способы конструирования речевых образований как средств отображения картины мира.

Типизация индивидуальной речи на уровне словообразования не исключает возможности ее формализации. Однако индивидуальная речь – это особая система автономной речевой деятельности, основанной на ассоциативных связях, когда приобретение знаний не ограничивается ориентацией на внутривидовое взаимодействие словообразовательных элементов. В связи с этим требуются специальные приемы обработки, которые в силу недостаточной прозрачности отношений и идентифицируемости материала могут носить процедурный (иногда декларативный) характер. Тем не менее словообразовательная деятельность как составляющая индивидуальной словообразовательной системы должна постоянно „подстраиваться” под общезыковую словообразовательную систему, актуализируя компоненты ее отдельных ячеек, ниш.

По мнению И. П. Кузнецова, „способов объяснения форм активности много. Во-первых, одна и та же сущность может быть по-разному выражена. Поэтому ряд однофункциональных номинаций, осуществляемых системой, проецируется на семантический эквивалент.

Во-вторых, структура семантического эквивалента может изменяться под давлением фактора интроспекции взаимосвязанных знаний и трансформации ассоциативных координат. Поэтому важным признаком системы является способность к расширению, открытость» [5, с. 15].

Значительная степень вариативности свойственна и словообразовательным моделям, отображающим структурированную картину окружающего мира – словообразовательные ситуации, объекты, атрибуты. Идеальная перспектива словообразовательного конструирования не нашла еще своего решения. Выход – в дополнительной разработке процедурного пути семантического словообразовательного анализа и способов и средств семантического конструирования. Действительно, объем знаний в области словообразовательной семантики увеличивается за счет информации, нередко выходящей за рамки словообразовательных перифраз, что позволяет путем анализа микро- и макроопределений установить словообразовательное значение и семантические приращения производного слова. Накопление новых семантических знаний обеспечивается языковой деятельностью носителей языка, но осуществляется она на основе моделирующей способности словообразовательных алгоритмов – совокупности схем, моделей категориальных наборов структур, с одной стороны, заданных системой, с другой, – детерминирующих возможности их реализации, определяющих, в конечном итоге, выбор оптимального варианта. Следовательно, объяснительная аргументация составляет основу словообразовательной категоризации.

Таким образом, важнейшее направление словообразовательного исследования – системное, когнитивно ориентированное представление словообразования русского языка. Словообразовательное варьирование возникает потому, что в основе словообразовательных категорий лежат не оппозитивные, а эквивалентностные словообразовательные отношения – константы, постоянная величина, словообразовательный семантический инвариант. Переменная величина – это конфигурации континуумов словообразовательной категории.

Альтернативность реализации постоянной величины определяет статус словообразовательной инвариантности. Отдаваемое в последнее время предпочтение прагматическому ракурсу лингвистической деятельности аргументируется в первую очередь ориентацией на достоверность практиче-

поле, // *Люблю я твой плёс!*» [9, с. 76] и др.), 2) сложноподчиненные предложения с однотипными придаточными («*Ігрушы старыя, // Што ў жыцце шумяць...*» [9, с. 76] и др.), 3) однородные члены предложения («*Люблю я узгоркі, // І насып-курбан, // І сіняй далечы // Празрысты туман...*» [9, с. 76] и др.), 4) повторы («*А хваля наветра // Дрыжыць і дрыжыць...*» [9, с. 77] и др.) и др. Данное поэтическое произведение стало музыкально-поэтическим благодаря Н. Чуркину – оно предназначено для смешанного хора (а капелла) («На полі вясной») [3, с. 30-36]. В тексте этого произведения есть изменения по сравнению с текстом стиха, например: «...люб_лю я пра_сто_ры_шы_ро_кіх на_лос, люб_лю ця_бе, по_ле, люб_лю я твой_лэс!» [3, с. 31] (в стихе: «*І вузкія стужкі // Сялянскіх палос – // Люблю цябе, поле, // Люблю я твой плёс!*» [9, с. 76]) и др.

Стихотворение анализируемого белорусского поэта «Лес» [9, с. 157] посвящено неразгаданным тайнам природы. Лес – «...элемент ландшафтного кода традиционной белорусской модели мира, который вместе с другими элементами этого кода (*полем, степью, реками, озерами, горами, камнями*) по-своему структурирует пространство “этого” мира, будучи семантически очень различными» [13, с. 283]. Я. Колас воспринимает лес как живое существо: «*Глуха шэпча лес зялёны, // І шуміць ён, і шуміць, // Гоман доўгі, несканчоны // Цэлы дзень над ім стаіць*» [9, с. 157]. Поэт задает лесу риторические вопросы: «*Пераблытаны галіны // У адзін салаш жывы... // Лес! Аб чым шумяць вярышыны? // Лес! Што шэпчаіш, векавы?*» [9, с. 157]. Лес знает что-то, неизвестное нам, и не откроет своих секретов: «*Толькі ж лес гудзе-ракоча // Цёмнай шапкай верхавін, / Толькі ж лес сказаць не хоча, // Што ён ведае адзін*» [9, с. 157]. В русской литературе также имеются поэтические произведения, посвященные лесу. Например, в стихотворении А. Кольцова «Лес», посвященном памяти А.С. Пушкина, передаются воспоминания о былой мощи леса: «*Что, дремучий лес, // Призадумался, // Грустью темною // Затуманился? // Что, Бова-силач // Заколдованный, // С непокрытою // Головой в бою. // Ты стоишь – поник, // И не ратуешь // С мимолетною // Тучей-бурею. // Густо-лиственный // Твой зеленый шлем // Буйный вихрь сорвал – // И развеял в прах*» [11, с. 176]. В его думе с таким же названием лес описывается как царство, в котором затаена живая мысль («*О чем шумит сосновый лес? // Какие в нем сокрыты думы? // Ужель в*

некоторую мистичность мировоззрения, определенную обостренность чувств, необычность восприятия многих природных явлений» [7, с. 9]. Цель данной статьи – выявить репрезентации белорусской культурной парадигмы при описании поэтом реалий родной природы в произведениях, положенных на музыку белорусскими композиторами.

В стихотворении «На полі вясной» [9, с. 76] выражаются чувства Я. Коласа по отношению к Родине и природе. Глагол *любіць* повторяется в нем 7 раз и составляет его концептуальную основу. Созерцание полей доставляет поэту радость, так как ожидается хороший урожай: «*Люблю я прыволле // Шырокіх палёў, // Зялёнае мора // Ржаных каласоў // І вузкія стужкі // Сялянскіх палос – // Люблю цябе, поле, // Люблю я твой плёс!*» [9, с. 76]. Словосочетания *мора каласоў* и *твой плёс* наводят на мысль о том, что поэт сравнивает поле с необъятным морем, подчеркивая его бескрайность. Поле, луг, нива – это «...элементы ландшафтного кода традиционной белорусской модели мира, места безусловно освоенные, их значительный положительный потенциал обусловлен активным присутствием человека, его работой и хозяйственной деятельностью» [4, с. 385]. Кроме поля, Я. Колас восхищается природными объектами, которые находятся рядом с ним: «*Грушы старыя, // Што ў жыце шумяць, // Зялёныя межы, // Далёкую гладзь. // Люблю я дарогі, // Што леглі між гор, // Ўнізе пад гарою // Ручка разгавор. // Люблю я узгоркі, // І насыт-курган, // І сіняй далечы // Празрысты туман...*» [9, с. 76]. Особенно радуют поэта реалии, устремленные в даль (*далёкая гладзь, дарогі, сіняй далечы празрысты туман*). В конце стихотворения он опять думает о необъятности полей и снова видит перед собой море: «*Люблю пазіраць я // На поле вясной, // Як ветрык жартліва // Плыве збжыной. // Калышацца жыта, // Радамі бяжыць, // А хваля наветра // Дрыжыць і дрыжыць... // Люблю я прыволле // Шырокіх палёў, // Зялёнае мора // Буйных каласоў*» [9, с. 76-77]. Тему моря реализуют словосочетания *ветрык плыве, хваля наветра, мора каласоў*. Поле символизирует обильный урожай, топос родной земли. Последняя строфа стихотворения повторяет первую (за исключением определения *буйныя* вместо *ржаныя* – этим поэт подчеркивает масштабность урожая). В рассмотренном сочинении имеются средства, способствующие его вокальной реализации: 1) анафоры («*Люблю цябе,*

ских результатов исследования. Однако бесконечное множество конкретных фактов, обеспечивающее истинность общих утверждений, – это основание для построения общих выводов. Поэтому безапелляционные заявления о том, что системный подход изжил себя, своей категоричностью вызывают недоверие. Конкретные словообразовательные реализации и порождения в речевой деятельности, как и словообразовательное моделирование, дополнительно распределены и взаимосвязаны.

Ставший максимой тезис „познать язык таким, каким он есть во всей его условности”, остается актуальным и в настоящее время. Тем не менее, чтобы формировать знания об объективном мире с помощью структуры языка, следует учитывать, что язык имеет ментальную природу: словообразовательная ментальность (ср.: окказиональное и потенциальное словообразование, конвенциональное словообразование и т.п.) предполагает словообразовательную условность, поэтому, чтобы вникнуть в природу словообразовательного моделирования, надо, по словам А. С. Кибрика, „предварительно углубить наши неформальные знания о природе языковых явлений, а затем выработать соответствующие формализмы точного их представления” [4, с. 40]. Стремление к обобщению, идентификации обнаруживается в наличии обязательности и регулярности (типизации) семантических словообразовательных соотношений в рамках категорий (нарушение таких соотношений объясняется не системными требованиями, а скорее, невостребованностью их в процессе речевой деятельности (ср. аналогичные явления в грамматике: категория числа, категория одушевленности / неодушевленности существительных, категория вида глаголов и т. п.).

Обусловленная природой вещей словообразовательная семантическая идентификация наряду с иерархическими взаимодействиями находит выражение в гиперо-гипонимических и эпидигматических отношениях производных слов. Классическим образцом структурно-функциональной словообразовательной идентификации являются одно-многочленные отношения плана содержания и плана выражения, имеющие характер дополнительной дистрибуции (ср. в словоизменении: категория числа, падежа существительных, категория рода, числа, падежа прилагательных, категория рода, числа глаголов прошедшего времени сослагательного наклонения и т. п.).

Стройная система словообразовательных средств поддерживается словообразовательным моделированием, являющимся основополагающим признаком словообразования: единица словообразования (словообразовательный тип) имеет физическим аналогом словообразовательную модель, которой сопоставляется совокупность слов, обладающих единством частеречной характеристики производящих слов и общностью форманта (в иной, распространенной интерпретации – еще и тождеством словообразовательного значения). Построение формализованной системы словообразовательных единиц – важнейшее средство создания интегральных словообразовательных моделей.

В большинстве случаев словообразовательное моделирование представляет собой метаязык, имитирующий описательную процедуру словообразовательного анализа (синтеза), ср.: порождающая трансформационная словообразовательная модель (С. К. Шаумян), реляционно-физическая словообразовательная модель (Г. С. Зенков), когнитивная словообразовательная модель (Е. С. Кубрякова, Фреге, Р. Лангакер), референциально-ролевая словообразовательная модель (Л. В. Сахарный), модель словообразовательного синтеза (И. Г. Милославский) и др.

В связи с этим трудно согласиться с мнением, что словообразовательные модели выполняют только роль символов словообразовательных процессов (ср.: символизированное представление словопроизводства с помощью скобочной записи Л. С. Бархударова или символическую модель словообразовательного типа). „Применение формализмов, – по мнению А. Е. Кибрика, – само по себе не дает приращения принципиально новых знаний о языке?»: оно является исходным (а в большинстве случаев иллюстративным) материалом словообразовательных процессов (структур), делая их более наглядными благодаря компактности и обзримости [4, с. 42]. С таким мнением можно согласиться только в том случае, если рассматривать словообразовательную модель как формальный аналог словообразовательного типа, без учета отображения словообразовательной семантики.

Описание словообразования не может быть адекватным без выявления отношений тех однородных (и разнородных) словообразовательных объектов, которые вступают в эти отноше-

Ключові слова: когнітивне словотворення, системність, картина світу, спостереження, перцепція, апперцепція, інтродукція, інтуїція, ментальність, мислення, абстракція.

SUMMARY

Mamrak A.V. System-cognitive methodological word-formation system of language

Cognition and system as two associate and interpenetrative aspects of a single word-formation methodological paradigm are examined in the article. The questions of system-cognitive methodological word-formation paradigm of modern language are investigated.

Keywords: cognitive word-formation, system, world picture, observation, perception, apperception, introduction, intuition, mentality, thought, abstraction.

*Е.В. Михайлова
(Минск, Белоруссия)*

УДК 811.161.3-26:821.161.3.09(092)Колас

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА СТИХИ И ОТРЫВОК ИЗ ПОЭМЫ Я. КОЛАСА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Якуб Колас – известный белорусский поэт, писатель, драматург, публицист, критик, ученый, педагог, общественный деятель. В его поэтических произведениях затронуты самые различные темы, в том числе и темы Родины и родной природы. И. Богданович пишет: «...у Коласа именно природа и все мельчайшие реалии внешней национальной жизни сакрализуются, возвышаются как национальные символы, создают отличительную коласовскую топику отчизны» [1, с. 199-200]. В сформированном им поэтическом мире отражаются национально-культурные особенности. Э. Дубенецкий указывает: «Своеобразная красота и неповторимость, разнообразие пейзажей Беларуси всегда оказывали довольно существенное влияние на мировосприятие, характер белорусов. Действительно, таинственный, вечно несмолкающий шум огромных, дремучих лесов и боров, многочисленные глубокие озера, загадочно-ужасные болота и трясина с течением времени сформировали у белорусов богатую фантазию, развитую впечатлительность,

7. Лосев А.Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А.Ф. Лосев. – М., 1969.
8. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс. – М. – Изд. 2-е.
9. Мигирин В. Н. Язык как система отображения / В. Н. Мигирин. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 237 с.
10. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – 565 с.
11. Русский семантический словарь (Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову). – М.: Наука, 1982. – 565 с.
12. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Степанов Ю. С. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
13. Чейф Уоллес Л. Значение и структура языка / Уоллес Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
14. W. Humboldt. Über die Verschiedenheit des menschliche Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschen-geschlechts. W. Von Humboldt's Gesammelte Werke, 6. Band, Berlin, 1848.

АННОТАЦІЯ

Мамрак А.В. Системно-когнітивна методологічна словотвірні система мови

В статті розглядається когнітивність і системність як два взаємопов'язані і взаємопроникаючі аспекти єдиної словотвірної методологічної парадигми. Исследуются вопросы системно-когнитивной методологической словотвірної парадигми сучасного мови.

Ключевые слова: когнитивное словообразование, системность, картина мира, наблюдение, перцепция, апперцепция, интродукция, интуиция, ментальность, мышление, абстракция.

АНОТАЦІЯ

Мамрак А.В. Системно-когнітивна методологічна словотвірні система мови

У статті розглядається когнітивність і системність як два взаємопов'язані аспекти єдиної словотвірної методологічної парадигми, які переходять один в інший. Досліджуються питання системно-когнитивної методологічної словотвірної парадигми сучасної мови.

Проявления качественных и количественных признаков словообразовательных элементов не дает оснований причислять их к аддитивным системам, представляющим пусть и организованную, но суммарную совокупность. Наличие гетерогенных связей только подтверждает тезис о целостности словообразовательной системы языка: единица словообразования – пучок пересечения категориальных связей.

Предметом научного интереса, таким образом, является система словообразовательных категорий отображения мира в языке [ср. 9, с. 44].

Совокупность словообразовательных категорий, находящихся в распоряжении языка, можно назвать „моделью отображения, или сегментационно-классификационной программой языка” [9, с. 139], дедуктивно-индуктивной словообразовательной парадигмой отображения, которая, будучи интегративной, не может не быть моделью представления языка в действии” [9, с. 139].

Отношения, конституирующие словообразовательную систему языка, носят процессуальный, динамический характер. Словообразовательный процесс – это образование производных слов от производящих, отражение отношений трансформации (производности) и перифразирования. Поэтому важнейший принцип исследования словообразования – изучение языка как динамической системы, как динамической целостности [Лосев 1969]. Как утверждал В. фон Гумбольдт, „для того чтобы человек мог воспринять хотя бы одно слово не как чисто чувственный раздражитель, а как артикулированное звучание, обозначающее некоторое понятие, он должен уже носить в себе язык во всей его полноте и цельности. В языке нет ничего единичного, каждый из его элементов проявляется только как часть некоторого целого” [14, с. 85-104. – Цит.: 1, с. 53-54].

В соответствии с концептуализацией словообразовательного семантического пространства русского языка возникает задача определения приемов расчленения картины мира путем интерпретации онтологической сущности объекта в терминах словообразования – задача, в известном смысле аналогичная стратумному представлению языковых соотношений: анализ ориентируется не на лингвистический срез, плоскость, а на объемную репрезентацию объекта, демонстрирующую размещение и

расположение частных подсистем – стратумов, определяющих словообразовательную семантическую структуру не только как иерархическую, демонстрирующую сукцессивные отношения, но и как конгломерат симультанных и ассоциативных связей, образующих словообразовательное признаковое пространство, словообразовательную картину мира, ср.: „Каждый стратум характеризуется... набором простых (базисных) и новых единиц, а также набором тактических правил, объясняющих сочетание этих единиц в комплексные и более сложные составные единицы” [10, с. 70]. В качестве ведущего когнитивного принципа словообразовательного структурирования выступает конструирование гомогенных иерархических подсистем, связанных отношениями репрезентации и манифестации (актуализации). Не менее важным является учет гетерогенных совокупностей словообразовательных единиц, где ментализация их внутри подсистемы разрешается отношениями включения и ассоциации.

Основу процессов системной интерпретации когнитивного словообразования составляет процедура семантического словообразовательного анализа онтологических знаний в пределах фреймовых структур, реализующих обобщенный опыт взаимодействия человека с окружающей действительностью через посредство результатов словообразовательной речевой деятельности. При этом первостепенное значение приобретает отражение словообразовательно соотносительных сущностей, проектируемое в схемы структурно-семантических связей производных и производящих слов.

В акте деривации, основанной на взаимодействии двух структур знаний – „обычных” понятийных и концептуальных – в семантике производного и производящего слова, некоторые области семантики производящего слова трансполируют в семантику производного слова, находясь с ним в отношении включения. В связи с этим принято говорить о словообразовательной проекции или словообразовательном когнитивном отображении. Частичное воспроизведение фреймовой структуры производящего слова в производном получило название гипотезы когнитивной словообразовательной инвариантности [6, с. 9].

Словообразовательная проекция обнаруживается на уровне семантических составляющих – семантических компонентов словообразовательной пары и ее структурно-семантического аналога – производного слова, а также словообразовательно –

текстовых употреблений (ср. один из аспектов семантического анализа отглагольного производного *досада*).

Словообразовательный семантический анализ строится прежде всего на базе семантических словообразовательных вариантов и семантических множителей, частично представленных в идеографических словарях [Русский семантический словарь 1982, с. 565 и др.], материалах словообразовательных словарей, лексикографических источниках словарей синонимов, омонимов, антонимов, а также нечленимых и развернутых дефиниций словообразовательно соотносительных слов толковых словарей русского литературного языка.

Производные слова как продукт семантических транспозиционных и мутационных преобразований группируются вокруг семантического сигнификата, проектируемого на различные типы словообразовательных отношений, составляющих смысл словообразовательного инварианта и осуществляемых путем обращения к словообразовательной перифразе и дефиниции.

Каждое измерение системных отношений: словообразовательной идентификации, словообразовательной метафоризации, словообразовательной метонимии, словообразовательной полиструктурности, словообразовательной синонимии, словообразовательной омонимии, словообразовательной антонимии, – характеризует соответствующие элементы словообразовательной фреймовой семантики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики / Витольд Дорошевский. – М.: Прогресс, 1973. – С 54.
2. Де Соссюр Фердинанд. Курс общей лингвистики // Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 147.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
4. Кибрик А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик. – С.Пб.: АЛЕГЕЙЯ, 2005. – 720 с.
5. Кузнецов И. П. Семантические представления / И. П. Кузнецов. – М.: Наука, 1986. – 294 с.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: [пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова] / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.